

TAMPEREEN YLIOPISTO

Jouni Huhtanen

KANSALLINEN IDENTITEETTI MURROKSESSA?

KYLMÄN SODAN JÄLKEISEN SUOMEN POLIITTISEN, TALOUDELLISEN
JA KULTTUURISEN IDENTITEETIN TARKASTELUA ESIMERKKINÄ
YHTEISKUNNALLISTEN MIELIPIDELEHTIEN ARTIKKELIAINEISTO
VUOSINA 1989 – 1992. HISTORIALLISTA-GEOPOLIITTINEN TUTKIMUS.

Suomen historian ja yleisen historian sivuainetutkielma

Tampere 2005

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

HUHTANEN JOUNI: Kansallinen identiteetti murroksessa? Kylmän sodan jälkeisen Suomen poliittisen, taloudellisen ja kulttuurisen identiteetin tarkastelua esimerkkinä yhteiskunnallisten mielipidelehtien artikkeliaineisto vuosina 1989 – 1992. Historiallis-geopoliittinen tutkimus.

Sivuaineen tutkielma, 101 s.

Suomen historia ja yleinen historia

Toukokuu 2005

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan Itä-Euroopassa vuosina 1989 – 1991 tapahtunutta poliittis-ideologista murrosta sekä sen vaikutuksia Suomen kansalliseen identiteettiin. Tutkimuksen tarkoitus on avata käsitystä Suomesta, suomalaisuudesta ja suomalaisten suhtautumisesta eurooppalaisuuteen kolmen teeman kautta: tutkimuksessa mielenkiinnon kohteeksi asettuu ensinnäkin se, miten ja missä suhteessa Itä-Euroopassa tapahtunut taloudellis-ideologinen muutos ja siihen liittynyt nationalismin nousun uhka vaikuttivat Suomen taloudellisiin, ideologisiin ja poliittisiin perusteisiin sekä pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin elinvoimaisuuteen. Toisaalta tutkimuksessa tarkastellaan sitä, millaisten muutosten kouriin Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikka Itä-Euroopan murroksen seurauksena joutui. Tällöin tarkastellaan ensisijaisesti niitä tulkintoja ja sitä keskustelua, jota lähdeaineistossa käytiin Suomen EY-jäsenyydestä, mahdollisesta NATO- tai WEU -jäsenyydestä sekä sotilaallisesta liittoutumattomuudesta. Tutkimuksen kolmas aihealue käsittelee Suomen kansallisessa identiteetissä tapahtuneita muutoksia kulttuurisista lähtökohdista käsin: tällöin kysytään, miten kuva suomalaisuudesta muuttui itäblokin romahtamisen myötä, miten suomalaisten suhtautuminen Venäjään muuttui ja millaisia vaikutuksia Itä-Euroopan murroksella oli Suomen sivistykselliselle elämälle sekä kansallisen identiteetin muotoutumiselle.

Tutkimuksen teoreettisen perustan muodostaa geopoliittinen viitekehys yhdistettynä kriittiseen historiantutkimukselliseen tarkasteluun. Historiallinen selittäminen nähdään tässä asioiden keskinäisten yhteyksien jäljittämisenä ja kuvaamisena, mistä syystä tutkimuksen historiallinen päättely on konstruktivistista, 'kertomuksellista' päättelyä, jossa keskeiseen asemaan nousee lähdekritiikki. Geopoliittista käyttäytymistä puolestaan on tietystä mielessä esiintynyt maailmassa kautta historian. 'Geopolitiikka' voidaan ymmärtää minkä tahansa alueellisesti määritetyn yhteisön pyrkimyksenä parantaa poliittista, sotilaallista ja taloudellista asemaansa muihin vastaaviin yhteisöihin nähden tilan hallinnan ja käytön avulla. Tieteellisessä mielessä geopolitiikka on teoreettisten perusteiden etsimistä maapallon tilan jakaantumiseksi ja yhteisöjen käyttäytymiseksi.

Tässä tutkimuksessa geopolitiikalla on vahva side ajatukseen kansallisesta ja valtiollisesta identiteetistä. Identiteetillä ymmärretään keskuksen omaavaa, täysin yhtenäistä yksilöä (yksikköä), joka on varustettu tietoisuudella, järjellä ja toimintakykyisyydellä ja jonka 'keskus' muodostuu sisäisestä ytimeästä. Tämä ydin ei kuitenkaan ole autonominen tai itseään kannatteleva, vaan rakentuu suhteessa 'merkityksellisiin toisiin', jotka välittävät subjektille tämän asuttamien maailmojen arvot, merkitykset ja symbolit – eli kulttuurin. Klassisessa mielessä identiteetti muotoutuu minän ja yhteiskunnan välisessä vuorovaikutuksessa: subjektilla on yhä sisäinen ydin tai olemus, eräänlainen 'tosi minä', mutta se muodostuu ja muokkautuu jatkuvassa dialogissa ulkopuolella olevien kulttuuristen maailmojen ja niiden tarjoamien identiteettien kanssa. Tutkimus pyrkii osoittamaan, miten suomalainen kansallinen identiteetti tarkastelujakson aikana muodostui yhtäältä suhteessa Venäjään ja toisaalta suhteessa Länsi-Euroopan taloudelliseen yhdentymiseen.

Tutkimuskohteen ajallisen läheisyyden vuoksi tutkimuksessa ei ole ollut mahdollista käyttää arkistolähteitä tai muita painamattomia lähteitä, mikä on osaltaan asettanut rajoituksia tutkimuksessa käytettyjen lähteiden määrälle ja laadulle. Näin ollen lähteiden valinnassa on täytynyt rajoittua lehdistö- ja kirjallisuuslähteisiin. Tutkimuksen päälähderyhmän muodostavat seuraavat lehdet: *Kanava*, *Suomen Kuvalehti*, *Ulkopolitiikka* ja *Ydin*. Kyseisten lehtien laajaan artikkelimateriaaliin perustuvaa kylmän sodan seurausten tarkastelua ei maassamme aikaisemmin ole tehty. Lehdet eivät ole puoluelehtiä vaan sitoutumattomia julkaisuja, joissa voidaan nähdä tietty ideologinen tai aatteellinen painotus. *Kanava* ja *Ulkopolitiikka* edustavat liberaalia näkökulmaa. *Ydin* taas on profiloitunut vasemmistolaisena mielipidelehtenä. *Suomen Kuvalehti* on kerran viikossa ilmestyvä sitoutumaton aikakauslehti, joka keskittyy poliittisiin ja muihin ajankohtaisiin aiheisiin. Tarkastelujakson aikana se julkaisi jonkin verran suomeksi käännettyjä ulkomaisia alkuperäistekstejä kuten mm. yhdysvaltalaisen politikon Henry Kissingerin kolumneja ja Neuvostoliiton presidentin Mihail Gorbatshevov kirjeitä. Lehtien sitoutumattoman luonteen vuoksi tutkimus ei tarkastele itäblokin romahtamista puoluetason ongelmana vaan suomalaista eliittiälymystöä koskettaneena ilmiönä.

Tutkimus pyrkii osoittamaan, millaista ideologista keskustelua Suomen poliittinen eliitti vuosina 1989 – 1991 kävi yhtäältä Suomen idänsuhteiden muutoksista ja toisaalta suuntautumisesta kohti Länsi-Euroopan integraatiota. Taloudellisia ongelmia Suomelle muodosti erityisesti EY:n mahdollisesti mukanaan tuoma verotuksen harmonisointi, joka herätti Suomessa keskustelun hyvinvointivaltiomallin rakenteiden purkamisesta. Myös Itä-Euroopan nouseva nationalismi koettiin uhkatekijänä. Toisaalta Länsi-Euroopan integraation myötä avautuvat sisämarkkinat loivat Suomelle aivan uudenlaisia taloudellisia mahdollisuuksia. Vaikka Itä-Euroopan murroksen aiheuttamat geopolittiset muutokset tarjosivat maallemme mahdollisuuden omaksua uudenlainen, läntinen identiteetti, ei tuohon tilaisuuteen tartuttu ehdoitta. Suomalaiseen kansalliseen identiteettiin liityvä varovaisuus ja harkinta nousivat esiin lähteistössä käydyssä keskustelussa. Suomi oli koko historiansa ajan kokenut olevansa kahden kulttuurin, idän ja lännen, ortodoksisuuden ja luterilaisuuden, sosialismin ja demokratian rajamaa, eikä se tästä leimasta päässyt eroon kylmän sodan päätyttyäkään, vaikka sen rooli oli hitaasti muuttumassa idän vartioliinakkeesta idän ja lännen kulttuureita yhdistäväksi välitysasemaksi.

Sisältö:

1. EUROOPPA KYLMÄN SODAN JÄLKEEN.....	5
1.1 LYHYT KATSAUS VUOSIEN 1989 – 1991 TILANTEESEEN	5
1.2 TEOREETTINEN LÄHTÖKOHTA, TUTKIMUSKYSYMYS JA AIKARAJAUS	8
1.3 KATSAUS AIKAISEMPAAN TUTKIMUKSEEN JA LÄHTEISIIN.....	12
2. ITÄ-EUROOPAN NATIONALISMISTA POLIITTISTEN AATTEIDEN RISTIRIITÄÄN JA KORPORATISMIN RAPPIOON.....	14
2.1 ONKO NOUSEVA NATIONALISMI TODELLINEN UHKA EUROOPALLE?.....	14
2.2 IDEOLOGINEN KAMPPAILU: SOSIALISMI JA LIBERALISMI.....	22
2.3 POHJOISMAISEN HYVINVOINTIVALTIOILLIN UUDET HAASTEET	33
3. SUOMEN ULKO- JA TURVALLISUUSPOLITIikka SIIRTYY EY-AIKAAN.....	36
3.1. IDÄN JA LÄNNEN TURVATAKUIDEN VÄLISSÄ	36
3.1.1 Eurooppa kehittyy multilateralistiseksi yhteisöksi	36
3.1.2 Geopoliittinen siirtymä ja ‘vahvimman argumentin’ menettäminen	40
3.2 SUOMEN TIE KOHTI EY-JÄSENYTTÄ	43
3.2.1 EY:n sisämarkkinoiden synty: uutta “idänkauppaa” ei tule.....	43
3.2.2 Suomen julkinen talous ja Euroopan integraatio.....	48
3.3 SOTILAALLISEN LIITTOUTUMISEN VÄLTÄMÄTTÖMYYS?	55
3.3.1 Kansallisesta puolueettomuudesta kohti mahdollista Nato-jäsenyyttä.....	55
3.3.2 Ongelmana EY-täysjäsenyyden ja WEU:n yhteensovittaminen	61
3.3.3 Aseidenriisunnan ja rauhanliikkeen mahdollisuudet muuttuvassa maailmassa	65
4. KULTTUURINEN KANSALLINEN IDENTITEETTI.....	70
4.1 SUOMALAISTEN SUHTAUTUMINEN VENÄJÄÄN KYLMÄN SODAN PÄÄTTYMISEN JÄLKEEN.....	70
4.2 KYLMÄN SODAN PÄÄTTYMISEN MERKITYS SUOMEN SIVISTYKSELLISELLE ELÄMÄLLE JA KOULUTUSPOLITIIKALLE.....	77
5. POHJOINEN RAJAMAA: VARTIOLINNAKKEESTA VÄLITYSASEMAKSI?.....	80
LÄHTEET:.....	88

1. Eurooppa kylmän sodan jälkeen

1.1 Lyhyt katsaus vuosien 1989 – 1991 tilanteeseen

Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välinen kylmä sota jakoi Euroopan kahtia koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan. Vuoden 1989 lopulla tämä jako alkoi murentua, mikä lopulta johti siihen, ettei eurooppalaisten enää tarvinnut alistua suurvaltojen tahtoon tai “määritellä omaa olemassaoloaan suurvaltojen keskinäisen vihollisuuden kautta”. Eurooppa oli vapaa etsimään itseään. Sen kahtiajakoa ylläpitäneen vihollisuusasetelman murtuminen viittasi uudenlaisen poliittisen kulttuurin mahdollisuuteen.¹ Tämän muutoksen yleiskuvaan sisältyi yhtäältä Itä-Euroopan poliittisen järjestelmän hajoaminen ja toisaalta Länsi-Euroopan taloudellinen yhdentymisen. Uudeksi kokonaisuudeksi rakentuva Eurooppa oli haaste sekä vasemmistolle että oikeistolle.²

Kylmän sodan päättymisen on nähty juontuvan ennen kaikkea Neuvostoliiton vuoden 1985 tapahtumista. Tuolloin vallankahvaan tarttui Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeriksi juuri noussut uudistusmielinen Mihail Gorbatsšov, joka arvosteli ankarasti pysähtyneisyyden aikakautta (*zastoi*).³ Gorbatsšovın “uuden ajattelun” edustajiksi nousivat ulkopoliitikassa Eduard Shevardnadshe ja talouspolitiikassa Aleksandr Jakovlev. Gorbatsšovın uudistuspolitiikka tunnettiin pian nimellä ‘perestroika’ ja sen oli tarkoitus uudistaa sekä sosialismin sisältö että sitä toteuttavat yhteiskunnalliset instituutiot. Perestroikan sisältö oli käytännössä enemmän tai vähemmän epämääräinen, mutta julkisissa puheissaan Gorbatsšov korosti itsehallintoa ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta. Samalla hän pyrki tekemään näkyvän pesäeron Leonid Brezhnevin kauden järjestelmään. Gorbatsšovın aktiivisten uudistusten kausi jäi kuitenkin lyhyeksi: Shevardnadshe ja Jakovlev saivat erota tehtävistään vuonna 1990 ja seuraavana vuonna vanhan järjestelmän puolustajat “yrittivät tukahduttaa vallankaappauksen avulla koko uudistuspolitiikan”.

---

¹ Harle 1991, 9.

² Kolanen & Suomela 1990, 8.

³ Hobsbawm 2001, 595.

Vallankaappausyrityksen jälkeen Gorbatshovin aika oli ohi ja imperiumin poliittiseen johtoon nousivat Boris Jeltsin ja Venäjän federatio.⁴

1980-luvun lopulla muun Euroopan tavoin myös Suomi – sekä valtiollisessa että kulttuuris-kansallisessa mielessä – oli tullut yhden aikakauden päätepisteeseen. Itä-Euroopassa tapahtunut muutos aloitti Suomessa laajan keskustelun maamme ulko- ja turvallisuuspoliittisen ympäristön muuttumisesta. Kestävien vastausten löytämiseksi erilaiset ulkopoliittikan tulkinnat ja näkökulmat alkoivat vaatia kriittistä uudelleentarkastelua. Uudelleenarvioitaviksi asettuivat mm. kysymys puolueettomuudesta, YYA-sopimuksesta, NATO:sta ja muista Suomen ulkopoliittisen linjan perusteista. Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitoksen erikoistutkijan Pertti Joenniemen mukaan maamme ulkopoliittikan avainsanoja eivät enää voineet olla ‘stabiliteetti’ ja ‘jatkuvuus’. Suomi joutui etsimään linjaa olosuhteissa, joissa ‘puolueettomuus’ oli menettämässä sisältönsä kansallisen identiteetin rakentajana.⁵

Osittain Itä-Euroopan tilannetta hankaloitti kysymys Saksojen yhdistymisestä. Yhdistymisprosessin aikana Saksojen välillä vallitsi epäsuhta: yhdistyminen ei tapahtunut kahden tasavahvan elementin yhteenkasvuna vaan DDR:n sulauttamisena osaksi Saksan liittotasavallan poliittista ja kulttuurista järjestelmää. Länsi työntyi maantieteellisesti idemmäksi. Ne itäsaksalaiset instituutiot, joilla ei enää yhdistymisen jälkeen ollut käyttöä, purettiin vähin äänin.⁶ Suomen poliittinen johto reagoi Itä-Saksan vallankumoukseen ja Saksan yhdistymiseen pidättyvästi. Vaikka Max Jakobson oli marraskuussa 1988 ennustanut Saksan kysymyksen nousevan jälleen Euroopan kohtalon kysymykseksi, totesi ulkoministeri Pertti Paasio eräässä haastattelussa helmikuussa 1990, ettei hän “ole huolestunut Saksojen yhdistymisestä”. Myöskään hallitus ei virallisesti ottanut kantaa Saksan tilanteeseen. Julkisuudessa esitetyissä näkemyksissä itäsaksalaisten vapautuminen nähtiin enimmäkseen hyvänä asiana, vaikka samalla pohdittiinkin yhdistymisen onnistumisen mahdollisuuksia ja siihen liittyviä ongelmia. Yleiset arviot yhdistymisen seurauksista olivat yleensä toiveikkaita ja myönteisiä, vaikka pieni joukko äärikommunisteja Suomessa vastustikin yhdistymistä.

---

⁴ Apunen 2004, 338.

⁵ Joenniemi 1990b, 7.

⁶ Hentilä 1994, 334 – 335; Hentilä 1992, 170 – 171.

Uhkakuvat liittyivät laajemmin koko Euroopan poliittiseen kehitykseen. Kommunistisen työväenpuolueen piirissä pelättiin Saksan liiallista voimistumista, mikä saattaisi sotilaallisen jännityksen mahdollisesti kiristyessä Saksan ja Neuvostoliiton välillä johtaa painopisteen siirtymiseen Itämerellä lähemmäksi Suomea.⁷

Yhtenä keskeisenä kysymyksenä edellä kuvatussa prosessissa oli myös se, miten ‘sosiaaliseen korporatismiin’ perustuva pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli kykenisi vastaamaan vapaiden markkinavoimien asettamiin haasteisiin ja reaaliosialismin romahtamisesta aiheutuneisiin ongelmiin. Tässä prosessissa keskeistä osaa näyttelivät talouden integraatio ja suomalaisten yritysten kansainvälistyminen. Vaikka kyseisen tarkastelujakson alussa oli mahdotonta arvioida murroskauden pituutta tai sitä, millaiseen malliin suomalainen yhteiskunta instituutioiden ja talouspolitiikan uudelleenrakentumisen jälkeen päätyisi, pidettiin jokseenkin selvänä, että “kansalliset erot talous- ja yhteiskuntapolitiikan strategioissa tuskin tulevaisuudessakaan tyystin poistuvat”.⁸

Kokonaisuuden kannalta on merkittävää huomata myös se, että “Suomen jäsenyys Euroopan unionissa liittyy kylmän sodan jälkeiseen kansainväliseen murrokseen”. Unionin jäsenyyden ajateltiin luovan Suomelle uusia mahdollisuuksia “vaikuttaa turvallisuusympäristönsä muutokseen ja vakauteen”⁹, mikä tarkoitti ennen kaikkea osallistumista sekä Euroopan laajuiseen sotilaalliseen yhteistyöhön että Euroopan taloudelliseen yhdentymiseen. Tällainen asennemuutos ei ollut mahdollinen Neuvostoliitolle myötämielisessä kylmän sodan Suomessa.

Yhtäältä Itä-Euroopan tilanne oli muuttanut peruuttamattomasti Euroopan talouspoliittista jakolinjaa. Toisaalta muutos vaikutti syvästi eurooppalaisten kansallisvaltioiden ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Näiden kahden ulottuvuuden lisäksi professori Vilho Harle erottaa kolmannen muutoksen, joka itäblokin romahtamisen myötä tuli ajankohtaiseksi koko Euroopan alueella: tuolloin haastetuiksi tulivat ennen kaikkea “valtion asema ja oikeus edustaa yksinoikeudella kansalaistensa identiteettiä”,

⁷ Visuri & Forsberg 1992, 264 – 265; Jakobson 1989c, 54 – 55.

⁸ Pekkarinen 1990b, 102 – 103.

mistä seurasi lopulta se, että “Eurooppa muuttui yllättävällä tavalla muukalaisvihan, antisemitismin, uusnatsismin ja etnisten konfliktien näyttämöksi”.¹⁰ Etniset konfliktit koettelivat erityisesti hajoamassa olevaa Itä-Eurooppaa, jossa monet entisen Neuvostoliiton jäsenvaltiot jakautuivat osiin. Suomessa identiteettikysymys sai toisenlaisen ilmenemismuodon: meillä keskustelua käytiin lähinnä siitä, millainen tulee olemaan Neuvostoliiton välittömästä kulttuurisesta vaikutuksesta vapautunut uusi suomalaisuus ja siihen liittyvä eurooppalaisuus ja millaisia haasteita käsitys kansallisesta identiteetistä kohtaa, mikäli suunnaksi otetaan liittyminen Euroopan unioniin.

1.2 Teoreettinen lähtökohta, tutkimuskysymys ja aikarajaus

Teoreettinen lähtökohta. Professori Jorma Kalelan mukaan “historiatietoisuus on vahvasti yhteiskunnan ja kulttuurin ehdollistamaa”. Ihmiset muokkaavat itse omaa historiatietoisuuttaan, mikä tarkemmin sanoen tarkoittaa sitä, että historia syntyy reaktioksi kysymyksiin, joita “ihmisen toiminnan jäljet herättävät”. Tällöin historiaksi tulevat kaikki ne vastaukset, jotka “annetaan noita jälkiä koskeviin kysymyksiin”.¹¹ Historiantutkimuksessa tarkastellaan historiallisten toimijoiden toimintoja, ajattelua ja käsityksiä, joiden kautta toimijat luovat toiminnalleen tarkoituksia ja perusteita. Nämä perusteet historioitsijan on mahdollista tavoittaa lähteistöstä, jonka kautta hän pyrkii ymmärtämään ja selittämään historian tapahtumia. Näin ajatellen historiantutkimuksen perustan muodostaa kohteen kontekstointi, asioiden yhteenpunominen, jossa historiantutkijan on tukeuduttava aikalaisteksteihin sekä tieteenalansa erilaisia konteksteja eritteleviin teksteihin ja niiden tulkintaan.¹² Professori Markku Hyrkkänen korostaa, että historiallinen selittäminen on “asioiden keskinäisten yhteyksien jäljittämistä ja kuvaamista eikä perimmäisten tai primäärien syiden etsimistä”, mistä syystä historiallinen päättely on konstruktivistista, ‘kertomuksellista’ päättelyä, jossa keskeiseen asemaan nousee lähdekritiikki: lähteiden nojalla ei voida esittää mitä tahansa mielivaltaisia tulkintoja itse kohteesta, eivätkä ne toisaalta myöskään kerro,

---

⁹ *Turvallisuus muuttuvassa maailmassa. Suomen turvallisuuspolitiikan suuntalinjat. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 6.6.1995.* Ulkoasiainministeriön julkaisuja 1995, 56.

¹⁰ Harle & Moisio 2000, 11.

¹¹ Kalela 2000, 24.

mitä niiden nojalla voidaan sanoa. Samat lähteet voivat yhtäältä toimia evidenssina erilaisille tulkinnoille ja toisaalta olla lähtökohtana erilaisille tutkimuskysymyksille. Historiantutkimuksen tosiasiat ovat päätelmiä, jotka “eivät pulppua luonnonvoimaisesti lähteistä”.¹³ Metodologisesti tämän tutkimuksen ensisijainen lähtökohta on edellä kuvattu historiantutkimuksellinen näkökulma, joka muodostaa perustan tutkimuskohteen ymmärtämiselle ja selittämiselle.

Historiallis-metodologisen lähestymistavan ohella tutkimuksen teoreettisen perustan muodostaa geopolittinen viitekehys. Geopoliittista käyttäytymistä on tiettyssä mielessä esiintynyt maailmassa kautta historian. Tutkija Osmo Tuomen mukaan ‘geopolitiikalla’ voidaan ymmärtää “alueellisesti määritetyn yhteisön pyrkimyksiä parantaa poliittista, sotilaallista ja taloudellista asemaansa muihin vastaaviin yhteisöihin nähden tilan hallinnan ja käytön avulla”, mikä puolestaan artikuloituu realistiseen näkemykseen maailmasta ja siinä vaikuttavista voimista. Tieteellisessä mielessä geopolitiikka on “teoreettisten perusteiden etsimistä maapallon tilan jakaantumiseksi ja yhteisöjen käyttäytymiseksi”. Tunnetuimmat geopolittiset teoriat tarkastelevat meri- ja mannervallan vastakohtaisuutta ja niiden erilaisia edellytyksiä vaikutusvaltansa levittämiseksi. Kylmän sodan kontekstissa on tarkasteltu erityisesti “maapallon alueellista jakautumista kilpailevien blokkien vaikutuspiireihin”.¹⁴

Ennen kaikkea geopolitiikka on yhteiskuntatieteellinen tutkimusala, jossa yhdistyvät poliittinen maantiede ja politiikan tutkimus. Tässä kehyksessä kohteeksi valittua aluetta tarkastellaan vallankäytön kohteena, resurssina ja välineenä sekä epäsuorasti myös politiikan subjektina. Geopolitiikan teoriaan liittyy ajatus siitä, että mitään aluetta ei ole olemassa ilman tarkasti määritettyjä rajoja. Harlen mukaan geopolittisen tutkimuksen keskeisenä kohteena on “alueellisuuden merkityksen heikentymisen ja vahvistumisen – eli deterritorialisaation ja reterritorialisaation – jatkuva vuorottelu ja esiintyminen globaalilla poliittisella kartalla”. Viime kädessä tutkimuksen geopolittinen kehys näyttäisi muodostuvan politiikan, rajan, alueen ja identiteetin kytköksestä¹⁵, mutta toisaalta samaan hengenvetoon on syytä huomata myös se, että geopolitiikka ei

---

¹² Hyrkkänen 2002, 10 – 11, 201 – 202.

¹³ Hyrkkänen 1995, 55 – 56.

¹⁴ Tuomi 1996, 11.

välttämättä muodostu tiukoille rajoille ja alueellisille määrityksille: joissain tapauksissa identiteetin rajat saattavat olla häilyviä ja alituudessa muutostilassa. Yleisimmin identiteettiä määrittääkin oletus toiseudesta: tällöin tarkastelun kohteeksi asettuu havainto siitä, mitä itseään tarkasteleva yhteisö ja sen jäsenet eivät koe olevansa.

Edellä esitetyn perusteella geopolitiikalla on siis vahva side ajatukseen kansallisesta / valtiollisesta identiteetistä. Identiteetillä puolestaan ymmärretään keskuksen omaavaa, täysin yhtenäistä yksilöä (yksikköä), joka on varustettu tietoisuudella, järjellä ja toimintakykyisyydellä ja jonka 'keskus' muodostuu sisäisestä ytimestä. Tämä ydin ei kuitenkaan ole autonominen tai itseään kannatteleva, vaan rakentuu suhteessa 'merkityksellisiin toisiin', jotka välittävät subjektille tämän asuttamien maailmojen arvot, merkitykset ja symbolit – eli kulttuurin. Klassisessa mielessä identiteetti muotoutuu minän ja yhteiskunnan välisessä vuorovaikutuksessa: subjektilla on yhä sisäinen ydin tai olemus, jota brittiläinen kulttuurintutkija Stuart Hall kutsuu 'tosi minäksi', mutta se muodostuu ja muokkautuu "jatkuvässä dialogissa ulkopuolella olevien kulttuuristen maailmojen ja niiden tarjoamien identiteettien kanssa".¹⁶ Toisessa yhteydessä Hall huomauttaa, että tämä yksilön omalle identiteetille välttämätön 'toinen' ei ole yksilön ulkopuolinen olio, vaan sijaitsee hänen sisäpuolellaan. Hallille 'toinen' merkitsee ilmausta, jonka kautta hallitseva, siirtomaita alistava ja maailmanmahtia rakentava voima tietää, kuka ja mikä se on. Kokeakseen omaan valtaansa liittyvän mielihyvän tämä voima on pakotettu luomaan itselleen kyseisen kategorian.¹⁷ Identiteettien eriytymiseen vaikuttaa ennen kaikkea kieli, uskonto ja kulttuuriperinne, joiden erilaisuus suhteessa valtarakenteeseen voi tuottaa konflikteja.¹⁸ Edellä esitetyn perusteella myös kansakuntaa voidaan pitää yksityisen tahdon omaavana oliona, joka pyrkii määrittämään omaa olemassaoloaan suhteessa Toisiin erilaisten artefaktien, sosiaalisten käytänteiden ja oman historiakäsityksensä avulla.

Suomalainen yhteiskunta joutui 1980-luvun lopulla määrittämään identiteettinsä uudestaan. Oman paikan määrittäminen muiden kansojen joukossa on Harlen mukaan tarkoittanut ennen kaikkea "suomalaisten oikean paikan etsimistä, sellaisen paikan,

---

¹⁵ Harle & Moisio 2000, 43 – 45.

¹⁶ Hall 1999, 21 – 22.

¹⁷ Hall 1992, 18 – 19.

johon muiden toivotaan suomalaiset sijoittavan”. Kansallinen identiteettiprojekti on juuri tällaista pyrkimystä kuulua oikeaan viiter ryhmään ja “hyvien kansakuntien joukkoon”. Pyrkinessään toteuttamaan tätä kansallista identiteettiprojektiaan suomalaiset ovat olleet alati liikkeessä, vaikka ovatkin nykytulkinnan mukaan pysyneet samalla maantieteellisellä paikallaan usean vuosisadan ajan. Liike on syntynyt siitä, että oikeaa paikkaa on jouduttu tietoisesti etsimään ja perustelemaan sekä itselle että muille kansoille.¹⁹

Tutkimuskysymys. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan Itä-Euroopan murroksen seurauksena tapahtunutta Suomen kansallisen identiteetin ja identiteettipolitiikan muuttumista suhteessa 1980-luvulla vallinneeseen, kylmän sodan aikaiseen kansainväliseen tilanteeseen. Neuvostoliiton hajoamisen myötä Suomessa tuli ajankohtaiseksi pohtia ennen kaikkea maamme ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa sekä taloutta ja kauppasuhteita, mutta toisaalta vuosien 1989 – 1991 tilanne vaikutti myös keskusteluun suomalaisten kansallisen identiteetin suunnasta. Tutkimuksen tarkoitus on avata käsitystä Suomesta, suomalaisuudesta ja Suomen eurooppalaisuudesta edellä mainittujen kolmen teeman kautta: tällöin mielenkiinnon kohteeksi asettuu ensinnäkin se, miten ja missä suhteessa Itä-Euroopassa tapahtunut taloudellis-ideologinen muutos ja siihen liittynyt nationalismin nousun uhka vaikuttivat Suomen taloudellisiin, ideologisiin ja poliittisiin perusteisiin sekä pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin elinvoimaisuuteen (luku 2). Toisaalta tutkimuksessa tarkastellaan sitä, millaisten muutosten kouriin Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikka murroksen seurauksena joutui. Tällöin huomio kohdentuu ensisijaisesti niihin tulkintoihin ja siihen keskusteluun, jota lähteaineistossa käytiin Suomen EY-jäsenyydestä, mahdollisesta NATO- tai WEU -jäsenyydestä sekä sotilaallisesta liittoutumattomuudesta (luku 3). Tutkimuksen kolmas aihealue käsittelee Suomen kansallisessa identiteetissä tapahtuneita muutoksia kulttuurisista lähtökohdista käsin: tällöin kysytään, miten kuva suomalaisuudesta muuttui itäblokin romahtamisen myötä, miten suomalaisten suhtautuminen Venäjään muuttui ja millaisia vaikutuksia Itä-Euroopan murroksella oli Suomen sivistykselliselle elämälle sekä kansalliselle koulutus- ja tiedepolitiikalle (luku 4).

---

¹⁸ Härkönen 1990, 37.

Aikarajaus. Tutkimuksen aikarajaus käsittää aikajakson vuoden 1989 alusta vuoden 1992 loppuun. Sekä suomalaisessa että ulkomaisessa tutkimuksessa 1980 – 1990 - lukujen taitteessa tapahtunut Itä-Euroopan murros rajataan yleisimmin vuosiin 1989 – 1991, mutta olen jatkanut vuodella tuota “klassista” periodisointia, koska Suomen tilanne oli vielä vuoden 1991 lopulla kaikkea muuta kuin selkeä. Tähän tutkimukseen valituissa lähteissä otettiin vielä vuoden 1992 aikana voimakkaasti kantaa moniin tutkimuksen kannalta keskeisiin kysymyksiin, kuten mm. siihen, tulisiko Suomen hakea EY-jäsenyyttä ja mitä etuja tai haittoja siitä maallemme voisi koitua. Vaikka tutkimus ei suoranaisesti käsittele Suomen EU-jäsenyyden hakuprosessia (eikä myöskään jäsenyyden myöhempiä vaikutuksia), on tutkimuksessa syytä tarkastella Suomen EU-jäsenyyden lähtökohtia niiltä osin, kun ne konkreettisesti sivuavat Itä-Euroopan murrokseen liittyntä keskustelua.

1.3 Katsaus aikaisempaan tutkimukseen ja lähteisiin

Aikaisempaa tutkimusta Itä-Euroopan vuosien 1989 – 1991 murroksesta löytyy suhteellisen paljon sekä suomenkielillä että muilla kielillä. Erityisesti Saksassa kyseinen tapahtumasarja on synnyttänyt joukon tutkimuksia ja muita esityksiä, joissa korostuu Berliinin ja Itä-Saksan tilanne sekä Saksojen yhdentymisen ja sen vaikutukset maan talous- ja ulkopolitiikkaan. Toisaalta Saksan tilannetta ovat suomalaisesta näkökulmasta varsin perusteellisesti tarkastelleet mm. professorit Seppo Hentilä, Mauno Jokipii ja Jukka Tarkka sekä valtiotieteen tohtori Pekka Visuri.²⁰ Siinä missä Jokipiin näkökulma Saksan yhdentymiskysymykseen on talous- ja sosiaalishistoriallinen²¹, pyrkii Tarkka luomaan laajan kokonaiskuvan Suomen turvallisuus- ja puolueettomuuspolitiikasta kahden sotilasliittouman puristuksessa. Hentilän Saksan yhdentymistä käsittelevät tutkimukset puolestaan perustuvat Saksojen kulttuurisen erilaisuuden tarkastelulle. Tutkimuksissaan Hentilä painottaa, että alueellinen, valtiollinen, kansallinen, kielellinen ja kulttuurinen Saksa eivät ole koskaan

---

¹⁹ Harle & Moisio 2000, 55.

²⁰ Hentilä 1992, 1993, 1994; Jokipii 1994; Tarkka 1992; Visuri 1992.

olleet yhteneviä²², eikä Saksoja näin muodoin ole ollut mahdollista helposti yhdistää.²³ Englanninkielellä julkaistut anglosaksiset tutkimukset puolestaan käsittelevät itäblokin romahtamista osana maailmanlaajuisista turvallisuuspoliittista kehitystä: useissa tutkimuksissa kylmän sodan päättymisen syyksi painottuu Itä-Euroopan maiden kansalaisten kyllästyminen ainaiseen taloudelliseen puutteeseen. Toisaalta tutkimuksissa korostetaan sosialismin taloudellisista ongelmista johtuvaa Itä-Euroopan maiden sotilaallista heikkenemistä, mistä syystä maat eivät enää kyenneet ylläpitämään uskottavaa aseellista puolustusjärjestelmää.²⁴

Suomessa ja suomenkielellä julkaistut tutkimukset ovat joko laajoja yleiskatsauksia kylmän sodan tapahtumiin²⁵ tai juuri tapahtumahetkellä tai välittömästi sen jälkeen kirjoitettuja raportteja, haastatteluja ja keskusteluteoksia.²⁶ Toisaalta suomalaisessa tutkimuksessa ja muussa aihetta koskevassa kirjoittelussa on kylmän sodan syitä ja seurauksia tarkasteltu osana poliittisia muistelmia.²⁷ Kyseisen aikakauden identiteettipoliittista vaikutusta puolestaan ovat tarkastelleet Harle ja Moisio tutkimuksessaan *Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka*²⁸, joka esittelee suhteellisen kattavasti Suomen kansallisen identiteettiprojektin historiaa ja siihen liittyviä geopolittisia vaikutuksia. Harlen ja Moisio tutkimuksessa korostuvat ennen kaikkea Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittiset lähtökohdat sekä Suomen tie Neuvostoliiton vaikutuspiiristä kohti EU-jäsenyyttä, “perin juurin eurooppalaiseksi kansakunnaksi”.²⁹ Nyt käsillä oleva tutkimus poikkeaa Harlen ja Moisio näkökulmasta selvimmin taloushistoriallisen painotuksensa vuoksi. Tutkimus käsittelee kokonaisuutena sekä Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittisia valintoja että itäblokin romahtamisen aiheuttamia kulttuurisia vaikutuksia, minkä lisäksi tutkimuksen tehtävänä on osoittaa, millaiset talouspoliittiset lähtökohdat itäblokin hajoaminen tarjosi Suomen EY-jäsenyyden hakemiselle.

---

²¹ Jokipii 1994, 88 – 91.

²² Hentilä 1993, 11.

²³ Hentilä 1993, 215.

²⁴ Keohane 1993; Lebow 1995; Young 1991.

²⁵ Saarikoski V. 1991.

²⁶ Ash 1991; Joenniemi 1990b; Kolanen & Suomela 1990.

²⁷ Jakobson 2001.

²⁸ Harle & Moisio 2000.

²⁹ Harle & Moisio 2000, 136.

Lähteet. Tutkimuskohteen ajallisen läheisyyden vuoksi tutkimuksessa ei ole ollut mahdollista käyttää arkistolähteitä tai muita painamattomia lähteitä, mikä on osaltaan asettanut rajoituksia tutkimuksessa käytettyjen aineistojen määrälle ja laadulle. Näin ollen lähteiden valinnassa on täytynyt rajoittua lehdistö- ja kirjallisuuslähteisiin. Tutkimuksen päälähderyhmän muodostavat seuraavat lehdet: *Kanava*, *Suomen Kuvalehti*, *Ulkopolitiikka* ja *Ydin*. Kyseisten lehtien laajaan artikkelimateriaaliin perustuvaa kylmän sodan seurausten tarkastelua ei maassamme aikaisemmin ole tehty. Lehdet eivät ole puoluelehtiä vaan sitoutumattomia julkaisuja, joissa voidaan nähdä tietty ideologinen tai aatteellinen painotus. *Kanava* ja *Ulkopolitiikka* edustavat liberaalia näkökulmaa. *Ydin* taas on profiloitunut vasemmistolaisena mielipidelehtenä. *Suomen Kuvalehti* on kerran viikossa ilmestyvä sitoutumaton aikakauslehti, joka keskittyy poliittisiin ja muihin ajankohtaisiin aiheisiin. Tarkastelujakson aikana se julkaisi jonkin verran suomeksi käännettyjä ulkomaisia alkuperäistekstejä kuten mm. yhdysvaltalaisen politikon ja valtiomiehen Henry Kissingerin kolumneja ja Venäjän presidentin Mihail Gorbatshovin kirjeitä. Lehtien sitoutumattoman luonteen vuoksi tutkimus ei tarkastele itäblokin romahtamista puoluetason ongelmana vaan suomalaista poliittista eliittiä ja yhteiskunnallista älymystöä koskettaneena ilmiönä, joka herätti jonkin verran keskustelua myös kansalaisten keskuudessa.³⁰

2. Itä-Euroopan nationalismista poliittisten aatteiden ristiriitaan ja korporatismiin rappioon

2.1 Onko nouseva nationalismi todellinen uhka Euroopalle?

Poliittisen kurin höltyessä leimahtavat kansallistunteet usein pintaan. Tästä esimerkkinä käy gruusialaisten, armenialaisten ja azerbaidžanilaisten vuonna 1988 aloittamat venäläisvastaiset levottomuudet³¹, joiden on arvioitu johtuvan Stalinin harjoittamasta

³⁰ Tarkastelujakson aikana lehdet julkaisivat useita suomalaisten keskuudessa tehtyjä mielipidemittauksia, joissa tutkittiin kansalaisten suhtautumista mm. Venäjään, EY:hyn, NATO:on ja WEU:hun.

³¹ Miettinen 1992, 420; Guseinov 1989, 32; Gerasimov 1989b, 2 – 4.

häikäilemättömästä kansallisuuspolitiikasta.³² Erityisesti entisen Neuvostoliiton eräillä alueilla ja Jugoslaviassa kansallistunteen voimakas nousu johti väkivaltaisuuksiin, separatistisiin pyrkimyksiin ja Jugoslaviassa lopulta sisällissotaan. Tällainen nationalismi ilmenee kollektiivisena vihana, jonka ilmenemismuotoja ovat “yksilöllisen vastuun katoaminen, aggressiivisuuden laillistaminen, maailmankuvan ja elämäkuvan yksinkertaistaminen”.³³ Eräs vuosien 1989 – 1991 Itä-Euroopan murrokseen liittynyt ilmiö oli juuri muukalaisvihan osoittautuminen yleispoliittiseksi ongelmaksi koko itäisen Euroopan alueella. Harlen mukaan syksyllä 1991 alkaneet “väkivaltaisuuudet Saksassa olivat jo selvä todiste siitä, että muukalaisviha oli tullut jäädäkseen”. Muukalaisviha eri muodoissaan näkyi mm. siinä, miten tietyt kansakunnat pyrkivät tulkitsemaan ‘meidän’ ja ‘toisten’ erot hyvän ja pahan vastakkainasetteluna. Tällöin ne asettivat itsensä ja oman kulttuurinsa muiden kulttuurien yläpuolelle ja tuomitsivat toisen, niistä poikkeavan kulttuurin uskonnollisen, etnisen ja kulttuurisen erilaisuuden.³⁴ Itä-Euroopan levottomuudet olivat osoitus nationalismista, jonka käyttövoimana oli kansakuntien etninen erilaisuus. Muukalaisviha ei kuitenkaan aina kohdistu kansakunnan etniseen alkuperään vaan rodullisten syiden ohella usein myös poliittisiin ja uskonnollisiin syihin. Esimerkiksi Saksassa kansallissosialistit vainosivat juutalaisten lisäksi ammattiyhdistysväkeä, sosiaalidemokraatteja, kommunisteja, mustalaisia, kirkon jäseniä sekä vihollismaiden siviilikansalaisia.³⁵

Neuvostoliiton tilanteessa – kenties hiukan yllättäen – nationalismi ei kohdistunut islamin kulttuuria ja uskontoa kohtaan tai käyttänyt sitä kasvualustanaan. Osa neuvostoliittolaisista otaksui etelästä työntyvän islaminuskon johtavan historian kulussa siihen, että muutamat eteläisistä tasavalloista tulisivat irrottautumaan Moskovan valtapiiristä. Tämä otaksuma oli ilmeisen liioiteltu. Kansallisen liikehdinnän johdossa eivät olleet syrjäisten kyläyhteisöjen islamistit vaan pikemminkin yliopistojen opettajat, kirjailijat ja tiedemiehet. 1990-luvun alussa Teheranin fundamentalistien sanoma saattoi aiheuttaa liikehdintää joissain azerbaidžhanilaisissa, jotka ovat shialaisia, mutta valtaosa neuvostomuslimista oli kuitenkin uskonasioissa maltillisia sunnejia ja yhteiskunnallisesti valveutuneita kansalaisia. Stalinin islaminuskoa kohtaan kohdistamat

---

³² Toivanen 1990b, 38.

³³ Häikiö 1990a, 460.

³⁴ Harle 1991, 167; Jakobson 1990, 80; Hentilä 1993, 217.

vainot 1920- ja 1930-luvuilla olivat tosin jättäneet jälkeensä arpeutumattomia haavoja: ennen vallankumousta Venäjällä oli 25 000 moskeijaa, kun niitä vallankumouksen jälkeen oli vain noin nelisensataa.³⁶ Uusi neuvostoliittolainen nationalismi oli älymystöpiirien mobilisoimaa: 1980-luvun lopun murroksen seurauksena Neuvostoliiton kirjailijapiireissä alkoivat leivitä antisemitistiset ajatukset. Näytelmäkirjailija Inna Rogatskin mukaan Venäjällä on esiintynyt antisemitismia aina. Se on aina myös liittynyt kirjailijoiden suosimiin aiheisiin, mikä näkyy mm. Nikolai Gogolin ja F. M. Dostojevskin tuotannossa. Vuoden 1990 marraskuussa neuvostokirjailijat alkoivat käyttää avoimen juutalaisvastaisia puheenvuoroja Venäjän Kirjailijaliiton VI täysistunnossa. Samoihin aikoihin he alkoivat järjestää juutalaisvastaisia välikohtauksia mm. Moskovassa Kirjailijoiden Keskustalolla. Neuvostoviranomaiset eivät puuttuneet näkyvästi tähän toimintaan.³⁷

Neuvostoliitossa nationalismin nousun ja kansallisuusongelmien kärjistymisen voi nähdä juontuvan maassa pitkään vallalla olleesta käskyvaltaisesta järjestelmästä ja tiukasta vallan keskittämisestä. Yleisesti arvioiden nationalismi pääsee vallalle yhteisöissä, joissa “esiintyy poliittista, taloudellista, henkistä, kansallista, kulttuurista tms. sortoa ja syrjintää”.³⁸ Tällöin juuri sorretussa asemassa olevat etniset ryhmät aktivoituvat poliittisiksi separatistiryhmiksi muita herkemmin.³⁹ Venäjän tapauksessa kansalliskiihkoisuuteen liittyi olennaisena osana se, että kirkolla oli vahva kulttuurinen asema osana poliittista koneistoa. Kommunismiin on aina sisältynyt uskonnollinen sävy. Lännessä valtio on aina erotettu kirkosta eikä paavi ole koskaan syrjäyttänyt keisaria tai päinvastoin. Idässä sitä vastoin, sekä Bysantissa että Venäjällä keisaria on aina jollain tavoin pidetty myös kirkon johtajana, mistä syystä valtio ei ole ollut “puhtaasti maallinen instituutio vaan sakraali, pyhä”. Tämä “keisarillinen paavius” tulee selvästi esiin juuri Gogolin ja Dostojevskin Venäjän valtakuntaa ja kansaa koskevista kansalliskiihkoisista käsityksistä. Mikäli valtio on pyhä, se on jotain erityistä ja muista valtioista poikkeavaa, jolloin myös kansalaiset suhtautuvat siihen toisin.⁴⁰ Neuvostoliitossa ajateltiin pitkään, että monistinen järjestelmä ja siihen liittyvä

---

³⁵ Häikiö 1992, 225.

³⁶ Toivanen 1990b, 40.

³⁷ Rogatshi 1990, 62 – 66.

³⁸ Iivonen 1989b, 11; Eskola 1991, 387.

³⁹ Härkönen 1990, 37.

monistinen ideologia olisivat paras keino Neuvostoliiton kaltaisen monikansallisen valtion integroimiseksi, mikä osoittautui kuitenkin virhearvioksi, sillä byrokraattinen sentralismi “voimakeinoihin nojaavine ongelmanratkaisumenetelmineen suhtautui erittäin nurjasti kansallisiin erityispiirteisiin”.⁴¹ Pian Neuvostoliitossa ajauduttiin tilanteeseen, jossa

ääriliikkeiden propagandassa yritetään löytää nykytilanteen kurjuuteen syytään ainekset. Tilanne on masentavan tuttu; juutalaiset ovat kelvanneet ennen ja kelpaavat vieläkin kaiken sekasorron syytäksi. Kiihkovenäläinen propaganda on päätynyt samaan johtopäätökseen kuin aikoinaan Hitler, jonka mukaan kommunismivallankumous oli juutalaisten maailmanlaajuisen salaliiton tulosta. Venäläisten antisemitistien piirissä tutkitaan myös hartaasti Siionin Viisaiden Pöytäkirjoja ja ihaillaan Hitlerin suoraviivaista toimintaa juutalaisongelmien ratkaisussa.⁴²

Nationalismin nousun myötä puhjenneisiin alueellisiin konflikteihin liittyi potentiaalisena uhkana modernin aseteknologian horisontaalinen leviäminen. Todellisen uhkakuvan vuoden 1989 – 1991 murroksen aikana muodosti käsitys siitä, että yhä useammalla valtiolla arvioitiin olevan teknologiset ja taloudelliset edellytykset ydinaseen kehittämiseen.⁴³ Etnisten ryhmittymien ohella haasteita yhdentyvälle Euroopalle lisäsivät myös ns. alialueelliset organisaatiot. Euroopasta – jossa regionalismi ja lokalismi saivat huomattavaa jalansijaa – muodostui pian uudenlaisten blokkien potentiaalinen kasvualusta, joka yhä selvemmin pyrki jakautumaan Keski- ja Väli-Eurooppaan sekä Itämeren, Atlantin ja Välimeren alueisiin.⁴⁴ Etninen identiteetti nationalististen ja regionalististen liikkeiden keskeisenä tekijänä johti lopulta siihen, että nationalistiset ryhmät suuntautuivat autonomiasta eteenpäin, suvereenisuuteen ja itsenäisyyteen. Regionalististen ryhmien keskeinen vaatimus puolestaan oli muutos alueen poliittisiin, taloudellisiin ja kulttuurisiin suhteisiin. Myös Suomessa nähtiin, että alueiden Eurooppa oli vaativa haaste Euroopan yhteisölle, jonka oli kyettävä “sovittamaan toisiinsa tulevaisuuden Eurooppaa luovia ja rakenteistavia

---

⁴⁰ Kaplinski 1989, 58; Kaplinski 1990, 64.

⁴¹ Iivonen 1989b, 11.

⁴² Luukkanen 1991, 497.

⁴³ Vaahtoranta & Liukkonen 1989, 9.

⁴⁴ Härkönen 1990, 40.

monensuuntaisia prosesseja”.⁴⁵ Glasgow’n yliopiston tutkija Hillel Ticktin arvioi vuonna 1990, että “ihmisen halu kontrolloida omaa elämäänsä” synnyttää Eurooppaan seuraavien 10 – 15 vuoden aikana joukon populistisia ja sosialistisia puolueita. Toisaalta nationalismin aallon leviämistä läntisiin markkinatalousmaihiin jarrutti se, että sosialistisia maita oli vaikea irrottaa “protektionistisiksi linnakkeiksi”.⁴⁶ Rikkaita ja köyhiä erottavan kuilun syvenemisen arvioitiin vaikuttavan nationalismin leviämiseen sekä Itä- että Länsi-Euroopassa:

Näyttää siltä, että itä-länsi-antagonismin tilalle nousee konflikti köyhät vastaan rikkaat, etelä vastaan pohjoinen. On mahdollista, että Berliinin muurin tilalle nousee Euromuuri tai eräänlainen Europuimuri, joka erottaa jyvät akanoista, turbosiirtolaiset ja “aidot” eli sopivat pakolaiset “roskasakista”. Syntyykö siis kansallisen hyvinvointinationalismin vahvistamiseksi euronationalismi? Suuntaavatko rikkaat tulevaisuudessa aseensa ja armeijansa maailman köyhiä ja alistuneita vastaan?⁴⁷

Suojelupoliisin uusi päällikkö Eero Keromäki piti maahanmuuttajia, siirtolaisia ja pakolaisia maamme suurimpana uhkana. Nationalismin suurimman uhkakuvan Suomen kannalta muodosti juuri Neuvostoliitto, jonka “vanhat arvot, tsaristisen autokratian entiset ideologiset liittolaiset, ortodoksinen kirkko ja venäläinen nationalismi kasvattavat jatkuvasti suosiotaan.” Neuvostoimperiumin kuihduttua menneisyydestä tutut neuvostoideologian vainoamat aatteet kykenivät muita paremmin täyttämään Venäjällä sen henkisen tyhjiön, joka syntyi “kommunismien aatteellisen vararikon myötä”.⁴⁸ Entisen Neuvostoliiton ja Jugoslavian alueiden lisäksi myös Itämeren alue ja Balttia miellettiin eurooppalaiseksi murrosalueeksi, jossa kylmän sodan päättyessä nousi uudella tavalla keskiöön keskusvallan ja tasavaltojen välinen poliittinen konflikti. Eturistiriitojen kärjistyminen oli osa murrosvaiheen prosessia, jonka kautta uudet eurooppalaiset asemat saattoivat muodostua.⁴⁹ Kulttuurintutkija Stuart Hallin mukaan suuri osa nationalismiin liittyvän rasismien aggressiivisuudesta ja väkivallasta kumpuaa kyvyttömyydestä sietää erilaisuutta. Monet maailman ongelmista liittyivät sekä kulttuurieroihin että rasismiin, minkä lisäksi globaalia modernisaatiota vastustettiin

⁴⁵ Eskelinen & Forsström 1990, 78 – 82.

⁴⁶ Lausti 1990b, 31.

⁴⁷ Büchi 1990, 19 – 20.

⁴⁸ Luukkanen 1991, 495.

“vetäytymällä puolustautuvan etnisyyden suojiin, rakentamalla rajoja, elvyttämällä fundamentalismia, elvyttämällä nationalismia”. Euroopan yhdentymisestä huolimatta monissa Itä-Euroopan maissa vastustettiin eurosentrisiä malleja ja filosofioita. Tämä epäily ei kummunnut niinkään hyvin järjestäytyneistä liikkeistä, vaan pikemminkin periferiasta, josta oli tulossa poliittinen voima.⁵⁰ Ongelma oli mahdollista nähdä myös Suomessa. *Ydin*-lehden toimittajan Harri Päiväsaaren mukaan

[s]uvaitsevaisuus ei kuulu Suomessa kansalaishyveisiin, erilaisuus tuomitaan jyrkästi. Ennakkoluuloinen ja ahdasmielinen suomalainen ei siedä eriävää mielipidettä. Suomessa ei ole liberaalia älyllistä keskusteluilmastoa, joka kasvattaisi moniarvoisuuteen. [--] Kaikkein eniten Suomessa pelätään pakolaistulvaa Neuvostoliitosta. Suomessa leviää arktinen pakolaishysteria. Tänne ei haluta pakolaisia eikä ulkomaalaisia. Suomalaiset vetoavat herkästi Ruotsin esimerkkiin ja ongelmiin siellä, mutta Ruotsi saa päinvastoin kiittää siirtolaisia (muun muuassa neljännesmiljoonaa suomalaista elintasopakolaista) nykyisestä hyvinvoinnistaan.⁵¹

Englantilaisen professorin John Keanen mukaan nationalismi “rohkaisee myös demokratioissa olevia despotismin siemeniä” toimintaan. Koska nationalismi estää kansalaisyhteiskunnan kansainvälistymistä, tässä murroskohdassa tulisi demokratian puolustamiseksi vahvistaa kansalaisyhteiskuntaa valtion kustannuksella. Helmikuussa 1992 Keane arvioi, että “suvereeniin kansallisvaltioon identiteetin säilyttäjänä uskova aikakausi saattaa hyvinkin olla päättymässä”.⁵² Itä-Euroopassa puhjennut imperialismi oli erityisesti Neuvostoliitossa ja Jugoslaviassa kieltänyt kansallisen identiteetin, mikä oli näkynyt ennen kaikkea eri kansanosien ja heimojen väkivaltaisena yhteensulauttamisena. Tätä imperialistista mielivaltaisuutta seurasi väistämättömänä vastavaikutuksena aggressiivinen kansallisuuskiihko, jossa juuriltaan temmatut ihmiset olivat epätoivossaan vaarallisia. Varoituksista huolimatta Itä-Eurooppa toteutti yhä edellä kuvattua vaihtoehdotonta ideologiaa. Se ei kyennyt löytämään vaihtoehtoa nationalismille.⁵³

---

⁴⁹ Joenniemi 1991a, 36 – 37.

⁵⁰ Lausti 1991c, 7 – 8; Hall 1992, 296 – 306.

⁵¹ Päiväsaari 1991, 27.

⁵² Lausti 1992, 5.

Itä-Euroopan tilanteessa saattoi nähdä selvän kahtiajaon valtioihin, joissa kansallisuusaate oli jo tyydytetty ja valtioihin, joissa se oli tukahdutettu. Max Jakobson piti kansallisuusaatteen nousua entisessä Neuvostoliitossa, Jugoslaviassa ja DDR:ssä erityisenä riskinä koko Euroopan yhdentymiselle.⁵⁴ Vielä pidemmälle arvioissaan meni Oxfordin yliopiston historioitsija ja politiikan kommentaattori Ralf Dahrendorf kirjoittaessaan, että “fundamentalismin aalto ulottuu kaikkialle maailmaan 1980-luvun lopussa; ja juuri heikot valtiot, jotka epäröiden irtautuvat sosialismista, näyttävät olevan erityisessä vaarassa”. Samalla yhteiskuntaelämässä voimistuu vastenmielisyys heterogeenisyyttä, monien kulttuurien maailmassa elämistä kohtaan. Tässä prosessissa “turmiolliset poliittiset liikkeet saavat merkittävän paljon kannatusta”. Kulttuurin alalla hyväksi havaittu yksinkertaisuus työntää syrjään monivivahteisuuden ja älyllisyyden, mikä puolestaan edesauttaa uskonnollisen fundamentalismin etenemistä yli teollisuusmaiden rajojen.⁵⁵

Neuvostoliiton nationalismissa ja presidentti Gorbatschovin uudistuspolitiikassa voitiin nähdä yhtymäkohtia, kun glasnostin arvioitiin avanneen uutta liikkumatilaa ja järjestäytymismahdollisuuksia venäläiselle nationalismille. Ristipaineita lisäsi ennen kaikkea suhtautuminen markkinatalouteen ja kommunistiseen ideologiaan. Venäjän poliittisissa liikkeissä suhtautuminen länsivaltioihin vaihteli avoimesta vihamielisyydestä innokkaaseen yhteistyöhaluun. Venäläisnationalistista liikettä repi sen “jyrkän siiven raju juutalaisvastaisuus”, joka pani “koko neuvostokurjuuden ja venäläisten alennustilan juutalaisten ja vapaamuurarien salaliiton tiliin”.⁵⁶ Suomessa pelättiin lähinnä sitä, missä muodossa venäläinen kansallisuustunne herää: tyytyvätkö venäläiset oman historiansa uudelleenlöytämiseen ja elinehtojensa parantamiseen vai sairastuvatko he “azerbaidzanintautiin” ja uskovat olevansa luotuja hallitsemaan ja säätämään alamaiskansojaan.⁵⁷

Kanavan toimituksen konsultti Martti Häikiö arvioi vuonna 1990, että “uusi Venäjä lähtee liikkeelle demokraattisin eikä kiihkokansallisin tunnuksin”. Mitä vahvempi ja

---

⁵³ Kallio 1992, 25.

⁵⁴ Jussila 1989, 78.

⁵⁵ Dahrendorf 1989, 541.

⁵⁶ Lallukka 1990, 107 – 108.

⁵⁷ Anhava 1990, 133.

sisäisesti eheämpi syntymässä oleva uusi Venäjä olisi, sen parempi se olisi Euroopalle. Häikiön mukaan venäläiset olivat kyenneet omaksumaan “itäisen mongolien käskyvaltavaltion” ja “läntisen imperiumin ja marxilaisen materialismin”, joten he tulisivat myös omaksumaan demokratian ja markkinatalouden.⁵⁸ Koko Euroopan tilanne näytti terveemmältä kuin aikoihin. Vuosien 1989 – 1991 myötä purkautui toisen maailmansodan tuloksena syntynyt asetelma, jossa Puola, Tšhekkoslovakia ja Unkari nähtiin itäeurooppalaisiksi maiksi, vaikka ne historiallisesti kuuluvatkin Keski-Eurooppaan. Poliitiikan tutkija Jukka Tarkka arvioi, että Neuvostoliiton hajoamisen myötä ei enää ollut mahdollista syntyä mitään sen entisten alusmaiden ryhmää. Entiset pienet SEV-maat tulisivat sekä irtautumaan Moskovan vaikutuksesta että etääntymään toisistaan.⁵⁹

Toisenlaisen näkökulman nationalismikeskusteluun toi Jyväskylän yliopiston yleisen historian emeritusprofessori, nationalismitutkija Aira Kemiläinen, jonka mukaan “sokea ja tuhoava kansalliskiihko on vain kaikkein äärimmäisin kansallisuusaatteen muoto. Useimmat nationalistit ovat olleet rauhaarakastavia kulttuuriperinteen vaalijoita”. 1700-luvun saksalaisesta aatehistoriasta tohtoriksi väitelleen Kemiläisen mukaan “ihmisten on pakko oppia hyväksymään, että yksi on islamilainen ja toinen roomalaiskatolinen eikä siitä ole mitään haittaa”. Monikansallinen ja monikielinen Eurooppa ei voi kehittää omaa euronationalismia, mutta sen eri kansallisuudet voivat sitoutua Eurooppaan – sen ihanteisiin, etuihin, symboleihin ja arvomaailmaan – samalla tavalla kuin eri kansalaisuudet Yhdysvalloissa vannovat tähtilippuun. Kemiläisen mukaan tämä merkitsisi europatriotismia, ei euronationalismia. Kemiläinen puhuu suvaitsevaisuuden puolesta ja pitää eurooppalaisen yhteiskunnan suurimpana ongelmana suhtautumista fanatismiin, jossa keskeiseksi kysymykseksi nousee se, kuinka pitkälle on suvaittava suvaitsemattomuutta. Euroopan ei tule kunnioittaa esimerkiksi sellaista vaalitulosta, joka nosti muslimifundamentalistit valtaan 1990-luvun alun Algeriassa. Demokratialla on oikeus itsepuolustukseen, mikä ei Kemiläisen mukaan tarkoita demokratian pakkosyöttöä. Mikäli demokratia on voittaakseen, sitä voidaan edistää näyttämällä hyvää esimerkkiä.⁶⁰

---

⁵⁸ Häikiö 1990b, 319.

⁵⁹ Tarkka 1989, 34.

⁶⁰ Saarikoski S. 1992b, 48 – 51.

Nationalismin tutkija Jussi Pakkasvirta tyrmäsi Kemiläisen näkemykset heti tuoreeltaan ja väitti tämän luoneen nationalismin ympärille “kummallista sädekehää” puhumalla epämääräisesti “alkuperäisestä nationalismista”, jota kauniisti ja suvaitsevaisesti edustivat saksalaiset J. G. Herder ja W. von Humbold. Pakkasvirran mukaan historia on Kemiläiselle lineaarista kehitystä, jonka tämänhetkistä huippua edustaa Länsi-Eurooppa. Balkanin ja Neuvostoliiton kansat sitä vastoin ovat historiallisessa kehityksessä Eurooppaa selvästi jäljessä. Euronationalismiin päästäkseen Euroopan pitäisi noudattaa yhdysvaltalaisesta mallia, jossa koko maanosalla on vain yksi virallinen kieli ja jossa vannotaan yhteisiin liittovaltion symboleihin ja arvoihin. Pakkasvirran mukaan tämä johtaisi “raakaa voimapolitiikkaa toteuttavan supervallan nousuun ja Kemiläisenkin edustaman eurooppalaisen humanismin rappioon”.⁶¹ 1990-luvun alun Suomessa, jossa näytettiin pelkäävän etenkin Neuvostoliiton nousevaa kansallistunnetta ja Neuvostoliitosta Suomeen ryöpyäviä pakolaisvirtoja, ei “euronationalismi” kelvannut todelliseksi vaihtoehdoksi, jolla nousevan nationalismin uhka olisi voitu välttää.

2.2 Ideologinen kamppailu: sosialismi ja liberalismi

Itäblokin romahtaminen 1989 – 1991 aiheutti Suomessa ainakin jonkinasteisen yhteiskunnallisen debatin poliittisen ideologian suunnasta. Keväällä 1992 Suomessa vierailut yhteiskuntatieteilijä Immanuel Wallerstein ennusti länsimaille kaaoksen aikaa ja muistutti, ettei vuonna 1989 romahtanut ainoastaan “sosialismi vaan myös liberalismi: edistysusko, kaikkien länsimaiden vallanpitäjien keskeinen opinkappale”. Kaikkien rajojen sisällä on sekä valtio että yhteiskunta. Näistä kaikki kolme johtavaa ideologiaa – konservatismi, liberalismi ja sosialismi – ovat aina arvostaneet enemmän yhteiskuntaa kuin valtiota, vaikka ne toisaalta ovatkin reaalipolitiikan tasolla tukeneet ja vahvistaneet valtion roolia ja olemassaoloa. Sosialisteille valtio oli ollut käyttökelpoinen työkalu, jonka avulla mm. kahdeksan tunnin työviikko ja muut työtaisteluissa saavutetut edut oli ollut mahdollista turvata ja vakiinnuttaa

---

⁶¹ Pakkasvirta 1992, 45.

säädättämällä ne valtion laeiksi, joita työnantajien ei ollut mahdollista helposti rikkoa. Toisaalta liberalismissa taas toteutui hallitun muutoksen ohjelma, joka tähtäsi sekä järjestyksen säilyttämiseen että yksilön mahdollisimman laajan yhteiskunnallisen vapauden saavuttamiseen. Liberaalien ajattelua oli aina ohjannut käsitys työväestöstä “vaarallisena luokkana”.⁶²

Wallersteinin kanssa jossain määrin samoilla linjoilla murroksen ideologisesti moninaisesta vaikutuksesta näytti olevan saksalainen Nobelin palkinnon saanut talousfilosofi Friedrich Hayek, joka otti tehtäväkseen osoittaa, miksi sosialismi oli ollut “kohtalokasta petosta” ja miksi se perustui virhearvioihin ja harhoihin. Hayekin vuonna 1990 julkaistu teos *The Constitution of Liberty* (Routledge, London 1990) sai hyvän vastaanoton erityisesti itäisen Euroopan pääkaupungeissa. Se ei ole ylistyslaulu kapitalismille tai 1980 – 1990 -lukujen taitteessa tapahtuneen kehityksen valossa kevyesti langettu tuomio sosialismille, vaan laaja-alainen tutkimus taloudellisen ja sivistyksellisen edistyksen perustekijöistä. Hayekin perusidea lähtee siitä, että “kaikkialla missä hallitukset ovat kahlinneet markkinoiden toimintaa ja yrittäneet pakottaa taloutta valtioideologioiden muottiin, kehitys on pysähtynyt ja taantumus päässyt vallalle”. Sosialismin eräs pahimmista perusvirheistä oli kansalaisyhteiskunnan hävittäminen Neuvostoliitosta ja Itä-Euroopan maista. Hayekin mukaan yhteiskunnan oikeudenmukaistamiseksi tehty yksityisomaisuuden sosialisointi, yrittäjyyden kahlitseminen ja muut sosialismin ihanteet ovat “vilpittömyydestään huolimatta kyseenalaisia”.⁶³ Toisaalta niistä luopuminen ei käy kivuttomasti, sillä liberalismiin ja markkinatalouteen siirtyminen on “osoittautunut tavattoman tuskalliseksi kaikkialla, missä se on toteutettu”. Esimerkeiksi kelpaavat vaikka Itä-Saksassa, Meksikossa, Tshekkoslovakiassa, Unkarissa ja Puolassa toteutetut taloudelliset uudistukset.⁶⁴

Huutokaupattavana olleessa Itä-Euroopassa, tuossa “Karl Marxin konkurssipesässä”, näytti käyvän kuten Marx oli ennustanut: vanha järjestelmä tulisi luhistumaan, uusi

---

⁶² Voipio 1992, 28 – 29.

⁶³ Toivanen 1990a, 64 – 65.

⁶⁴ Kissinger 1991, 39.

järjestelmä tulisi syrjäyttämään sen ja lopuksi kapitalismi riistäisi kaikki voitot.⁶⁵ Neuvostoliiton hajoaminen, Berliinin muurin murtuminen ja Baltian maissa tapahtunut itsenäistymisprosessi koettiin erityisesti työväenpuolueiden piirissä eurooppalaisen sosialidemokratian linjoja hajottavana tapahtumasarjana.⁶⁶ Moskovan entinen puoluejohtaja ja silloinen Neuvostoliiton kansanedustajien radikaaliryhmän johtaja Boris Jeltsin piti Venäjän kehitystä historiallisesti täysin loogisena prosessina, jossa demokratia voittaa ja henkilökultit ja diktatuurit lopulta hajoavat.⁶⁷ Suomessa uutta, liberaalisuuteen pyrkivää Neuvostoliittoa pidettiin uutena poliittisena realiteettina, jonka kanssa toimiminen olisi tuskin ainakaan helpompaa kuin “entisen, diktatorisen” Neuvostoliiton.⁶⁸ Suomalaiset tutkijat uskoivat, että ulkomaisia vaikutteita vieroksuva ja lännestä eristyvä Venäjä voisi olla paljon nykyistä Neuvostoliittoa vaikeampi ja pelottavampi yhteistyökumppani.⁶⁹

Arviot sosialismin tulevaisuudesta vaikuttivat yleisesti ottaen negatiivisilta. Virolaisen valtiotieteilijä Tiit Matsulevitšin mukaan yli seitsemänkymmentä vuosikymmentä kestänyt “sosialistinen rakennustyö on todistanut [--] riittävän selvästi, että kun tyhjiään tilaan tuodaan ensimmäiseksi järjestys, niin seurauksena on sekasorto”. Venäjän ongelmaksi Matsulevitš näki poliittista ajattelua leimaavan ja perestroikaan verhoutuneen, Venäjän yhteiskunnallista ajattelua vuosisatoja hallinneen uskon yhden ihmisen ihmeitätekeviin voimavaroihin sekä kertakaikkisen oikeudellisen ajattelun puuttumisen.⁷⁰ Neuvostoliiton kansantaloudessa oli haaskattu resursseja “oikein olan takaa saamatta aikaan reaalista hyvinvoinnin nousua”. Korruptio ja mustan pörssin kauppa paisuivat paisumistaan, ja samalla tehoton talous ja suurisuuntaiset teollisuusinvestoinnit olivat aiheuttaneet ympäristölle mittaamattomia vahinkoja. Valtiollisen omistuksen olosuhteissa työväestö oli menettänyt motivaationsa ja alkanut vieraantua.⁷¹

---

⁶⁵ Ukkola 1990b, 28.

⁶⁶ Parkkinen 1989, 53.

⁶⁷ Linsiö 1990, 13.

⁶⁸ Vihavainen 1989, 285.

⁶⁹ Lappalainen 1991, 27.

⁷⁰ Matsulevitš 1989, 152 – 153.

⁷¹ Tiisanen 1989b, 230.

Historiassa ei voida järjestää laboratoriokokeita sen osoittamiseksi, miten hyvin tai huonosti Neuvostoliitto oli onnistunut toteuttamaan tarkoituksensa sosialismin uudistamisessa, kirjoitti Neuvostoliiton ulkoministeriön päätiedottaja Gennadi Gerasimov vuoden 1990 *Suomen Kuvalehdessä*: Venäjällä ei enää ollut motivaatiota korjata komentotaloutta, koska “[t]ämä järjestelmä on aikoja sitten ammentanut itsensä tyhjiin, jos se yleensä koskaan, edes teollistamisen aamunkoitossa, on tuonut mitään hyötyä”.⁷² Neuvostoliiton sosialistisen ideologian perinnön jatkajaksi tuli perestroika, jonka rajat oli määritelty Neuvostoliiton johtajien pitämässä puheenvuoroissa ja puolueen virallisissa asiakirjoissa. Perestroikalta vaadittiin, että sen tuli palvella sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän lujittamista. Toiseksi, sen uudistukset eivät saaneet johtaa siihen, että kommunistinen puolue olisi voinut menettää perustuslain kuudennessa pykälässä määritetyn johtavan asemansa yhteiskunnassa. Kolmanneksi, perestroikan uudistukset eivät saaneet johtaa Venäjän valtiolliskansallisen rakenteen muuttumiseen. Ja neljänneksi, uudistukset eivät saaneet johtaa talousjärjestelmän perusteiden muuttumiseen.⁷³ Jeltsin tosin pyrki uudistamaan tätä järjestelmää kääntämällä “pääöksentekopyramidin” pääläelleen. Tällöin tasavallan päätökset tulisivat voimaan vain siinä tapauksessa, että autonomiset aluehallinnot tai jokin muu pienempi hallinnollinen yksikkö ne erikseen hyväksyisi. “Keskuksen” hoidettavaksi jäisi vain puolustus- ja turvallisuuspolitiikka. Jeltsinin idean mukaan Venäjä tulisi säätämään oman lehdistölakinsa, oman puoluelakinsa ja oman maanomistusta koskevan lakinsa kuulematta neuvostoparlamenttia.⁷⁴

Kunnianhimoisena pyrkimyksenä oli purkaa perinteinen neuvostoliittolainen maailmankäsitys, sosialismikäsitys, talouskäsitys, kulttuurikäsitys ja politiikkakäsitys, jotka aikaisemmin olivat muodostaneet koko neuvostoyhteiskunnan perustan.⁷⁵ Voitettuaan vuoden 1990 puoluekokouksen Gorbatshev liittoutui nopeasti Neuvostoliiton tuon hetken suosituimman politikon Jeltsinin kanssa, mikä lopulta johti periaatteelliseen yksimielisyyteen Venäjän talousuudistusohjelmasta.⁷⁶ Se ei kuitenkaan kyennyt muuttamaan hallinnon rakenteita eikä venäläisessä yhteiskunnassa vallinneita

⁷² Gerasimov 1990, 65 – 66.

⁷³ Iivonen 1989a, 34 – 36; Lindstedt 1991, 40 – 41.

⁷⁴ Repo 1990d, 10; Repo 1990c, 32 – 33.

⁷⁵ Repo 1990b, 43.

⁷⁶ Repo 1990a, 62 – 63.

taloudellisia epäkohtia. Akateemikko Andrei Saharovin mukaan perestroikan myötä Neuvostoliitto ajautui vuonna 1989 vaikeaan, suorastaan kriittiseen vaiheeseen:

Tämän vuoden touko-kesäkuussa kansanedustajien kongressi julisti perestroikan ensimmäisen vaiheen päättyneeksi. Se oli mahtava poliittinen show, jota koko kansa seurasi televisiosta. [--] Kongressin istunnot autoivat meitä täydentämään kuvan. Ne avasivat silmämme näkemään, miten asioita oli jo vuosikaudet hoidettu.

Tajusimme esimerkiksi, että virallisen järjestelmän mukainen täydellinen yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus oli valhetta: 40 miljoonaa ihmistä elää köyhyydessä, alle 70 ruplan kuukausitulolla. Tajusimme myös, että meidät oli riistetty putipuhtaaksi – riistetty oikein sanan marksilaisessa merkityksessä: vain neljännes kansantulosta meni työläisten palkkoihin.⁷⁷

Kommunistinen ideologia ei pystynyt toteuttamaan yhteiskuntaa, josta olisi poistettu kaikki vanhat talouskategoriat, kuten palkat, hinnat, korot ja valuutta. Se oli turhaan pyrkinyt toteuttamaan utopiaa, jossa kaikki niukkuudet ja eriarvoisuus olisi pystytty voittamaan eikä enää olisi tarvittu rahataloutta.⁷⁸ Kylmän sodan päätyttyä tapahtui pikemminkin päinvastoin: Neuvostoliitossa vanha järjestys pyrki kiristämään otettaan yhteiskunnasta. Sen selvimmät ilmenemismuodot olivat turvallisuuspalvelu KGB, puna-armeija ja sen sotilastiedustelu GRU sekä sisäministeriön erikoisjoukko OMON.⁷⁹ Taantumusvoimat toimivat yhä tehokkaasti ja olivat paremmin järjestäytyneitä kuin demokraatit, mistä syystä diktatuurin vaara oli yhä olemassa.⁸⁰ Vielä 1960-luvun alkupuolella maailmanpoliittinen tilanne sosialistisen maailman kannalta oli näyttänyt hyvin lupaavalta. Sosialismi oli saavuttanut jalansijaa Chilen ja Kuuban avulla Amerikan mantereella ja Aasiassa Vietnam ja Afrikassa useat maat olivat muuttumassa sosialistisiksi. Toisaalta kapitalistinen länsi oli syvässä kriisissä. Kreikan, Espanjan ja Portugalin diktatuureja seurasi kommunististen puolueiden tilaisuus. Lisäksi marxismi tuntui valloittavan “koko kapitalistisen maailman yliopistot ja nuorison”. Lupaukset eivät kuitenkaan täyttyneet vaan sosialismin kulissit alkoivat rapista 1980-luvun alussa. Tuolloin Puolan Solidaarisuus-ammattiyhdistysliikkeestä alkanut kommunismin

⁷⁷ Amalric & Tatu 1989, 78 – 80.

⁷⁸ Tiusanen 1990b, 36.

⁷⁹ Tervo 1991, 30 – 32.

⁸⁰ Linsiö 1992, 8 – 9.

kielteinen kehitys johti lopulta Jugoslavian hajaannukseen ja Kiinan Taivaallisen rauhan aukion verilöylyyn.⁸¹ Vaikka 1980-luvun lopun yhteiskunnallinen muutos työnsi stalinismin “toimintakyvyttömien, epäadekvaattien yhteiskuntajärjestelmien museoon”, se ei kuitenkaan heti kyennyt luomaan Suomen – tai minkään muunkaan monipuoluejärjestelmään perustuvan läntisen demokratian – sisä- ja ulkopoliittikkaan selkeää toimintaympäristöä.⁸²

Sosialismi ei enää sellaisenaan kyennyt kilpailemaan länsimaisten ideologioiden rinnalla. Omaan mahdottomuuteensa hajonneet kommunistihallitukset olivat jo menettäneet legitimitteettinsä ja todellisen valtansa ja “putosivat kuin mätä omena, ennen kuin kumoajat edes ehtivät niihin kunnolla koskea”.⁸³ Viimekädessä Leninin perinnön tuhosivat henkilöpalvonta, korruptio ja vallan keskittyminen. Samalla ne loivat yhteiskunnallisen tilanteen, jossa lopulta kävi mahdottomaksi erottaa historiallinen todellisuus ja propagandistinen ilmiasu toisistaan.⁸⁴ Venäläisillä ei ollut todellista käsitystä kapitalismista ja vapaasta markkinataloudesta. Heille se oli lähinnä basaaritaloutta, keinottelua ja korruptiota.⁸⁵ Sosialismi oli osoittautunut viime kädessä luonnovaroja tuhlaavaksi, “eriarvoisuutta lisääväksi, diktatuuria pönkittäväksi, kansalaismoraalia demoralisoivaksi, sananvapauden estäväksi ja kansalaisilleen köyhyyden tuovaksi” ideologiaksi, joka oli joka suhteessa pettänyt antamansa lupaukset. Toisaalta kapitalismin triumfia tuki näkemys, että poliittis-yhteiskunnallinen demokratia oli toteutunut vain täydellisen markkinatalouden vallitessa.⁸⁶

Ranskalainen politiikan kommentaattori Jean-Francois Revel näki kommunismin ongelmana sen uusiutumiskyvyttömyyden. Revelin mukaan “ainoa todellinen tie sosialismin uudistamiseen on vapautuminen sen siteistä. Niin kauan kuin kommunistiset vallanpitäjät pyrkivät itsepintaisesti muuttelemaan järjestelmän rakenteita *säilyttääkseen sen*, he ovat väärillä jäljillä”. Ainoa tie oli purkaa keskitetty suunnitelmatalous ja palauttaa mahdollisuus yksityisomistukseen.⁸⁷ Ei ollut olemassa

---

⁸¹ Eskola 1989, 258 – 259.

⁸² Sutela 1989, 160.

⁸³ Jussila 1992, 237.

⁸⁴ Turja 1990, 170 – 171.

⁸⁵ Miettinen 1992, 423.

⁸⁶ Eskola 1990c, 66.

⁸⁷ Revel 1989, 411 – 412.

mitään kolmatta tietä. Ei ollut olemassa sosialistista demokratiaa, ainoastaan demokratia. Ei ollut olemassa sosialistista oikeudenmukaisuutta, ainoastaan oikeudenmukaisuus. Ja mikä tärkeintä, ei ollut olemassa sosialistista kansantaloutta, ainoastaan kansantalous, muotoili Tšhekkoslovakian valtiovarainministeri Vaclav Klaus, yhteiskuntafilosofi Milton Friedmanin radikaaliin oikeistolaisuuteen uskova friedmanilainen monetaristi, kuvatessaan entisissä sosialistisissa maissa tapahtunutta aatteellisen muutoksen jyrkkyyttä.⁸⁸ Taloudellisten ja poliittisten uudistusten ohella olisi pitänyt luoda sosiaalisesti ja moraalisesti kestävä kansalaisyhteiskunta, joka monilukuisine instituutioineen ja organisaatioineen loisi kestävä perustan täysitehoiselle poliittiselle ja taloudelliselle toiminnalle. Vasta toimivan kansalaisyhteiskunnan synnyttäminen olisi oleellinen muutos verrattuna reaaliosialismiin, jossa yhteiskunnan koko institutionaalinen rakenne perustui tiukkaan puoluejohtoiseen ohjaukseen.⁸⁹ Mutta onko minkäänlainen muutos mahdollista nopealla aikataululla? APN:n Helsingin toimiston johtajana toimineen Leonid Laakson mukaan Neuvostoliitto oli läpi historiansa rakentanut feodaalisosialismia, mutta nyt oli aika muuttumassa: Venäjän tuli opetella pluralismia. Neuvostoliiton historiallisia virheitä Laakso kuvaili toimittaja Eino Kaikkosen tekemässä haastattelussa seuraavasti:

Marxilla, Engelsillä ja Leninillä oli vain olettamuksia ja ideoita. Lokakuun vallankumouksesta alkoi reaaliosialismin oleminen. Se oli fakta. Lenin aloitti uuden talouspolitiikan NEPin, joka pohjautui markkinatalouteen. Hänen jälkeensä tulivat valtaan vähän koulutetut, mutta kovat vallankumoukselliset. He ymmärsivät väärin teorioita. Oli omia ambitiesiä ja intressejä. He osasivat käyttää hyväkseen marxismi-leninismien sanastoa ja muuttaa täydellisesti sen merkityksen. He rakensivat yhteiskuntaa siten, että kaikki edistyksellinen tuhottiin. Pyyhittiin pois kaikkalainen porvaristoon liittyvä, ja kun progressiivinen kerros pestiin pois, sosialismi romahti alhaisemmalle, feodalismien asteelle. Meillä on nyt sosialismin malli, joka ei meitä tyydytä.⁹⁰

Solidaarisuus sosialistista valtiota kohtaan kumpusi vakaasta uskosta, että kommunistinen valtakoneisto voisi muuttua ja uudistaa omia toimintaedellytyksiään.⁹¹

⁸⁸ Toivanen 1990a, 64.

⁸⁹ Alestalo 1991, 113.

⁹⁰ Kaikkonen 1989, 25 – 27.

⁹¹ Horowitz 1991, 263.

Sosialismin ja kommunismin nopea romahtaminen laukaisi kuitenkin keskustelun länsimaisen vasemmisto-älymystön tilasta. Monet, jotka olivat uskoneet sosialismin voittokulkuun ja rakentaneet yhteiskunnallisen perustan Leninin, Stalinin, Maon ja Castron varaan, joutuivat huomaamaan erehtyneensä pahoin.⁹² Sosialismin piti olla historiallisesti ainutlaatuinen ja voittoisa yhdistelmä tietoa ja moraalialia, tiedettä ja politiikkaa, tahtoa ja oikeamielisyyttä. Suomalaisessa keskustelussa “kansandemokraattinen intellektuelli” Keijo Savolainen tuli arvioineeksi, että “keskitetty suunnitelmatalous ei suinkaan johda valtiollisen pakotuksen lakkaamiseen, vaan sen leviämiseen syövän lailla kaikkiin yhteiskunnan kudoksiin”, jolloin tuloksena ei olekaan sosialistinen sivistys vaan barbaria.⁹³

Reaalisosialismin ongelmat eivät olleet niinkään alikehityksen vaan pikemminkin yliteollistumisen aiheuttamia. Työvoiman ja luonnonvarojen enenevään määrälliseen hyväksikäyttöön perustuneen ekstensiivisen kasvun mahdollisuudet oli käytetty loppuun. Reaalisosialismin syvää taloudellista, yhteiskunnallista, ekologista ja moraalista kriisiä kärjisti tuotantovoimien kehityksen, monopolivallankäytön sekä ekologisen tasapainon ajautuminen yhä täydellisempään keskinäiseen ristiriitaan.⁹⁴ Komentotalous oli Neuvostoliitossa perimmältään yhä koskematon. Maan taloudellisilla toimijoilla ei ollut mainittavaa kokemusta markkinataloudesta ja sosiaalinen valmius tulojen määräytymiseen markkinoilla oli edelleen rajoitettua. Toisaalta näytti siltä, että yksityistämisen toteuttaminen Neuvostoliiton oloissa oli mahdotonta⁹⁵, mikä osaltaan vaikutti suomalaisten nihkeään asennoitumiseen neuvostotaloutta kohtaan. Tosin myös Neuvostoliitossa huomattiin sosialismin ajautuminen umpikujaan. Moskovan Kansanrintaman johtohenkilöihin lukeutunut sosiologi Boris Kagarlitski arvioi kuitenkin Neuvostoliiton tien kulkevan pikemminkin kohti ‘markkinastalinismia’ kuin kohti kapitalistista ideologiaa:

Kapitalististen keinojen käyttö on itse asiassa etakratian viimeinen turvakeino, viimeinen mahdollisuus välttää yhteiskunnan todellinen demokratisoituminen. Tällainen ratkaisu ei

---

⁹² Kiviranta 1990, 515.

⁹³ Silvasti 1992, 8 – 10.

⁹⁴ Tuomioja 1990a, 2.

⁹⁵ Csaba 1991, 64.

anna joukoille minkäänlaista toivoa siitä, että ne saisivat edes osittain nauttia kehittyneiden kapitalististen maiden työtätekevien tuntemista vapauksista ja saavutuksista.

Tehokkaan kapitalistisen talouden luomiseksi tarvitaan sivistynyttä ja voimakasta porvaristoa, jonka muodostuminen vaati kapitalistista tietä saattamatta kansaa uusiin onnettomuuksiin.⁹⁶

Myöhäisstalinististen valtarakenteiden ja hallintokoneiston romahdettua Itä-Euroopassa Neuvostoliitto ja sen satelliitit olivat jossain määrin pakotettuja integroitumaan kansainväliseen kapitalismiin ja hyväksymään sen taloudelliset ideologiset pelisäännöt. Oli tullut aika luopua suljetusta yhteiskuntamallista. Brittiläisen vasemmistoajattelija Anthony Barnettin mukaan Neuvostoliitto ei kykenisi ylläpitämään uutta kansainvälistä strategiaansa ja säilymään samalla sosialistisena. Brezhneviläiset vuodet olivat vieneet yhteiskunnalta kyvyn uudistua, mistä syystä se tarvitsi nyt monikansallisia yhtiöitä, uusia ideologisia ajatuksia ja ennen kaikkea kansainvälisesti markkinakelpoisen, vaihdettavan valuutan. Kapitalistinen prosessi hallitsi taloudellista kehitystä. Neuvostoliiton ja sen satelliittien poliittiset johtajat pyysivät länneltä apua päästäkseen taloudellisesta ahdingostaan, mutta ajatus, että “nämä yhteiskunnat päätyisivät jonkinlaiseen thatcherismiin” oli älytön. Tällöin myös Länsi-Euroopassa ja Suomessa virisi entistä pluralistisempi yhteiskuntien demokratisoitumista pohtiva mieliala.⁹⁷

Kaikki keskusteluun osallistujat Suomessa eivät kuitenkaan varauksetta hyväksyneet liberalistista suuntausta Suomen ja Venäjän keskinäisten suhteiden ehdottomaksi päämääräksi. *Tiedonantaja*-lehden entinen päätoimittaja Urho Jokinen kirjoitti vuoden 1989 *Kanavassa*, että sosialismin perusteiden murtumisesta ei ollut osoitettavissa mitään tosiasiallista näyttöä. Jokinen myöntää monet sosialismissa tuolloin vallinneet ongelmat kuten kansallisuuskysymyksen ja talousongelmat, mutta toisaalta hän painottaa, että lännen tulisi huomata Neuvostoliiton ulko- ja turvallisuuspoliittiset saavutukset, “joiden aiheuttamasta lientymisestä nyt nautimme”. Lisäksi Jokinen pyrki tyrmäämään vastineessaan *Kanavan* päätoimittajan Seikko Eskolan väitteet “sosialismin toimivuudesta vain suhteellisen primitiivisellä yhteiskuntakehityksen

---

⁹⁶ Kagarlitski 1989, 25.

⁹⁷ Lausti 1990a, 6 – 8.

asteella”.⁹⁸ Jokisen kirjoitus oli liikaa “syväajattelija” Kosti Toloselle, jonka mukaan sosialismin erinomaisuutta oli pyritty perustelemaan tuotantovälineiden erinomaisuudella ja suunnitelmataloudella. Tolosen mukaan “näissä sosialistisen talouden peruspilareissa on syy, miksi näiden maiden tuotantovoimat ovat jääneet jälkeen kapitalistimaiden tuotantovoimista”.⁹⁹

Ideologiana sosialismi ja siihen elimellisesti kuuluva suunnitelmatalous yhteiskunnallisine pakkohallintokeinoineen ei onnistunut luomaan jatkuvuutta tai onnellisuutta itäisen Euroopan valtioissa. Kommunismi oli epäonnistunut yrityksessään “toteuttaa marxilainen unelma yhteiskunnasta ilman riistoa, pakkoa ja sotia”. Sen sijaan sen oli onnistunut luoda nykyihmisen historian täydellisin, kestävin ja ehdottoman totalitäärisin valtakoneisto.¹⁰⁰ Oli luonnollista, että itäisen Euroopan väestöllä oli heti kommunismin romahdettua korkeat elintaso-odotukset. Kommunistisen pulatalouden jälkeen se sai kuitenkin tottua ensisijaisesti markkinataloudelliseen vyönkiristykseen. Talousmuutos tuli aiheuttamaan yksilöille suuria ongelmia, kuten tuloerojen kasvua ja sosiaalista eriarvoisuutta. Toisaalta kaukana horisontissa välkkyneisiin kulutusjuhliin ja uusliberaaliin markkinatalouteen liittyi myös omat ongelmansa¹⁰¹, joiden kritisointi tosin jäi suomalaisessa keskustelussa vähemmälle huomiolle. Maanviljelijä Eino Juhola esitti *Kanavassa*,

että markkinatalousyhteiskunta toimisi luonnostaan oikeudenmukaisesti. Vielä ei kuitenkaan ole näyttöä sellaisesta yhteiskuntajärjestelmästä, johon oikeudenmukaisuus liittyisi sisäänrakennettuna, itsestään toimivana elementtinä. Sosialismin saavutukset ovat kaikkien nähtävillä, mutta myös liberaalikapitalismilla on oma, pitkäaikainen ja laaja kokeilukenttä: Latalainen Amerikka. Sikäläiset valtiot ovat useimmiten pitäytyneet yövartijan tehtävään ja pääoman toiminta ja liikkuminen on ollut varsin vapaata, mutta yhteiskunnallinen hyvinvointi ei kokonaisuutena ole juuri mieltäylentävä. Oikeudenmukaisuuden toteutumiseen täysin vapaan kilpailun vallitessa voidaan luottaa vain silloin, kun oikeudeksi katsotaan yksinomaan vahvemman oikeus.¹⁰²

⁹⁸ Jokinen 1989, 445 – 446; Eskola 1989, 258 – 259.

⁹⁹ Tolonen 1989, 587.

¹⁰⁰ Jussila 1992, 236.

¹⁰¹ Tiisanen 1990a, 534; Puhakka 1990a, 33.

Itä-Euroopan sosiaalinen epävakaous synnytti lännessä huomattavaa levottomuutta maantieteellisen läheisyytensä vuoksi, mistä syystä Itä-Euroopan maat saivat osakseen huomattavasti enemmän myötätuntoa kuin esimerkiksi kolmannen maailman köyhät maat. Toisaalta niitä kohtaan tunnettiin aatteellista kiinnostusta, koska niiden vapautuminen stalinismin kahleista koettiin uusliberaalin markkinatalouden ideologiseksi voitoksi.¹⁰³ Neuvostoliiton romahdettua alettiin Suomen sosiaalidemokraattien keskuudessa yleisesti puhua jos ei aivan oman puolueen kriisistä niin ainakin syvästä aatteellisesta murroksesta, jonka myötä sosiaalidemokraattinen puolue oli pakotettu etsimään itsetutkiskelun kautta uutta tietä eteenpäin. Missään uudessa tai vanhassa eurooppalaisessa valtiossa kansallisvaltiollinen identiteetti ei enää voinut rakentua yksistään sosiaalidemokraattisen puolueen identiteetin varaan.¹⁰⁴

Eräänlaiseksi poliittisen osapuolijaon ylittäväksi vaihtoehdoksi Suomessa koettiin Vasemmistoliiton perustaminen. Puolueen synnyttäminen tosin oli “uskon ja epäuskon sitkas prosessi” siinäkin mielessä, että jo puolueen perustamisen alkutaipaleella alettiin epäillä sen kykyä ja mahdollisuuksia poliittisten muurien kaatamiseen. *Ydin*-lehden toimitussihteeri Sirpa Puhakka epäili vuonna 1990, että pystyvätkö ihmiset, joiden ensisijaisena poliittisena tavoitteena on ollut oman paremmuuden osoittaminen ja vastapuolen heikkouksien ja virheiden etsiminen, ylipäättään muuttamaan toimintatapojaan.¹⁰⁵ Uuden puolueen vastavalitun puoluejohtajan Claes Anderssonin mukaan Vasemmistoliiton lähtökohtana oli tehdä yhteistyötä erilaisten vasemmistolaisten ja vihreiden puolueiden kanssa. Vasemmistoliitto kävi vierailulla myös Moskovassa, mutta se teki heti selväksi, ettei hakenut NKP:stä ideologista veljespuoluutta.¹⁰⁶ Suomessa itäblokin romahtamisen aiheuttama ideologinen kamppailu ei saanut kovinkaan karismaattisia piirteitä. Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen piirissä harjoitettiin eräänlaista itsetutkiskelua, minkä lisäksi Vasemmistoliiton perustaminen koettiin uudenlaisen vasemmistopoliitiikan aluksi, mutta varsinaista vasemmistolaisen ideologian kyseenalaistamista tai sen suoranaista pyyhkimistä pois politiikan pelikentältä ei Suomessa näyttänyt esiintyvän.

---

¹⁰² Juhola 1992, 59.

¹⁰³ Lausti 1991b, 28 – 29.

¹⁰⁴ Kolanen 1990, 22 – 23.

¹⁰⁵ Puhakka 1990b, 28.

¹⁰⁶ Holopainen 1990b, 46.

2.3 Pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin uudet haasteet

Itäblokin romahtamisen myötä monien läntisten valtioiden sosialidemokraattiset puolueet joutuivat “yleistyvän hallitusvastuunsa myötä pohtimaan suhtautumistaan kapitalistisen talouden ohjailuun”. Pohjoismaisia malleja pitkään leimanneet korporatistiset piirteet sekä luokkapohjaisen poliittisen organisoitumisen perinne alkoivat 1980-luvun lopulla menettää ehdotonta legitimitettiään: Suomessa ja muissa pohjoismaissa tyypillisen keskitetyn sopimusjärjestelmän ajateltiin jäykistävän taloutta ja johtavan lopulta julkisen sektorin kriisiin ja yrityksille avokätisesti maksettujen subventioiden kasvattamiseen¹⁰⁷, mikä pahimmillaan voisi johtaa pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin alasajoon. Suomessa kylmän sodan aikana vallinnut konsensuspolitiikka, joka oli tähdännyt nykyaikaisen hyvinvointiyhteiskunnan rakentamiseen, oli tullut tiensä päähän. Jatkossa ulkopoliittisten asioiden hoitamisen lähtökohtana ei enää voinut olla “laaja yksimielisyys kaikissa päätettävissä asioissa”.¹⁰⁸

Suomi oli entistä selkeämmin siirtymässä kohti uudenlaista jälkiteollista joustavaa yhteiskuntaa, joka tulisi olemaan rakenteiltaan ja toiminnoiltaan toisenlainen kuin aikaisempi, teollinen hyvinvointiyhteiskunta. Rakennemuutoksen synnyttämä institutionaalinen uudelleenjärjestely asetti erityisiä vaatimuksia juuri pohjoismaiselle hyvinvointimallille. Talouden saattaminen eurokuntoon tulisi vaatimaan jokaisessa pohjoismaassa suhteellisen voimakkaita julkisen sektorin saneeraustoimia. Yhteiskuntatieteilijä Antti Kasvion mukaan pohjoismaisille työmarkkinoille ominaiset korporatiiviset rakenteet joutuivat voimakkaan muutoksen alaisiksi. Toisaalta suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa uhkasivat myös väestön ikärakenteeseen liittyvät ongelmat. Väestön ikääntyessä ja työttömyyden yhä kasvaessa kansantalouden huoltotaakka ja sitä kautta myös verorasitus kohoaisivat korkeiksi. Näitä ongelmia ei pystynyt edes työvoiman vapaa kansainvälinen liikkuvuuskaan täysin kompensoimaan. Pahimmassa tapauksessa tuloksena olisi “aleneva elintaso, hyvinvointivaltiollisten

---

¹⁰⁷ Pekkarinen 1990b, 89 – 95.

¹⁰⁸ Iivonen 1992a, 4.

palvelujen lisääntyvä purkaminen sekä korkeatasoisen yritystoiminnan ja osaavan työvoiman hakeutuminen parempien sijaintietujen houkuttelemina muualle”.¹⁰⁹ Hyvinvointiyhteiskunnan ideologista pohjaa nakersi sekä itäblokin romahtaminen että 1990-luvun alkuun sattunut taloudellinen taantumakausi. Vasemmistoliiton puheenjohtajan Claes Anderssonin mukaan Suomi oli kyseisessä taitekohdassa lopullisesti “luopumassa ajattelusta, jonka mukaan kaikista yhteiskunnan jäsenistä täytyisi pitää huolta”. Maamme oli siirtymässä “siihen kuuluisaan 2 / 3:n yhteiskuntaan”, jossa vain tietyn, rikkaamman kansanosan tarpeista voidaan huolehtia.¹¹⁰ Näin ajatellen Suomi oli jälkiteolliseen yhteiskuntaan siirtymisen myötä luopumassa yhdestä yhteiskunnallisesta peruspilaristaan, pohjoismaisesta suojaverkkoajattelusta.

Vuoden 1989 puolivälissä havaittiin suomalaisen hyvinvointimallin¹¹¹ joutuneen kriisiin, joka ei ollut tavanomainen suhdannekriisi. Suomalaisen mallin kantavana toimintaedellytyksenä oli pitkään ollut suljettu talous. Maassamme oli voitu päättää tärkeimmistä hinnoista ja palkoista ammattijärjestöjen kesken, mikä osaltaan mahdollisti sen, että järjestötasolla oli voitu myös ylläpitää jatkuvasti kasvavaa hyvinvointipalvelujen tarjontaa. Heti kun kansallista taloutta alettiin vakavasti avata ja heti kun todelliset markkinavoimat alkoivat vaikuttaa ensin korkoihin ja sitten hintoihin ja palkkoihin, joutui malli kriisiin. Korot nousivat ja kansantalouden tila heikkeni. Eta-sopimuksen hyväksyminen vuoden 1991 lokakuussa siirsi Suomen lopullisesti ja peruuttamattomasti todellisten kilpailutalouksien joukkoon. Suomen hyvä taloudellinen menestys 1980-luvulla oli johtunut yhtäältä kannattavasta idänkaupasta ja toisaalta siitä, että maamme oli monen vuoden ajan nauttinut jatkuvasti parantuneesta vaihtosuhdanteesta.¹¹² Itäblokin romahdettua nämä markkinaedut poistuivat Suomelta.

¹⁰⁹ Kasvio 1992, 82 – 83.

¹¹⁰ Saarikoski S. 1992a, 7.

¹¹¹ Laajalti Euroopassa ja sen ulkopuolellakin tunnetun pohjoismaisen hyvinvointimallin varsinainen kotimaa on Ruotsi. Sille luonteenomaisin piirre on ollut ajatus hyvinvointivaltiosta, jossa “tasa-arvoajattelulla on yli-ideologinen rooli puoluerajoista piittaamatta”. Tavoitteena on ollut sosiaalinen taseus, joka takaa kaikille enemmän kuin vain toimeentulon minimin. Suomalainen malli on ruotsalaisen mallin halvempi ja kevennetty versio. (Iloniemi 1991b, 36 – 37.)

¹¹² Iloniemi 1991b, 38; Perheentupa 1992, 42 – 43.

Vaikka itäblokin romahtaminen ja Länsi-Euroopan taloudellinen integraatio loivat Suomessa näkyviä paineita purkaa kansantaloudellisesti raskasta hyvinvointivaltiomallia, löytyi pohjoismaiselle mallille vielä puoltajia. “Suomettumisen isäksi” kutsuttu Richard Löwenthal ja monet muut olivat vielä 1980-luvun lopulla sitä mieltä, että leninismi oli yksi voimakkaimmista 1900-luvun ideologis-poliittisista voimista. Näin ollen Suomessa monet uskoivat Moskovan mallin säilymiseen, mutta sen ohella myös siihen, että Suomi tulisi säilyttämään – vaikka sitten yksinään – perinteisen pohjoismaisen järjestelmänsä.¹¹³ Kansanedustaja Esko Seppänen kirjoitti vuoden 1991 *Ulkopolitiikka*-lehdessä, että “meillä ei kuitenkaan ole mitään syytä maata rähmällämme Etelä-Euroopan maiden edessä. Meidän yhteiskuntamme on parempi kuin heidän, eikä siitä, mikä meillä on hyvää, pidä luopua, jos heillä ei sitä ole”.¹¹⁴ Tämä koski ennen kaikkea Suomen sosiaaliturvaa, josta ei edelleenkään tultaisi päättämään Brysselissä. Vai oliko asia sittenkään niin yksinkertainen? Vaikka EY:llä ei 1990-luvun alussa ollut yhtenäistä sosiaalipolitiikkaa, jäsenyys yhteisössä saattaisi kuitenkin vaikuttaa jäsenmaiden sosiaaliturvan ja muiden sosiaalimenojen ohjailuun.

Suomen Kuvalehden toimittajan Leena Häyrisen mukaan esimerkiksi terveydenhuollon alalla Euroopan Yhteisön entistä yhtenäisemmän politiikan tarve näkyi jo 1990-luvun alussa. Euroopan sisämarkkinoilla liikkuisivat pian vapaasti paitsi potilaat, myös lääkärit, sairaanhoitajat, lääkkeet, laitteet ja palvelut. Tanska oli hyvä esimerkki siitä, että EY:hyn liittymisen jälkeen “talouspoliittinen liikkumavara tässä pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa on kaventunut ja siirtymää tarveharkinnan suuntaan tapahtunut”. Työvoiman, kulutuksen ja pääoman verotusta tullaan EY:ssa harmonisoimaan. Kun näistä veroista kertyy vähemmän verotuloja, menoja joudutaan leikkaamaan, mikä näkyy ennen kaikkea julkisten palvelujen laadun heikkenemisenä. Tällöin kysyntää syntyy yksityiselle palvelusektorille, mikä puolestaan sopii varakkaammalle väelle, joka “käy yhä haluttomammaksi kustantamaan köyhempien palveluja”. Lopputulos on se, että Suomeen muodostuu kahdeksi sosiaaliluokaksi jakautunut kansa.¹¹⁵ Hyvinvointipalvelujen säilyttämisen kannalta mahdollinen EY-jäsenyyden mukanaan tuoma verotuksen harmonisointi oli vaikeasti ratkaistavissa oleva ongelma. Suomi

---

¹¹³ Jussila 1992, 236 – 237.

¹¹⁴ Seppänen 1991, 45 – 46.

¹¹⁵ Häyrisen 1992, 38 – 41.

halusi mukaan Länsi-Euroopan taloudelliseen yhdentymiseen, mutta oli samalla tietoinen siitä, että tuo yhteistyö tulisi vaikeuttamaan sosiaalimenoihin tarkoitettujen rahavirtojen ohjailua. Euroopan integraatio näytti tuottavan näkyviä ongelmia suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan ja sen palvelujen ylläpitämiselle.

3. Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikka siirtyy EY-aikaan

3.1. Idän ja lännen turvatakuiden välissä

3.1.1 Eurooppa kehittyy multilateralistiseksi yhteisöksi

Itäblokin romahdettua kylmän sodan aikaisen kahtiajaon korvannut turvallisuusjärjestelmä ja sen rakenteelliset tekijät hakivat muotoaan koko 1990-luvun alkupuoliskon. Uusi järjestelmä merkitsi siirtymistä monen voima- ja valtakeskuksen yhteisöön. Toisaalta vielä 1990-luvun alussa ei ollut minkäänlaisia takeita siitä, että “monenkeskinen eli multilateraalinen kansainvälinen yhteisö olisi parempi rauhan takaaja kuin bipolaarinen yhteisö”.¹¹⁶ Suomen ulkopoliittikan sodanjälkeinen peruslähtökohta oli ollut se, että “tie suurempaan liikkumisvapauteen kulki Neuvostoliiton kautta”. Toimiakseen suvereenina, täysivaltaisena valtiona, jonka ulkopoliittista liikkumavapautta ei vakavasti rajoitettu, Suomen tuli hyväksyä geopoliittinen asemansa ja siihen liittyvät realiteetit idän ja lännen välissä ja pitää huoli siitä, että “suhteet Neuvostoliittoon pysyivät kunnossa”.¹¹⁷

Presidentti Mauno Koivisto oli avannut valtiopäivät 7.2.1992 pitämällään puheella, jossa hän “liturgianomaisesti viittasi itäisessä naapurimaassamme tapahtuneeseen valtiollisen rakenteen murrokseen, idänkaupan pienentymiseen ja Venäjän kanssa solmittaviin sopimuksiin”, mutta korosti samalla, että Suomen perusasenne “hyvän

¹¹⁶ Rusi & Salovaara 1993, 149 – 150.

¹¹⁷ Penttilä 1990, 602.

naapuruuden politiikkaan on kuitenkin ennallaan”.¹¹⁸ Käsillä oleva murrosaika muutti tätä käsitystä Suomen ulkopoliittisesta liikkumavapaudesta: kylmän sodan aikaisiin valintatilanteisiin verrattuna ongelmia tuotti se, että nyt Suomen poliittisella johdolla miellettiin olevan edessään “todellisia vaihtoehtoja”. Kansakunnan edun kannalta ajatellen valintatilanteet eivät enää olleet yksioikoisen selkeitä joko – tai -asetelmia, vaan pikemminkin hyvin komplisoitujen ja “seurauksiltaan osin ennustamattomien yhteiskunnallis-poliittisten kehityskaarten alkuja”. Nämä osittain ennakoimattomat 1990-luvun taloudelliseen, poliittiseen ja kulttuuriseen integraatioon liittyvät valinnat viitoittivat Suomen tietä edetessä kohti 2000-lukua.¹¹⁹

Suomen poliittinen eliitti joutui arvioimaan maamme ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa ensimmäisen kerran heti vuoden 1989 alussa, kun Euroopan poliittinen kartta alkoi ratkaisevalla tavalla hakea uutta muotoa. Varsin voimakkaana eli käsitys, että kyseisen muutosprosessin mahdollisti ennen kaikkea Neuvostoliiton uudistuspolitiikka ja siihen liittyneet turvallisuuspoliittiset muutokset. Pian kuitenkin havaittiin, että perestroikan alkuperäisten tavoitteiden saavuttaminen osoittautui mahdottomaksi Neuvostoliiton sisällä. Neuvostoliiton uutta turvallisuuspoliittista ohjelmaa pidettiin lähtökohtaisesti välineenä, joka mahdollistaisi globaalin turvallisuuden nostamisen kansallisen turvallisuuden yläpuolelle. Sen tavoitteena oli poistaa “turvallisuuspoliittiset esteet Neuvostoliiton ja lännen välisen yhteistyön lisäämisen tieltä”.¹²⁰

Ulkopolitiikan asiantuntijan Max Jakobsonin mukaan Neuvostoliitossa ei enää tuolloin ajateltu, että se kykenisi nykyoloissa pitämään pystyssä liittolaisiaan sotilaallisin keinoin Keski- ja Itä-Euroopassa.¹²¹ Toisaalta Neuvostoliiton nähtiin tulleen selkeästi mukaan eurooppalaisena vaikuttajana uuteen, hahmottumassa olleeseen turvallisuusjärjestelmään. Itä-Euroopan tilanteen vaikutuksesta Yhdysvallat ei enää saattanut näyttäytyä aikasemman kaltaisena ylivertaisena suurvaltana, vaan myös sen tuli suhtautua moniulotteisemmin Euroopan turvallisuussuhteiden verkoston muodostumiseen. Muuttunut tilanne vaati kansallisen turvallisuuspolitiikan uudelleenarvioimista myös Suomessa: maamme ei enää voinut ajatella olevansa

---

¹¹⁸ Puhakka 1992, 27.

¹¹⁹ Huru 1993, 145.

¹²⁰ Jalonen 1990, 19.

huomattavan syrjässä eikä toisaalta olettaa, että mahdollisen kansainvälisen kriisin vaikutukset “ulottuisivat tänne varsin hitaasti”. Suomen mahdollisuudet pysyä kansainvälisten selkkausten ulkopuolella arvioitiin vähentyneen, mistä syystä maamme ulko- ja turvallisuuspolitiikassa alkoi korostua “ennakolta ehkäisevän diplomatian merkitys”.¹²²

Lokakuun 26. päivänä vuonna 1989 Neuvostoliiton silloinen presidentti Mihail Gorbatshov vieraili Suomessa. Eräs merkittävä osoitus laadullisesta muutoksesta neuvostoliittolaisessa ajattelussa oli se, että Finlandia-talossa pitämässään puheessa Gorbatshov suhtautui myönteisesti Euroopan eheytymiseen ja yhdentymiseen. Muodostuvien asetelmien ja rakenteiden tuli olla avoimia ja tasa-arvoisia. Euroopan uusi turvallisuuspoliittinen ilmapiiri näytti yllättävänkin avoimelta. Gorbatshov ihaili Suomen sodanjälkeistä, itsenäiseksi luonnehdittavaa linjaa eikä Neuvostoliitollekaan tuottanut ongelmia tunnustaa Suomen puolueettomuutta, mutta tämä tunnustus suuntautui pikemminkin tulevaisuuteen kuin menneisyyteen.¹²³

Gorbatshovin puheesta saa äkkiä vaikutelman, että uudelleenmuotoutuva Eurooppa olisi matkalla kohti lopullista eheyttään. Gorbatshovin ajama linja Länsi-Euroopassa tähtäsi alueiden välisen taloudellisen yhteistyön ja vuorovaikutuksen lisäämiseen. Tämä muutos ei kuitenkaan selity yksistään aatteellisesta uudelleenarvioinnista johtuvaksi vaan pikemminkin kysymys oli siitä, että “Neuvostoliitto on viime vuosina menettänyt keskeisiä poliittisen voimansa välineitä ja on siksi ollut pakotettu joustavampaan poliittiseen käyttäytymiseen”. Sekä Neuvostoliitolle että muille sosialistisen talousyhteisön maille länsimaat pääomineen ja teknologisine innovaatioineen olivat lähes “ainoa pelastus jatkuvasti rappeutuvan kansantalouden syövereissä”.¹²⁴ Neuvostoliiton ulkopoliittinen linja oli siis muuttunut maailmantapahtumia ohjailevasta suvereenisuudesta kansainvälistä kehitystä refleктоivaksi, mikä puolestaan asetti Suomelle haasteita idän ja lännen rajamaana.

---

¹²¹ Jakobson 1989b, 10.

¹²² Joenniemi 1989, 20 – 24.

¹²³ Iivonen & Joenniemi 1989, 49 – 50; Nevakivi 2004, 330; Kyheröinen 1989, 21.

¹²⁴ Iivonen 1990a, 39.

Kansanedustaja Erkki Tuomiojan mukaan itäblokin romahtaminen tuli aiheuttamaan monenlaisia muutospaineita Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikalle. Yhtäältä Neuvostoliiton romahtaminen ja Euroopan itäisen rajan aukeaminen lisääisivät väestönkasvua Euroopassa ja vaikuttaisivat ympäristöongelmiin ja uusiutumattomien luonnonvarojen vähenemiseen. Toisaalta teknologinen kehitys ja siirtyminen ns. jälkitekollisen yhteiskunnan aikakauteen muuttaisi radikaalisti kaikkien entisten itäblokin maiden asemaa ja suhtautumista länsivaltoihin. Tuomiojan mukaan Suomen kannalta paras vastaus näihin muutoksiin oli maamme mahdollisimman nopea ajaminen mukaan Euroopan talousyhteisöön.¹²⁵ Varsin toisenlaisen arvion Euroopan poliittisesta tilanteesta esitti valtiotieteen tohtori, ulkoministeri Paavo Väyrynen teoksessaan *Suomen ulkopoliittikka* (1989). Väyrysen mukaan “kaikki ne tekijät, joihin doktriini perustuu, tulevat säilymään ennallaan”. Toisin sanoen Neuvostoliitto ei luovu sosialismista, perestroika turvaa Neuvostoliiton suurvalta-aseman eikä Euroopan puolueettomien maiden jäsenyys EY:ssa voi tulla kysymykseen. Väyrysen mukaan mikään ei viittaa siihen, että “Euroopan kahtiajako olisi lieventymässä”.¹²⁶

Päätöimittaja Jarmo Virnavirta kritisoi Väyrysen skenaariota ja esitti vastavuoroisesti, että Neuvostoliiton suurvalta-asema on luhistunut, nyt “entisen Neuvostoliiton alueella siirrytään sosialismista markkinatalouteen” ja samalla Euroopan puolueettomat valtiot otetaan EY:n jäseniksi. Tämä uudeksi muovautuva Eurooppa ajaa myös Suomen ulkopoliittikkaa uuteen suuntaan. Kansainvälisen kanssakäymisen ja käytännön yhteistyön määrittäessä ulkopoliittikan painopistealueita ulkopoliittisia päätöksiä tullaan tekemään yhtä paljon maatalousministeriössä kuin ulkoministeriössä. Eduskuntakin tulee osallistumaan ulkopoliittikkaan. Virnavirran mukaan Suomen tuli hankkia uusi ulkopoliittinen asema uudessa idässä uusin käytännöin. Suomen ulkopoliittikan haasteeksi tuli turvata “etunsa lännessä ja mahdollisuutensa idässä”. Kylmään sotaan liittyneen taustansa vuoksi YYA-sopimus kuului sosialismin saavutusten museoon. Ulkopoliittikan taito siirtyi toiselle tasolle, doktriineista viestintään ja diplomatiasta politiikkaan, mikä johti lopulta siihen, että ulkopoliittikan johtamisessa tarvittiin uudenlaisia ominaisuuksia.¹²⁷ Eurooppa oli kehittynyt uudenlaiseksi multilateralistiseksi

¹²⁵ Tuomioja 1991, 47 – 48; kts. myös Iloniemi 1990, 42 – 44.

¹²⁶ Virnavirta 1991, 50 – 51.

¹²⁷ Ibid.

yhteisöksi, jossa pärjätäkseen Suomen tuli neuvotella itsensä mahdollisimman nopeasti EY:n täysjäseneksi.

3.1.2 Geopoliittinen siirtymä ja ‘vahvimman argumentin’ menettäminen

Eurooppalaisessa järjestelmässä 1989 – 1991 tapahtunut rakenteellinen murros voidaan nähdä valtioiden välisten geopoliittisten voimasuhteiden muutoksena. Tätä eri maiden maantieteellisessä yhteydessä tapahtuvaa poliittisten ja taloudellisten voimien uudelleenjärjestäytymistä, joka muutti ratkaisevalla tavalla uhkakuva-arvioita, on tutkija Peter J. Taylor kuvannut ‘geopoliittisen siirtymän’ (*geopolitical transition*) käsitteellä. Geopoliittisia siirtymiä on Euroopassa tapahtunut mm. Napoleonin sotien jälkeen 1800-luvulla, Bismarckin valtakaudella ja molempien maailmansotien jälkeen. Vuosien 1989 – 1991 tilanteessa kahden voimakeskuksen vastakkainasetteluun perustunut kaksinapainen (*bipolaarinen*) kansainvälinen järjestys murtui.¹²⁸ Neuvostoliiton hajoaminen jätti kansainväliseen järjestelmään suuremman aukon kuin mitä alunperin osattiin ajatella. Vanha, kahden supervallan ympärille ryhmittyneiden liittokuntien järjestelmä oli ollut selkeä ja ennustettavissa¹²⁹, mitä ei voinut sanoa uusista asetelmista. Turvallisuuspoliittisella tasolla Eurooppa tuntui kehittyvän kohti sellaista monien keskenään kilpailevien ja toistensa valtaa rajoittamaan pyrkivien voimakeskusten asetelmaa, jollainen oli tuttu useilta ennen kylmän sodan järjestelmän syntyä edeltäneiltä vuosisadoilta.¹³⁰ Kylmän sodan järjestelmän aikana omaksutuilla toimintamalleilla ei enää nähty olevan suurtakaan merkitystä uudenlaiseen vuorovaikutukseen perustuvassa tilanteessa¹³¹, koska

¹²⁸ Rusi 2003, 45; Väyrynen R. 1992a, 339.

¹²⁹ Itoniemi 1992c, 43.

¹³⁰ Ennen kylmän sodan aikakautta tällaista järjestelmää kutsuttiin voimatasapainojärjestelmäksi, mutta vuosien 1989 – 1991 olosuhteisiin käsitettä ei voi käyttää: taloudellinen valta ja rauhanomainen yhteistyö muodostivat uudessa Euroopassa ulkopolitiikan tehokkaimmat instrumentit, ei enää sotilaallinen voima kuten oli ollut vielä 1700 – 1800 -luvuilla sekä 1900-luvulla ennen kylmän sodan päättymistä. (Sivonen 1991a, 519.)

¹³¹ Sivonen 1991a, 519.

[g]eopolitiikka ei sisällä vaikuttavina suureina vain tykinkantamia ja ohjusten lentoratoja; siihen sisältyvät uudelleen ja entistä merkityksellisimpinä maayhteydet ja laivareitit, tavaravirrat ja markkinapaikat. Ajatus Itämeren alueen geopolitiisesta yhteisyydestä, uudesta hansaliitosta, jossa Pietarin alue on keskeinen mahtitekiä, ei ole pelkkää aiheutonta haihattelua.¹³²

Kyseisen geopolitiisisen siirtymän seurauksena “poliittista ajattelua ja toimintaa ohjaavat geopolitiiset koodit” alkoivat muuttua, mikä näkyi ennen kaikkea itäisen Keski-Euroopan henkisenä irtautumisena Neuvostoliitosta. Se ryhtyi “sekä älymystön korostamassa kulttuurin eurooppalaisuudessa että kansalaisyhteiskunnan mobilisoitumisessa vastustamaan vakiintunutta valtaa”. Erityisesti Neuvostoliittoa koskenut vuosien 1989 – 1991 geopolitiinen siirtymä johti suurvaltojen aseman ja eurooppalaisen järjestelmän perustavanlaatuisen muutokseen. Itäisen Keski-Euroopan geopolitiinen pirstoutuminen aiheutti Varsovan liiton hajoamisen ja sitä kautta Neuvostoliiton sotilaallisen vaikutusvallan euraasialaisen heikkenemisen. Tässä uudessa järjestyksessä mm. taloudelliset imperatiivit pyrkivät muokkaamaan perinteistä geopolitiikkaa, mutta eivät hävittämään sen merkitystä.¹³³ Vaikka institutionaalinen Suomi pyrki keskittämään huomionsa Euroopan yhdentymiseen, minkä ohella useimmat suomalaiset yritykset etabloituivat myös Yhdysvaltoihin, Suomella ei nähty olevan minkäänlaista roolia sen enempää yhdysvaltalaisen kuin japanilaistenkaan dominoimassa maailmassa. Suomen historiallinen asema idän ja lännen rajamaana koettiin menettäneet merkityksensä:

Suomi on aina kokenut olevansa idän ja lännen välimaastossa. Ensin katolisen ja ortodoksisen kirkon rajamaana, sitten Ruotsin ja Venäjän, myöhemmin länsimaisen demokratian ja itäisen despotismin yhtä hyvin kuin kapitalismin ja kommunismin. Välttämättömyydestä on pyritty tekemään hyve, rajamaasta välimaa, vartiolinnakkeesta välitysasema.

Tällainen asemanmäärittely voi menettää merkityksensä. Jo nyt ihmetellään, onko Suomella mitään erityisroolia Neuvostoliitolle sen paremmin politiikan kuin kaupankaan alueella. Pelätään, että meidät voidaan sivuttaa, menetämme merkityksemme tässä

---

¹³² Silvasti 1991, 27.

¹³³ Väyrynen R. 1992b, 11 – 12.

suhteessa. Raja aukeaa, kilpailu globalisoituu, jäämme taas kerran oman onnemme nojaan.¹³⁴

Edellä kuvatun kaltaisista epäilyistä huolimatta Euroopan uusi käsikirjoitus suosi Suomea. Maamme lähialueille oli syntynyt kolme uutta valtiota, Viro, Latvia ja Liettua. Toisaalta Saksan yhdistyminen oli poistanut Euroopan vaarallisimman kriisipesäkkeen ja Saksasta oli muodostunut jälleen vahva ja yhtenäinen markkina-alue. Kolmas Suomen kannalta merkittävä tekijä oli se, että Venäjä oli avautunut ja pyrki siirtymään demokratiaan. *Suomen Kuvalehden* toimittajan Paavo Keisalon mukaan tämä tilanne oli Suomelle erityisen suosiollinen, sillä maamme “rajojen takana ei ole yhtään sille vihamielistä tai aggressiivista politiikkaa harjoittavaa maata”. Suomen kannalta hankalin tapaus olisi ollut se, että Neuvostoliitto olisi ajautunut anarkiaan ja sisällissotaan, mikä ei Keisalon mukaan olisi kuitenkaan merkinnyt Neuvostoliiton aseellista hyökkäystä Suomeen vaan todennäköisemmin sitä, että itänaapuristamme olisi alkanut virrata maahamme sankoin joukoin pakolaisia.¹³⁵

Suomen geopoliittinen siirtymä näkyi ennen kaikkea siinä, että bipolaarisen valtasapainon ja Euroopan kahtiajaon murruttua Suomen politiikanteon perusrakenne “menetti vahvimmat argumenttinsa”. Paasikiven – Kekkonen -linjan korvaaminen uudella ajattelutavalla ei vallitsevassa poliittisessä ilmapiirissä “voinut tapahtua samalla periaatteella kuin mainitun linjan synty”, mikä lopulta johti epätietoisuuteen siitä, minkälaista “käsitem- ja arvojärjestelmää vasten maailman tapahtumia tulisi jäsentää”. Paasikiven ja Kekkonen poliittinen idänsuhteiden välttämättömyydestä kasvanut realismi oli pitänyt sisällään ajatuksen aktiivisesta puolueettomuudesta sekä vaikuttamisen ja osallistumisen politiikasta, jonka tavoitteena oli ollut maailmanlaajuisen rauhan ja yhteisymmärryksen rakentaminen. Nyt tämä tie oli kuljettu loppuun. Ensimmäiset merkit poliittisen identiteetin muutoksesta näkyivät 1980-luvun puolivälissä, josta lähtien presidentti Mauno Koivisto ei enää virallisten puheiden sisällössä edellisten vuosien tavoin korostanut “Paasikiven – Kekkonen -linjaa kaiken politiikanteon perustana ja vaatinut sille kansalaisten tukea ja luottamusta”. Tämä oli alkuasetelma muutokselle, joka päättyi vuonna 1991, kun Suomen ulkopoliitiikan

¹³⁴ Salokoski 1989, 305.

¹³⁵ Keisalo 1991a, 36.

virallinen johto muutti asteittain kantaansa “maan EY-jäsenyyden täydellisestä kieltämisestä jäsenyyden hakemiseen”.¹³⁶

Euroopan yhteisön turvallisuuspoliittisen ja taloudellisen yhteistyön kehitys riippui paljolti siitä, millaiseksi idän ja lännen suhteet 1990-luvulla muodostuivat. Mikäli jännitys idän ja lännen välillä jälleen kiristyi, tiivistyi samalla Länsi-Euroopan poliittinen yhteistyö ja puolustuskysymykset nousisivat keskiöön. Mikäli taas liennytys jatkuisi ja yhteistyö yli blokkirajojen laajenisi ja vahvistuisi, heikkenisi poliittisen yhtenäisyyden tarve EY:ssä.¹³⁷ Geopoliittinen siirtymä aiheutti koko Euroopalle ulko- ja turvallisuuspoliittisia haasteita, joista yksi keskeisimmistä oli se, että Euroopassa tarvittiin uudenlainen turvallisuusjärjestys ja uudet, toimivat turvallisuusinstituutiot.¹³⁸

Paasikiven – Kekkonen -linjan korvautuminen uudenaikaisella ajattelutavalla oli vain yksi juonne Suomen geopoliittisen kartan muuttumisessa. Toisaalta Suomen geopoliittiseen asemaan vaikutti Venäjän aseman ja intressien painopisteen siirtyminen Euroopan alueelta Aasiaan ja islamilaiseen etelään. Suomen kannalta se merkitsi ennen kaikkea sitä, että Venäjästä muodostuisi Suomelle puskurivaltio, kun “me aikaisemmin saimme olla puskurina sen ja ensin Ruotsin ja sitten Saksan välissä”.¹³⁹ Suomen geopoliittisen siirtymän tärkeimmät vaikutukset tuntuivat liittyvän Paasikivestä ja Kekkosesta alkunsa saaneen ulkopoliittisen linjan hylkäämiseen. Identiteetiltään Suomi tosin koki yhä olevansa rajamaa. Erona aikaisempaan asemaan oli kuitenkin se, että nyt maamme oli muuttumassa idän vartiolinnakkeesta itäisen ja läntisen kulttuurin välitysasemaksi.

3.2 Suomen tie kohti EY-jäsenyyttä

3.2.1 EY:n sisämarkkinoiden synty: uutta “idänkauppaa” ei tule

---

¹³⁶ Tiilikainen 1992, 15 – 18.

¹³⁷ Jakobson 1989b, 11.

¹³⁸ Väyrynen R. 1992b, 18.

1990-luvun alussa kansainvälisen talouden kriittisinä tekijöinä pidettiin Euroopan suhteellista stragnaatiota, teollisuusmaiden keskinäisten kauppasuhteiden epätasapainoa, kolmannen maailman velkaongelmaa sekä Itä-Euroopassa tapahtuneita taloudellis-poliittisia muutoksia. Länsi-Eurooppa oli jäänyt taloudellisessa kehityksessä jälkeen sekä Yhdysvalloista että Japanista. Taloudellinen stragnaatio ilmeni Euroopassa mm. työttömyytenä. Varsinaisen ongelman kansainvälisessä taloudessa aiheutti siirtyminen multilateralismista kohti maailmantalouden blokkiutumista, jonka malliesimerkkinä voi mainita juuri Euroopan integraation. Pidettiin selvänä, että kansainvälisen talouden kehityksen tuloksena markkinatalousmaat saattoivat jakautua erilaisiin protektionistisiin blokkeihin. Toisaalta multilateralismi joutui kriisiin, jonka nähtiin osaltaan johtuvan teollisuustavaroiden tullimuurien poistamiseen tähänneen GATT-sopimuksen hampaattomuudesta. Itä-Euroopan tilanne oli oma lukunsa myös kansainvälisen talouden näkökulmasta katsottuna. Siellä joko saataisiin aikaiseksi kasvuryssä kuten tapahtui Euroopassa toisen maailmansodan jälkeen tai sitten sen tulevaisuudennäkymiä tulisi pitkän ajan leimaamaan taloudellisten ja poliittisten kriisien suo.¹⁴⁰

Kylmän sodan päätyttyä ja vanhan kahtiajaon murruttua syntyi Euroopan alueella todellisia odotuksia siitä, että Euroopan uudet yhteistyö- ja turvallisuusrakennelmat perustuisivat tasavertaisuuteen ja kaikkien valtioiden osallistumismahdollisuuksiin.¹⁴¹ Kylmän sodan loputtua tapahtui koko Euroopassa globaalipolitiikan agendan muutos, joka näkyi turvallisuuspoliittisten kysymysten ohella myös kansainväliseen talouteen liittyvissä kysymyksissä. Erityisesti kaupan esteiden poistaminen nousi tärkeään asemaan kyseisellä globaaliagendalla.¹⁴² Presidentti Mihail Gorbatshov oli esittänyt 26. lokakuuta 1989 Helsingissä pitämässään puheessa, että EY, Euroopan vapaakauppaliitto EFTA ja sosialististen maiden keskinäisen talousavun neuvosto SEV voisivat tiivistää taloudellista yhteistyötään laajemman eurooppalaisen talousalueen perustamisen merkeissä.¹⁴³ Suomessa tällaista mallia ei kuitenkaan pidetty erityisen realistisena tai maamme kannalta edes suotavana.

---

¹³⁹ Eskola 1991, 386 – 387.

¹⁴⁰ Pekkarinen 1990a, 5 – 9.

¹⁴¹ Pakaslahti 1992, 20.

¹⁴² Vaahtoranta & Liukkonen 1989, 5 – 6.

¹⁴³ Koivumaa 1989, 31.

Kansanedustaja Erkki Tuomiojan mukaan Suomen ulkopoliittinen eliitti valmistautui vuonna 1991 tekemään “suurinta muutosta Suomen valtiollisessa asemassa sitten itsenäisyysjulistuksen”. Euroopan yhdentymiskehityksessä ei enää ollut kysymys pelkästään kauppapolitiikasta vaan pikemminkin demokratiasta ja yhteiskuntapolitiikan tulevaisuudesta kaikessa laajuudessaan. Mikäli Suomen jäsenyys unionissa toteutuisi, ei enää olisi “perusteita puhua itsenäisestä Suomen ulkopoliitikasta, vaan suomalaisten osallistumisesta Euroopan yhteisön ulko- ja turvallisuuspolitiikan muotoiluun”. Toisaalta Suomen ulkopoliitiikan eurooppalaistuuessa Suomessa tehtävän päätöksenteon osuus tulisi supistumaan. Tällöin esimerkiksi pohjoismainen yhteistyö ei enää liittyisi ulkopoliittikaan vaan siinä olisi kysymys “EY:n sisällä toteutuvasta regionaalista yhteistyöstä”.¹⁴⁴ Tuomiojan mukaan tämä tarkoitti käytännössä sitä, että “[s]uvereenien kansallisvaltioiden aikakausi alkaa olla ohitse”. Kansainvälinen kauppa sekä yhä monimutkaisempi sopimuksiin perustuva keskinäisen riippuvuuden verkko söivät sisällön suverenisuuskäsitteeltä. Minkään Euroopan maan ei ollut enää mahdollista ajaa kansallista etuaan muiden valtioiden tai kansakuntien kustannuksella.¹⁴⁵

Euroopan taloudellisen integraation ongelmana nähtiin vallan keskittyminen liikaa Euroopan yhteisölle niin, että sen jäsenvaltiot “tietoisesti luopuvat joistakin suverenisuutensa osista ja siirtävät ne EY:lle”. Turun yliopiston dosentti Esko Antola ei pitänyt sitä kuitenkaan pahimpana EY:hyn liittyvänä kysymyksenä.¹⁴⁶ Kansallisvaltiot tulisivat säilymään Euroopassa, mutta niillä ei enää olisi samanlaista merkitystä kuin 1900-luvun alkukymmeninä. Samalla kun paikallisuus ja kotiseutuhenkisyys kasvaisivat, voimistuisi myös eurooppalainen identiteetti.¹⁴⁷ Tässä kehityksessä Suomi halusi olla mukana. Itä-Euroopan murroksen myötä Suomi pyrki kiristämään EY-jäsenneuvottelujensa aikataulua. Ulkoministeri Pertti Paasion mukaan aivan ensimmäiseksi tarvittiin ehdotus markkinatalous-Euroopan integraatiomalliksi. Vasta sen jälkeen oli mahdollista ryhtyä laajemmin miettimään muita taloudellis-poliittisia

---

¹⁴⁴ Tuomioja 1991, 48.

¹⁴⁵ Tuomioja 1990b, 69.

¹⁴⁶ Piispa 1989, 29.

¹⁴⁷ Rutanen 1991, 9.

yhteyksiä.¹⁴⁸ EY-jäsenyyteen valmistautumisen myötä Suomen ja Neuvostoliiton kauppasuhteissa alkoi tapahtua muutoksia:

Suomen ja Neuvostoliiton clearing-järjestelmän poistuminen vuodesta 1991 alkaen oli tekninen muutos. Siitä vajaan vuoden kuluessa muutettiin idänkaupan perusarvotkin. YYA-sopimuksen, vuoden 1947 kaupallisen perussopimuksen sekä tavaravaihtopöytäkirjojen ja runkosopimusten tilalle tulivat sopimukset Venäjän federaation kanssa suhteiden perusteista, kaupasta ja taloudellisesta yhteistyöstä sekä yhteistyöstä lähialueilla. Uudet sopimukset ovat yhtä ylimalkaisia kuin muiden läntisten teollisuusmaiden Neuvostoliiton kanssa solmimat vastaavat sopimukset.¹⁴⁹

Tämä ylimalkaisuus heijasti Suomen ja Venäjän ulkomaankaupan muodollisia perusarvoja, jotka haettiin Pariisiin vuoden 1990 ETYK-julistuksen hengessä markkinataloudesta. Tällaisina ne kuitenkin supistivat valtiotason suhteita ja sopimusten merkitystä kaupankäynnissä.¹⁵⁰ Vuoden 1990 marraskuussa pyrittiin Pariisissa yhä vakavasti kasvattamaan ETYK:n roolia “Euroopan uutena arkkitehtuurin työvälineenä”, mutta uudenmallisessa talousyhteistyössä Euroopan Yhteisöllä tuli olemaan selkeä johtoasema. ETYK oli tuonut Suomen puolueettomuuspolitiikalle huomattavaa mainetta ja kunniaa, mutta nyt alkoi näyttää siltä, että ETYK:lle oli varattu enää vain sivurooli Euroopan uudelleenmuotoutumisessa.¹⁵¹ Clearing-järjestelmän päättymisen ja Venäjän öljytoimitusten laadullisten ja määrällisten toimitusongelmien myötä Suomen vienti Venäjälle putosi vuoden 1990 tasosta 65 prosenttia ja oli vuonna 1992 enää viisi prosenttia.¹⁵² Näkemys clearingin haitallisuudesta perustui siihen, että kaupankäynti sen aikana oli ollut liian helppoa! Kansallispankin idänkaupan asiantuntijan Matti Honkasen mukaan suomalaiset olivat näet aina voineet luottaa siihen, että “asiat hoituvat itsestään”. Nyt kuitenkin tarvittiin vaativampaa myymistä, johon suomalaiset eivät olleet tottuneet.¹⁵³

¹⁴⁸ Holopainen & Lappalainen 1990, 36.

¹⁴⁹ Valtonen 1992, 33.

¹⁵⁰ Valtonen 1992, 33; Tarkka 1992, 178 – 179.

¹⁵¹ Rehn 1990, 27; Blomberg 1992, 10.

¹⁵² Laine 1992, 93.

¹⁵³ Ukkola 1990a, 14.

Perinteinen ajattelutapa Suomessa 1950 – 1960 -luvuilla oli pelännyt maamme liukuvan Neuvostoliiton liiallisen vaikutuspiirin alaiseksi ja menettävän siksi jopa itsenäisyytensä, mitä ei kuitenkaan enää pidetty todellisena uhkana kylmän sodan jälkeisessä maailmassa: markkinamekanismin myötä yksityinen yrityssektori tulisi vahvistamaan asemaansa maitten suhteissa.¹⁵⁴ Jatkossa idän ja lännen kauppaerot tulisivat häviämään. 1990-lukua lähestyttäessä SEV-maat pyrkivät entistä selvemmin integroitumaan maailmantalouteen ja siinä vallitseviin pelisääntöihin. Yhteiskuntatieteiden maisterin ja toimitusjohtajan Tauno Tiusasen arvion mukaan kauppaa tulisi käymään ennen kaikkea yritysten välillä, jolloin kilpailutilanne ja paras hinta – laatu -suhde ratkaisevat kulloisenkin kaupanteon mielekkyyden. Kaupan universalistumisen myötä menestyvät ne, jotka saavat sisäisen talousmekanisminsa optimaalisesti toimimaan. Tässä uudessa kilpailutilanteessa ei ole ennalta määrättyjä voittajia ja häviäjiä. Vaikka maantieteellinen asema sekä idän ja lännen vastakkainasettelu tulevat menettämään merkitystään, olisi Suomen kannalta edelleen edullista, mikäli Venäjä tulisi säilyttämään maksukykyisyytensä ja vakaan taloudellisen asemansa.¹⁵⁵

1990-luvun alussa *Kanavan* päätoimittaja Seikko Eskola ei pitänyt Venäjää enää talouspoliittisena voimatekijänä, jonka olemassaolo olisi välttämätön edellytys Suomen ulkomaankaupalle. Eskolan mukaan Euroopan yhteisö ei tule olemaan uhka Suomen kansalliselle kulttuurille ja itsenäisyydelle. Ateenasta ja Jerusalemissa lähtevään kulttuuriperintöön liittyvät demokratian, oikeusvaltion ja yrittämisen vapauden periaatteet oli toteutettu lähes kaikkialla Euroopassa eikä Suomi enää voinut jäädä tämän kehityksen ulkopuolelle. Eskola kirjoittaa, että

Suomen ja EY:n suhteita koskevassa debaatissa on tarrauduttu eräisiin sellaisiin menneisyyden kultaisiin päiviin, jotka eivät enää koskaan palaa. Yksi niistä on ”idänkauppa”. [–] [M]itään aikaisempaa ”idänkauppaa” ei enää tule, ei edes Venäjän taloudellisesti vahvistuessa – ja nimenomaan ei silloin.

Se aika on ohi, jolloin Suomi sai idästä raaka-aineita ja vei sinne teollisuustuotteita, jotka eivät pärjänneet lännen markkinoilla. Ensin menee vuosia, jolloin Venäjä ei pysty

¹⁵⁴ Väyrynen R. 1989, 480 – 483.

¹⁵⁵ Tiusanen 1989a, 100.

ostamaan. Sitten kun se pystyy, sen markkinoilla ovat kilpailijamme Keski-Euroopasta, Japanista ja Yhdysvalloista.¹⁵⁶

Suomen ei enää ollut mahdollista elvyttää vanhaa idänkauppaa minkäänlaisella poliittisella silmänkääntötempulla. Venäjän tulevien kapitalistien silmissä Suomi tulisi pysymään pitkään etäisenä ja erikoisena pohjoisena pikkuvaltiona, minkä lisäksi maamme olisi aivan turha odottaa mitään suosituimmuusasemaa idän suunnalta.¹⁵⁷ Eskola pitää Länsi-Eurooppaa Suomen tulevana päämarkkina-alueena ja korostaa, että siellä pärjätäkseen Suomen tulee korjata taloutensa vinoumat, joita ovat liian kallis maatalous, liian korkeat palkat ja ennen kaikkea liian kallis sosiaaliturvajärjestelmä sekä monet kilpailua rajoittavat tuontisäädökset.¹⁵⁸ Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä maamme talous saattoi kasvaa suhteellisen suojattujen enklaavitaloudellisten etujen varassa. Nyt oli kuitenkin olemassa vaara, että Suomi tulisi jäämään niin taloudellisesti kuin kulttuurisestikin osaksi Euroopan taantuvaa pohjoista periferiaa. Ongelmana pidettiin erityisesti sitä, että suomalaisen tuotannon kilpailukyky ei nykyisellä kustannustasolla riittäisi läntisillä markkinoilla, joilla kysyntä kasvaa muutenkin hitaasti. Toisaalta Suomi ei ehkä onnistuisi hyödyntämään tehokkaasti eurooppalaisen tiede- ja teknologiayhteistyön tarjoamia mahdollisuuksia, koska “suomalaiset yliopisto- ja tiedeinstituutiot ovat tähän saakka tottuneet kilpailemaan lähinnä vain kansallisella tai maakunnallisella tasolla”.¹⁵⁹

3.2.2 Suomen julkinen talous ja Euroopan integraatio

Ensimmäistä kertaa virallisella tasolla Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdentymiskehitykseen annettiin selonteko marraskuussa 1988. Tuossa selonteossa määriteltiin maamme tavoitteet ja toimintalinjat suhteessa Länsi-Euroopan taloudelliseen integraatioon. Selonteon mukaan Suomen toiminta integraatiotilanteessa perustui EFTA:an, mutta mikäli yhteistyö EFTA:ssa ei olisi mahdollista, pyrkisi

¹⁵⁶ Eskola 1992, 66 – 67.

¹⁵⁷ Laine 1992, 94; Ukkola 1990b, 29 – 31.

¹⁵⁸ Eskola 1992, 67.

¹⁵⁹ Kasvio 1992, 82.

valtioneuvosto yhdessä muiden pohjoismaiden kanssa turvaamaan Suomen edut. Vaikka kahdenvälisiä yhteyksiä EY-maihin pidettiin taloudellisessa mielessä mahdollisina, Suomen periaatteellinen kanta integraatioprosessiin mainitsi, että “[j]äsenyys EY:ssä ei näkemyksemme mukaan ole sovitettavissa yhteen puolueettomuuspolitiikkamme kanssa, emmekä siten pyri yhteisön jäseneksi”. Tiedonantoa käsiteltiin eduskunnassa 29. ja 30. marraskuuta sekä 4. ja 5. joulukuuta 1989. Virallisesta kannasta huolimatta Suomen liittyminen Euroopan integraatioon nähtiin myönteisenä prosessina sekä Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen että Kansallisen kokoomuksen piirissä. Vain Suomen Maaseudun Puolueen kansanedustaja Sulo Aittoniemi katsoi, että haavoittuvan maa- ja metsätaloutensa vuoksi Suomen on syytä edetä jäsenyysneuvotteluissa viisaasti ja harkiten, vaikka maamme ei voisikaan pysytellä erillisenä saarekkeena suhteessa Euroopan yhdentymiskehitykseen.¹⁶⁰

Suomen jäsenyyttä EY:ssä painottivat sekä pohjoissaksalaisen Schleswig-Holsteinin osavaltion pääministeri Björn Engholm että EY:n komission kilpailupolitiikasta vastaava jäsen Leon Brittan, jonka mukaan puolueettomuus ei ole EY:n jäsenyyttä hakeville maille ongelma: “Olisi liioiteltua varovaisuutta jättää hakematta EY:n jäsenyyttä siksi, että puolueettomuuden pelätään olevan ongelma”.¹⁶¹ Päinvastoin, sisämarkkinaohjelman käynnistäminen ja suhteellisen nopea eteneminen tulisivat varmistamaan EY:n aseman “Euroopan taloudellisena gravitaatiokeskuksena”. Sekä suomalaiset että ruotsalaiset yritykset olivat jo 1980-luvulla toimineet EY-sisämarkkinoiden vaatimalla tavalla ja perustaneet myyntikonttoreita ja tuotantolaitoksia EY-maihin: mm. Volvo Hollantiin ja Belgiaan, Kymmene Skotlantiin ja Yhtyneet Paperitehtaat Ranskaan. Tämän etabloitumisen lisäksi myös Suomen Strömbergiä koskenut Asean ja Brown Boveryn fuusio oli konkreettinen ilmaus valmistautumisesta kovenevaan kilpailuun eurooppalaisilla sisämarkkinoilla.¹⁶²

Suomi ei voinut jättäytyä integraation ulkopuolelle, koska rahoitusmarkkinoiden yhdentymisen vaikutus Euroopan yhteisön talouselämään ja harjoitettavaan talouspolitiikkaan tulisi olemaan myös Suomelle kansallisesti erittäin merkittävä asia:

¹⁶⁰ Porevuo 1990, 47 – 51; Keisalo 1990, 16 – 17.

¹⁶¹ Tarvainen 1990, 24; Määttänen 1991, 7 – 8.

¹⁶² Lipponen 1989, 11.

yhtäältä sen seurauksena syntyivät rahoituspalvelujen sisämarkkinat, joilla pääomien liikkuvuus oli vapaata, ja toisaalta Eurooppaan syntyi kiinteä valuutta-alue ja sen myötä entistä voimakkaampi paine yhteiseen raha- ja talouspolitiikkaan.¹⁶³ Yhteisen Euroopan luomista pidettiin verettömänä vallankumouksena, josta Suomi ei voinut irrottautua. Yhteisen talousalueen ja sisämarkkinoiden lisäksi innokkaimmat kannattajat vaativat EY:lle omaa hallitusta, perustuslakia sekä liittovaltiomallia¹⁶⁴, joskaan ne eivät saaneet vielä tuolloin kovinkaan laajaa kannatusta.

Tullihallituksen pääjohtaja Jermu Laine kirjoitti vuoden 1991 *Ulkopolitiikka*-lehdessä, että “[k]ysymys Suomen EY-jäsenyydestä ei ole teoreettinen eikä epäajankohtainen. Uutta eduskuntaa ei voi päästää tätä asiaa kiertämään”. Useita kansanedustajia arvellutti kantaa poliittinen vastuu Suomen tulevaisuuden perusratkaisuista, arvioi Laine, mistä syystä “hurskaalla demokratiapäätöksellä tarjotaan kansanäänestystä tämän tai tuon ongelman väistämiseksi”. EY-jäsenyyden puoltajana Laine korosti, ettei jäsenyys Euroopan yhteisössä tule olemaan Suomelle taloudellinen ongelma vaan pikemminkin päinvastoin:

Jos emme ole EY:n jäsen, emme ota osaa muodolliseen päätöksentekoon emmekä tule siis päätöksenteon kautta suoraan sidotuksi. Mutta käytännössä kaikki Euroopan yhteisön taloudellis-poliittiset päätökset vaikuttavat myös meihin, olemme jäseniä tai emme. Jättäytymällä jäsenyyden ulkopuolelle annamme tosiasiallisesti vallan muille maille päättää asioistamme. Voimme tosin mahtaila sillä muodollisella riippumattomuudella, ettemme ole mukana sitomassa itseämme.¹⁶⁵

Suomi oli kohdannut Euroopan ja siihen integroitumisen monesti ja monella tapaa historiansa kulussa jo ennen EY-jäsenyyskeskustelua. Sydänkeskiajalla, 1100-luvulla saksalaiset Hansa-kauppiat ulottivat kauppareittinsä Suomen Turkuun saakka, mikä professori Heikki Ylikankaan mukaan jakoi kansan mielipiteet kahtia EY-jäsenyyskeskustelun lailla. Toinen historiallinen esimerkki samaiselta 1100-luvulta kertoo, kuinka suomalaiset vastustivat kirkon ja ruotsalaisen kuningasvallan liittoa, joka pyrki integroimaan suomalaiset osaksi Rooman kirkkoa ja Ruotsin vahvistuvaa

¹⁶³ Korhonen 1989, artikkeliosa 14; Bläfield 1990a, 18.

¹⁶⁴ Tarvainen 1989a, 29.

valtapiiriä. Toisaalta eurofileille löytyi vertailukohtia kirjailija Olavi Paavolaisen kaltaisista 1920-luvun intellektuelleista tai 1800-luvun lopun liberaaleista, jotka “asettivat kielikysymyksen toiselle ja elinkeinoelämän modernisoinnin ensimmäiselle sijalle”. Ylikangas tuntui ihmettelevän ennen kaikkea sitä, mikä oli hidastanut Suomen taloudellista yhdentymistä Eurooppaan, miksi se koettiin ajankohtaiseksi vasta nyt. Ylikankaan tulkinnan mukaan integraatio tuli Suomen osalta mahdolliseksi vasta 1990-luvun alussa logistiikan, tiestön, tietoverkon ja kuljetusten tehostumisen myötä, sillä ne laajensivat markkinoiden sädettä ja loivat uudenlaisen tuotteiden laatuun ja hintaan perustuvan markkinamekanismin.¹⁶⁶

Suomen EY-jäsenyys nähtiin ennen kaikkea turvallisuustekijänä. EY-jäsenmaiden välille vuosien kuluessa syntynyt poliittinen ja taloudellinen riippuvuus oli jopa merkittävämpi turvallisuustekijä kuin yhteinen sotilaallinen liittolaisuus. Yhteisen taloudellisen perustan rakentumisen merkitys näkyi myös siinä, että useat Itä-Euroopan valtiot olivat halukkaita syventämään yhteistyötä muun Euroopan kanssa ja pääsemään EY:n jäseniksi. Sotilaallisten tekijöiden sijaan Euroopan turvallisuusratkaisuissa oli mahdollista panostaa enemmän yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin prosesseihin, joiden varaan oli tarvittaessa mahdollista rakentaa erilaisia sanktio- ja kannustinjärjestelmiä.¹⁶⁷

EY-jäsenyyden etujen ja haittojen arvioinneissa nousi esiin kaksi kysymystä ylitse muiden: yhtäältä Suomen poliittista johtoa näytti arvelluttavan jäsenyyden turvallisuuspoliittiset ja toisaalta taas sen taloudelliset vaikutukset. Näihin kysymyksiin ei kenelläkään tuntunut olevan valmiita vastauksia. Pääministeri Esko Aho huomautti Urho Kekkonen -muistoluennossaan Paasikivi-seurassa 3.9.1991, että lisääntyvästä kansainvälisestä vuorovaikutuksesta ja keskinäisen riippuvuuden lisääntymisestä huolimatta Suomen kansallinen menestys on riippuvainen siitä, kuinka hyvin ja nopeasti maamme onnistuu hoitamaan omat asiansa ja saattamaan kansallisen taloutensa terveille pohjalle, eurokuntoon.¹⁶⁸ EY-jäsenyys nähtiin osana kansallisen talouden tervehdyttämistä. Suomen elinkeinoelämän yleiseksi kauppapoliittiseksi tavoitteeksi nousi halu “turvata yrityksille entistä paremmat edellytykset toimia muuttuvilla

---

¹⁶⁵ Laine 1991, 68 – 69.

¹⁶⁶ Ylikangas 1991, 46 – 47.

¹⁶⁷ Pakaslahti 1992, 21.

kansainvälisillä markkinoilla, nimenomaan kilpailijoihin nähden”. Varatoimitusjohtaja Sampsa J. Saralehdon mukaan nämä osallistumismahdollisuudet yhdenyhtäisillä markkinoilla voitiin taata vain siten, että Suomesta tulee EY-jäsen. Suomen tuli pysyä ajantasalla myös muihin Pohjoismaihin ja muuhun Eurooppaan nähden. Saralehtoa ei tyydyttänyt tilanne, jossa Ruotsi olisi EY:n jäsen ja Suomella olisi joku muu järjestely EY:n kanssa, koska tällöin Suomen ja Ruotsin välille nousisi kaupparaja.¹⁶⁹

Myös Ruotsin maltillisen kokoomuksen puheenjohtaja Carl Bildt näki vaaran siinä, että Suomi ei ano EY-jäsenyyttä: tällöin Suomi olisi vaarassa pudota jopa pohjoismaisen yhteistyön ulkopuolelle. Päinvastaisessa tapauksessa taas Pohjoismaat yhdessä muodostaisivat EY:n sisällä voimakkaan liittouman, jolla olisi yhdessä EY:n ministerineuvostossa enemmän ääniä kuin EY:n voimakkaimmalla yksittäisellä jäsenmaalla Saksalla.¹⁷⁰ Saksan suurimman liikepankin Deutsche Bankin johtaja Eckart van Hooven puolestaan painotti, että “Suomi voisi tuoda Euroopan yhteisöön hyvät venäjän-suhteensa”, mikä osaltaan auttaisi poliittisissa pyrkimyksissä saada Venäjä taas osaksi Eurooppaa.¹⁷¹ Tällainen puolesta ja vastaan -keskustelu sai ajanmittaan erilaisia sävyjä. Esimerkiksi ulkoministeri Paavo Väyrynen väitti, että “EY ei ole meille mikään turvallisuustekijä”. Pikemminkin Suomen “kohtalonkysymykseksi” näyttäisi muodostuvan Venäjän ja erityisesti Saksan kysymys, joka pelkistyisi siihen, että Saksasta muodostuisi uusi sotilaallinen suurvalta. Suomen EY-jäsenyyskeskustelulle ei siten ollut paljoakaan poliittista pelitilaa.¹⁷² Kansanedustaja Esko Seppänen puolestaan esitti vuoden 1991 *Ulkopolitiikka*-lehdessä varsin pessimistisen tulkinnan EY:n tulevaisuudesta:

Kun Eurooppaan rakennetaan Baabelin tornia, jonka nimi on EY, se ympäröidään euromuureilla. Sen sisällä on 8 – 10 prosentin suuruinen eurotyöttömyys, ja taloudellisesta näkökulmasta EY on ilman muuta uusliberalistinen Eurooppa: markkinavoimien ja rahan valtaa. Se on vuosisatamme suurin deregulointi, rajoitusten ja määräysten purkuprosessi,

---

¹⁶⁸ Aho 1991, 10; Pakaslahti 1992, 22.

¹⁶⁹ Saralehto 1991, 43 – 44.

¹⁷⁰ Rutanen 1991, 6 – 9; Iloniemi 1992b, 38 – 39.

¹⁷¹ Blåfield 1990b, 7 – 11.

¹⁷² Saarikoski S. 1990, 7; Keisalo 1991c, 6 – 9.

johon liittyy kapitalismin raastuminen. EY on kehitystä pois päin siitä pohjoismaisesta perusturvamallista, jossa valtio takaa kansalaisilleen hyvän sosiaalisen voiminnan ja hoivan.¹⁷³

Tulisiko Suomen julkinen talous kestävä Euroopan integraation? Euroopan taloudellinen yhdentymiskehitys loi paineita erityisesti Suomen verotukselle. Integraatioon osallistuvien maiden välinen verokilpailu asetti rajoituksia verotuksen tasolle ja sitä kautta julkisille menoille. Vuoden 1993 alussa Euroopan Yhteisössä tulisi toteutumaan sisämarkkinoiden keskeisenä elementtinä neljä vapautta – tavaroiden, palveluiden, ihmisten ja pääoman vapaa liikkuvuus yli kansallisten rajojen EY:n sisällä – jotka ETA-sopimuksen myötä tulisivat koskemaan myös Suomea. Pääomat saattoivat hakeutua omistajansa asuinmaasta riippumatta veroparatiiseihin tai muihin verotuksen kannalta suotuisiin maihin. Suomen julkista taloutta painoi sen alijäämäisyys: pitkällä aikavälillä oli mahdotonta kuvitella tilannetta, jossa “esimerkiksi julkinen velka kasvaisi jatkuvasti suhteessa bruttokansantuotteeseen”.¹⁷⁴

EY:hyn liittymisen lisäksi Suomessa keskusteltiin Maastrichtin sopimuksessa kaavailun Euroopan talous- ja rahaunionin (EMU) vaikutuksesta kansalliseen talouskehitykseen. EMU:un pääsyn vaatimuksena olleet ehdot julkisen talouden tasapainosta olivat suhteellisen kovat: vuotuinen alijäämä sai olla enintään 3 % BKT:sta ja julkinen kokonaisvelka enintään 60 % BKT:sta. Suomen EY-kelpoisuutta rasitti korkea kokonaisveroaste¹⁷⁵, joka vuoden 1991 ennakkotietojen mukaan oli 41,5 %, kun EY-maiden keskimääräinen veroaste oli tuolloin 39,4 %. Toisaalta Suomessa julkinen alijäämä oli selvästi Länsi-Euroopan yleistä tasoa korkeampi. Vuonna 1991 julkisen alijäämän suhde bruttokansantuotteeseen oli EY-maissa keskimäärin 4,3 % ja Suomessa puolestaan 6,4 %. Lisäksi Suomen alijäämä kasvoi nopeasti 1990-luvun alussa. Täytyy kuitenkin huomata, että osa Suomen kansantalouden ja julkisen talouden ongelmista johtui koko kansantalouden heikoista suhdannenäkymistä ja 1990-

¹⁷³ Seppänen 1991, 45.

¹⁷⁴ Torvi 1992, 488.

¹⁷⁵ Yleensä verotuksen yleistä kireyttä mitataan ns. bruttoveroasteella, jossa verokertymä suhteutetaan bruttokansantuotteeseen. Suomen osalta ei tällaista kansainvälistä vertailua voida tehdä, koska työnantajien maksamia työeläke-, tapaturma- ym. vakuutusmaksuja ei muodollisesti katsota veroiksi, vaikka ne ovat julkisen vallan säätämiä ja pakollisia. Vertailukelpoisen lukeman saamiseksi Suomen osalta on käytettävä kokonaisveroastetta, johon em. maksut sisältyvät. (Torvi 1992, 488.)

luvun alun taloudellisesta taantumasta.¹⁷⁶ Suomen talous romahti kolmessa vuodessa Länsi-Euroopan häntäpäähän. Vuonna 1992 tehtyjen laskelmien mukaan Suomi olisi ollut yhteisön viidenneksi köyhin maa, mikäli se tuolloin olisi liittynyt EY:n jäseneksi.¹⁷⁷ Yksittäisen jäsenvaltion inflaatiouvauhti sai olla enintään vain 1,5 ja korkotaso enintään kaksi prosenttiyksikköä yli kolmen parhaan maan keskiarvon. Valuuttakursseissa ei sallittu jännitteitä ja julkisen talouden oli oltava kunnossa, mikäli mieli EY:n jäsenvaltioksi. 1990-luvun alussa Suomi olisi kelvannut EY:n jäseneksi vain inflaationsa osalta.¹⁷⁸

Suomen EY-jäsenyyteen nähtiin liittyvän selviä kansantaloudellisia riskejä. Yhteiskuntatieteilijä Raimo Väyrysen mukaan maallamme ei ollut mahdollisuutta jättäytyä Länsi-Euroopan markkinoiden ja syvenevän taloudellisen integraation ulkopuolelle, vaikka siihen sisältyikin vaara, että kansalaisten elintaso tulisi edelleen reaalisesti laskeman. Pahimmillaan EY-jäsenyys saattoi merkitä työttömyyden jäämistä “pitkäksi aikaa nykyiselle tasolleen sekä maan talouselämän rakenteen yksipuolistumista”.¹⁷⁹ Myös Teollisuuden Keskusliiton toimitusjohtajan Timo Relanderin mukaan Suomi oli “valinnut onnetoman tien, joka johtaa väistämättä elintasomme laskuun”. Suomen elintaso oli aivan liian korkea suhteutettuna kotimaisiin tuotantoresursseihin ja tuottavuuteen.¹⁸⁰ Sekä eurooppalaisen että pohjoismaisen kaupan ja muun taloudellisen yhteistyön kannalta Suomen EY-jäsenyyttä pidettiin ehdottoman välttämättömänä: Suomen ja Ruotsin välille ei haluttu pystyttää kaupparajaa. Suomalaiset liikeyritykset etabloituivat länsimarkkinoille, mikä osaltaan tervehdytti kansantaloutta. Euroopan taloudellisen integraation edellytyksien nähtiin Suomessa olevan myös logistiikan, tiestön ja tietoverkoston osalta kunnossa. Suomen mahdollinen EY-jäsenyys herätti silti epäilyksiä, sillä maamme näytti täyttävän EY-kelpoisuuden taloudelliset kriteerit ainoastaan vuotuisen inflaationsa osalta.

---

¹⁷⁶ Torvi 1992, 488.

¹⁷⁷ Ukkola 1992b, 34 – 35.

¹⁷⁸ Ukkola 1992a, 9.

¹⁷⁹ Väyrynen R. 1992a, 341.

¹⁸⁰ Relander 1991, 28 – 31.

3.3 Sotilaallisen liittoutumisen välttämättömyys?

3.3.1 Kansallisesta puolueettomuudesta kohti mahdollista Nato-jäsenyyttä

Geopoliittisessa katsannossa ennen kaikkea maantieteellisiä tekijöitä on pidetty “pysyväisluontoisempina kuin muita valtioiden välisiin voima- ja muihin suhteisiin vaikuttavia tekijöitä”. Suomen ja Pohjolan asemaan on vuosisatoja vaikuttanut sen sijainti pohjoisessa, Keski-Euroopan naapurissa, Venäjän kupeessa, mihin on oman osansa tuonut Saksan ja Venäjän suhde, kamppailu Itämeren herruudesta ja myöhemmin pohjoisemmista merialueista.¹⁸¹ Tässä asetelmassa Suomi oli ulkopoliitikassaan perinteisesti ajanut puolueettomuuslinjaa, mutta kylmän sodan päätyttyä maamme ulkopoliittisessa keskustelussa alkoi esiintyä merkkejä siitä, että puolueettomuutta ei enää nähty sen enempää itsetarkoituksena kuin ulkopoliitiikan keskeisenä sisältönä tai välineenkään. Toisena ongelmana pidettiin puolueettomuuskäsityksemme sitomista historiallis-kansainväliseen järjestelmään, joka oli “toisen maailmansodan jälkeen vallinnut ja jossa nykyiset puolueettomuuspolitiikat” olivat syntyneet ja toimineet. Osana tähän järjestykseen liittyi jatkuva konfliktiasetelma idän ja lännen välillä sekä samalla korkea rauhanaikainen varustelutaso.¹⁸²

Euroopan ulkopoliittisessa keskustelussa alkoi kuitenkin pian hahmottua ajatus siitä, että “turvallisuuspolitiikan pysyviksi tai suhteellisen pysyviksi arvioidut tekijät kuten maantieteelliset olosuhteet, geopolitiikka, voimasuhteet [ja] näitä heijastelevat pitkäjänteiset kansalliset edut” eivät enää voineet rakentua kylmän sodan aikaiselle perustalle. Tosiasiassa mikään ei ollut pysyvää ja muuttumatonta, ei edes valtioiden maantieteellinen asema. Kylmän sodan päättyminen ja Euroopassa tapahtuneet geopoliittiset muutokset vaikuttivat pohjolan asemaan ennen kaikkea siten, että muiden pohjoismaiden tavoin Suomessa katsottiin eurooppalaisen suursodan mahdollisuuden

¹⁸¹ Vesa 1995, 135; Heininen 1999, 88 – 92.

¹⁸² Möttölä 1989, 21.

käyneen entistä epätodennäköisemmäksi ja paikalliskonfliktien uhan kasvaneen entisestään¹⁸³, mistä syystä klassinen puolueettomuuskäsite oli menettänyt legitimitteettinsä ja tullut yhä epärelevantimmäksi.¹⁸⁴

Voimakkaan emotionaalisesti latautuneena käsitteenä ‘puolueettomuus’ oli ollut sekä Suomen ulkopoliittisen doktriinin kulmakivi että eräs kansallisen edun väline tietyssä maailmanpoliittisessa tilanteessa. Vaikka sillä oli suora yhteys ‘itsenäisyyteen’ ja ‘turvallisuuteen’, voitiin sitä tulkita melkein miten vain. NATO-jäsenyys oli asetettu vastakohtaksi kansalliselle itsenäisyydelle. Korosteisesta itsenäisyysretoriikasta ja ajatuksesta, jossa menneisyys näyttäytyi suomalaisen ulkopoliitiikan menestystarinana, haluttiin kuitenkin luopua eikä itsenäinen puolustus enää ollut absoluuttinen realiteetti.¹⁸⁵ Nyt Suomessa tempauduttiin mukaan eurooppalaiseen keskusteluun, jossa yksin jääminen, syrjäytyminen ja marginalisoituminen koettiin turvallisuuspoliittisesti epäedulliseksi tilanteeksi. Tärkeämmäksi sen sijaan koettiin osallistuminen, mukanaolo ja vaikuttaminen. Keskustelua eivät enää hallinneet kysymykset supervaltojen vastakkainasettelusta, sotilasliitoista, YYA-sopimuksesta tai rauhansopimuksista.¹⁸⁶ Suomen kylmän sodan aikana harjoittama puolueettomuuspolitiikka oli ymmärretty ennen kaikkea

pitäytymisenä suurvaltojen eturistiriitojen ulkopuolella. Kylmän sodan maailmassa tuo politiikka vastasi täysin kansallista etuamme. On luonnollista, että tuon ristiriidan huomattava heikkeneminen ja mahdollinen katoaminen ovat synnyttäneet keskustelun siitä, mikä merkitys puolueettomuudella voi muuttuneissa oloissa olla. Mitään yksiselitteistä vastausta puolueettomuuden tulevaisuudesta ei voi antaa.¹⁸⁷

Suomen odotettiin sopeutuvan suurvaltapolitiikan muutoksiin mahdollisimman vähin kansallisin uhrauksin, omista kansallisista eduista tinkimättä. Toisaalta on syytä huomata, että Neuvostoliiton kehitys vaikutti yhä kylmän sodan jälkeenkin Euroopan valtioiden välisiin suhteisiin, millä nähtiin olevan erityistä merkitystä ennen kaikkea

¹⁸³ Vesa 1990, 6 – 9; Joenniemi 1991b, 31; Joenniemi 1992, 44; Breindel 1990, 73.

¹⁸⁴ Sivonen 1991b, 16.

¹⁸⁵ Kanerva 1992, 16 – 17.

¹⁸⁶ Joenniemi 1991b, 31; Iloniemi 1992a, 40 – 41.

¹⁸⁷ Iivonen 1990b, 3.

Suomelle, jota yhdisti Venäjään yhteisen rajan lisäksi yhteinen mutkikas historia. Kylmän sodan päättymisen myötä heräsi epäilyjä siitä, että puolueettomuus “ulkopolitiikan ja laajemmassa merkityksessä turvallisuuspolitiikan käsitteenä ja muotona on yleensäkin menettämässä merkityksensä yksittäisille maille ja koko Euroopallekin”. Kylmän sodan aikana, vastakkaisten sotilaspoliittisten liittoutumien ja voimakkaan ideologisen sävyttyneisyyden aikakautena, Suomen kaltaisten puolueettomien maiden oli helpompi luoda ja säilyttää oma puolueettomuuteen perustuva profiilinsa ja toimia sillanrakentajina.¹⁸⁸ Euroopan uuden turvallisuusjärjestelmän piti auttaa Venäjää pääsemään historiallisesta painajaisestaan eli siitä, että sen alueelle voitaisiin tunkeutua lännestä. Toisaalta järjestelmän piti vähentää lännen pelkoa Neuvostoliiton invaasiosta sekä suojata Itä-Eurooppaa Venäjän hyökkäykseltä ja Saksan uudelta nousulta. Tässä asetelmassa yhdysvaltalainen politikko ja valtiotieteilijä Henry Kissinger nosti Suomessa toteutetun puolueettomuuden ideaaliksi, joka sopi malliksi “kaikille muille Itä-Euroopan maille paitsi DDR:lle”.¹⁸⁹

Vaikka Suomelle ei nähty muodostuvan välitöntä sotilaallista uhkaa sen enempää idästä kuin lännestäkään, piti puolustusvoimain komentaja, amiraali Jan Klenberg Itämeren ongelmallisena alueena Suomelle, joka oli erityisen riippuvainen Itämeren merikuljetuksista. Lisäksi Neuvostoliiton vetäytyttyä Keski-Euroopasta sekä Baltian maiden vapautuminen siirsivät sotilaallista painopistettä Itämerellä “itään ja pohjoiseen siltä NATO:n ja Varsovan liiton sivustalta, Saksojen rajalta, jolle toinen maailmansota sen pohjoisesta toi”.¹⁹⁰ Pidettiin täysin mahdollisena, että lähelle Suomen aluetta, noin sata kilometriä etelään Vaalimaan tasalta “muodostuu Venäjän Pietarin-alueen satamakeskus, jolla on ainakin Itämeren mittasuhteissa strategista merkitystä”.¹⁹¹ Toisaalta Keski-Euroopasta takaisin Venäjän alueelle siirretyn sotilaskaluston ansiosta Leningradin sotilaspiirin suorituskyky kasvoi, mikä loi uudenlaisen tilanteen Suomen lähialueille. Vaikka Suomeen ei kohdistunut tarkasteltavan ajanjakson aikana hyökkäyksen uhkaa minkään valtion taholta, näki Klenberg uudelleenmuotoutuvan Euroopan erityisen haasteellisena Suomen kaltaisille pienille valtioille, jotka myös

---

¹⁸⁸ Derjabin 1991, 11 – 15.

¹⁸⁹ Kissinger 1990, 59.

¹⁹⁰ Klenberg 1992, 33 – 35.

altistuivat kansainvälisille ympäristö- ym. katastrofeille. Tilannetta ei Suomessa helpottanut puolustusmäärärahojen asteittainen lasku 1980-luvun lopulta lähtien.¹⁹²

Kylmän sodan päättyminen oli Pohjois-Atlantin puolustusliiton historian yksi vaativimmista haasteista. NATO:n rooli muuttui sotilaallisen vastakkainasettelun instrumentista kansainvälisten sopimusten valvojaksi ja takaajaksi. Muuttuneisiin olosuhteisiin se pyrki vastaamaan kehittämällä nopeita kriisinhallintajoukkoja ja lisäämällä yhteistyökanavia muihin instituutioihin ja toimijoihin, mistä osoituksena joulukuussa 1991 perustettiin Pohjois-Atlantin yhteistyöneuvosto NACC, jonka tärkeimmäksi tehtäväksi tuli Euroopan turvallisuuspoliittiseen integraatioon liittyvien vaaratekijöiden ennaltaehkäiseminen. Epävarmuutta sekä Suomen että laajemmin koko Euroopan tulevaisuuden suhteen tuottivat mm. “toimijoiden (Euroopan maat, USA, Venäjä, Japani) ja muuttujien (esimerkiksi voima, pelko, keskinäisriippuvuus) suuri määrä, sekä sentralisoivien ja desentralisoivien voimien samankaltaisuus ja päällekkäisyys”.¹⁹³

Varsovan liiton tulevaisuus oli kytkeytynyt koko Itä-Euroopan kehitykseen, mikä heijastui mm. siinä, että Venäjän kannalta liiton purkaminen jätti jäljelle vain kahdenkeskiset YYA-sopimukset. Sekä Saksan kysymys että Varsovan liiton aseman heikkeneminen tuottivat ongelmia NATO:lle: Berliini, rautaesiripun purkaminen ja sen myötä massiivisen muuttoaallon hyöky idästä länteen olivat uusia painajaisia lännelle. Eräiden pessimistisimpien arvioiden mukaan Eurooppa oli 1980 – 1990 -lukujen taitteessa ajautumassa 1930-luvun tilanteeseen, jossa maanosassa olisi voimakas Saksa ja väliaikaisesti heikentynyt Neuvostoliitto sekä Aasiassa laajenemaan pyrkivä Japani.¹⁹⁴ Tästä huolimatta vajaa viikko Berliinin muurin murtumisen jälkeen NATO:n pääsihteeri Manfred Wörner esitti ajatuksen NATO:n ja Varsovan liiton yhteistyöstä. Wörnerin mukaan NATO on puhtaasti puolustuksellinen järjestö ja sen uusi rooli tulee liittymään Euroopan turvallisuusrakenteeseen. Mikäli Varsovan liitto kehittyisi NATO:n kaltaiseksi, jokaisen jäsenmaansa itsenäisyyttä kunnioittavaksi järjestöksi, jossa jäsenet ovat tasa-arvoisia ja jossa ei esiinny jäseniin kohdistuvaa ideologista tai

---

¹⁹¹ Viitasalo & Österlund 1992, 43.

¹⁹² Klenberg 1992, 33 – 35.

¹⁹³ Heikka 1992, 53 – 55; Day & Burby 1989, 30 – 31; Keisalo 1991b, 8 – 9.

poliittista kontrollia, voisi se mahdollistaa uudenlaisia yhteistyö- ja aseistariisuntanäkymiä sotilasliittojen välille.¹⁹⁵ Sekä idässä että lännessä myönnettiin, että Euroopan pitkän rauhantilan takeena olivat toimineet sotilasliitot. Wörnerin idea sotilasliittojen yhteistyöstä sisälsi monia esteitä ja ehtoja. Saadakseen Wörnerin täyden luottamuksen Varsovan liiton olisi pitänyt kehittyä toiseksi NATO:ksi¹⁹⁶, joka ei enää olisi ollut sotilaallinen uhka Euroopan yhtenäisyydelle eikä integraatiokehitykselle.

Mutta mikä selittää NATO:n olemassaolon kylmän sodan jälkeisessä maailmassa? NATO oli sotilasliittouma, jonka perimmäinen tarkoitus oli ollut puolustaa länttä Stalinin Neuvostoliittoa vastaan. Tällaisena NATO:n olisi voinut kuvitella katoavan Varsovan liiton katoamisen myötä. Näin ei kuitenkaan käynyt. *Ydin*-lehteen Itä-Euroopan murrosta kommentoineen Heikki Patomäen mukaan NATO:a tulitaisiin edelleenkin tarvitsemaan ainoastaan sotilaallisiin konflikteihin. Kylmän sodan päättymisen jälkeen länsimaat eivät kuitenkaan halunneet rakentaa Eurooppaa enää sotilaallisten voimien varaan. Itä-Euroopan murroksen myötä turvallisuus alettiin ymmärtää laajemmin ja tässä kehityksessä NATO:kin pyrki löytämään itselleen mm. ekologiseen turvallisuuteen liittyviä tehtäviä. Toisaalta NATO:n olemassaolo perustui haluun pitää Yhdysvallat mukana Euroopan turvallisuusjärjestelyissä – maailman ainoaa “supervaltaa” ei saanut päästää vetäytymään Euroopasta, jotta maailmansotien välinen kaaos ei toistuisi. Kylmän sodan jälkeisessä maailmassa NATO:a – kuten myöhemmin WEU:ta – pidettiin ETYK:iä tehokkaampana konfliktien torjuna, mistä syystä myös Suomi oli liittynyt NATO:n yhteistyöneuvostoon NACC:hen. Patomäen mielestä se oli kuitenkin turhaa. Sekä NATO:lla että WEU:lla oli vain yksi ominaisuus, joka erotti ne ETYK:istä ja YK:sta: ne saattoivat osallistua sotilaallisiin konflikteihin. Suursodan mahdollisuus Euroopassa oli kuitenkin vähäinen eikä NATO:n kaltaiselle sotilaalliselle järjestölle voinut kovinkaan luontevasti kuvitella ympäristönsuojeluun tai muuhun ei-sotilaalliseen toimintaan liittyviä tehtäviä.¹⁹⁷

Suomen muuttuneessa tilanteessa oli varmaa ainoastaan se, että paluuta YYA-sopimuksen aikaiseen puolustusyhteistyöhön Venäjän kanssa ei ollut. YYA-sopimusta

---

¹⁹⁴ Knuuttila 1990, 328 – 329; Harle & Moisio 2000, 238 – 239.

¹⁹⁵ Tarvainen 1989b, 8 – 9.

¹⁹⁶ Keisalo 1989, 11; Keisalo 1990, 16.

oli markkinoitu Suomen puolueettomuuden takeena ja – virheellisesti – saksalaisen vaaran estäjänä. 1960-luvulta lähtien sille kuitenkin vakiintui määritelmä Pohjolan tasapainon ylläpitäjänä ja keskustelu ydinaseettomasta Pohjolasta saattoi alkaa.¹⁹⁸ Kylmän sodan jälkeisten vuosien mielipideilmastossa herättää ihmetystä se, että vuonna 1990 tehdyn “Suomi vuonna 2000” -gallupin mukaan 75 % vastanneista uskoi, että Suomella on edelleen vuonna 2000 voimassa YYA-sopimus Venäjän kanssa. Samalla 77 % vastanneista kuitenkin katsoi, että Suomi on myös EY:n jäsen.¹⁹⁹ Kansalaisten keskuudessa tähän kahden sopimuksen samanaikaiseen olemassaoloon ei näyttänyt sisältyvän mitään ristiriitaa.

Suomen YYA-sopimus oli alkuperäiseltä tarkoitukseltaan vanhentunut 1990-luvun alkuun tultaessa. Suomi tarvitsi uuden, kohtuullisen ja tasapuolisen sopimuksen hyvästä naapuruudesta, jotta ei “syntyisi sellaista käsitystä, että käännämme selkämme Neuvostoliitolle koska haluamme liittyä Euroopan yhteisöön”. Elinkeinoelämän Valtuuskunnan toimitusjohtajan Jaakko Iloniemen mukaan selän kääntäminen ja “kaikki muukin torjuva elehtiminen olisi lyhytnäköistä ja typerää”.²⁰⁰ Suomen ja Venäjän välinen uusi naapuruussopimus oli tyyppillinen vakuutus, garantia, jossa lupauduttiin pidättäytymään voimakeinoilla uhkaamisesta ja niiden käytöstä. Sopimus ei myöskään sallinut kummankaan valtion alueen käyttämistä aseelliseen hyökkäykseen toista vastaan. Lisäksi sopimuksessa pidättäydyttiin sotilaallisen avun antamisesta hyökkääjälle. Suomi pyrki yhä korrektiin hienovaraiseen ulkopolitiikkaan, joka perustui täydellisen puolueettomuuden ajatukselle ja sisälsi mm. pääministeri Ahon ilmoituksen lähialueiden konflikteihin puuttumattomuudesta eli käsityksen siitä, että “Suomi ei osallistu esimerkiksi EY:n Venäjää vastaan toimeenpanemiin taloudellisiin pakotteisiin” tai rauhaanpakottamiseen.²⁰¹ Mutta hyväksyessään uuden naapuruussopimuksen Neuvostoliiton kanssa Suomi ei ottanut ehdottoman kielteistä – jos kohta ei myönteistäkään – kantaa mahdolliseen NATO-jäsenyyteensä. Vaikutti siltä, että Suomi halusi yhtäältä säilyttää ehdottoman puolueettomuutensa ja riippumattomuutensa ja toisaalta päästä NATO:n täysjäseksi.

---

¹⁹⁷ Patomäki 1992, 22 – 23; kts. myös Joenniemi 1992, 44.

¹⁹⁸ Horn 1990, 25 – 28.

¹⁹⁹ Iloniemi 1991a, 41.

²⁰⁰ Iloniemi 1991c, 26 – 27.

²⁰¹ Väyrynen R. 1992a, 340.

3.3.2 Ongelmana EY-täysjäsenyyden ja WEU:n yhteensovittaminen

Keskustelu Suomen suhteesta NATO:on ei ollut ainoa maamme ulkopoliittista johtoa askarruttanut kysymys kylmän sodan päättymisen aikoihin. Toisen yhtä tärkeän turvallisuuspoliittisen ongelman muodosti Suomen suhtautuminen EY:n rakenteilla olleeseen puolustuspoliittiseen ulottuvuuteen, jonka vaikutukset kytkeytyivät myös edellä esitettyyn NATO-keskusteluun. Tuolloin oli mahdotonta arvioida, millaiseksi Länsi-Euroopan Unioni (WEU) tulisi muodostumaan. Suomen tavoitteena oli edelleen pysytellä liittoutumattomana ja säilyttää mahdollisuus itsenäiseen puolustukseen ja puolustuspolitiikkaan. Mutta Suomen mahdollinen EY-jäsenyys tulisi ulottamaan vaikutuksensa myös puolustusyhteistyöhön. Mitään takeita ei ollut siitä, voisiko EY:n täysjäsen pysytellä puolustusyhteistyön ulkopuolella vai olisiko sillä velvoite hyökkäyksen kohteeksi joutuneen toisen jäsenmaan aseelliseen puolustamiseen.²⁰²

Toisaalta kiistoja aiheutti se, olisiko puolueettomalla EY-maalla mahdollisuus kieltäytyä ottamasta osaa sanktioita ja interventioita koskeviin päätöksiin. Puolueettomuuden ja EY-jäsenyyden yhdistäminen näytti siis käytännössä yhtä vaikealta kuin yhteistyö NATO:n kanssa. Ulkoasiainministeri Paavo Väyrysen mukaan Suomen puolueettomuusdoktriini oli kylmän sodan päätyttyä muovautumassa uudelleen, mistä syystä Suomen oli viisainta toimia maltillisesti: maamme oli pysyttädyttävä “muiden maiden ja varsinkin suurvaltojen välisten kiistojen ulkopuolella” ja ylläpidettävä hyviä suhteita kaikkiin maihin.²⁰³ EY:n ulkopoliittikka perustui jäsenmaiden yhteisten arvojen, etujen ja itsenäisyyden takaamiseen sekä jäsenten turvallisuuden varmistamiseen ja rauhan ylläpitämiseen. EY-jäsenyyden suhteen tämä poliittisen yhteistyön kiinteytyminen aiheutti Suomelle paineita erityisesti puolustuskysymyksissä. Enemmistö näet katsoi EY:ssä, että yhteinen puolustuspolitiikka oli ehdottoman välttämätöntä ja siihen tuli jokaisen jäsenmaan ottaa osaa.²⁰⁴

---

²⁰² Väyrynen P. 1991, 8 – 9.

²⁰³ Ibid.

Kylmän sodan päätyttyä Euroopan yhteisön (EY), Länsi-Euroopan Unionin (WEU) ja Pohjois-Atlantin liiton (NATO) väliset suhteet olivat kiteytymättömät. Siinä missä Englanti ja muut ns. *atlantistit* pyrkivät korostamaan WEU:n roolia NATO:n eurooppalaisena pilarina, painottivat Ranska ja muut ns. *kontinentalistit* WEU:n tehtävää EY:n sotilaallisena komponenttina pyrkien luomaan sille sekä omia joukkoja että sotilaallista organisaatiota. Kylmän sodan aikana Suomi oli ollut suurvaltojen ja suurvaltaliittoutumien välimaa, mutta sen rooli oli kylmän sodan päätyttyä muuttunut. Tästä huolimatta Suomessa suhtauduttiin varovaisesti WEU:n jäsenyyteen:

Jättäessään jäsenhakemuksensa Euroopan yhteisöihin Suomi määritteli puolueettomuuspolitiikkansa ytimeksi sotilaallisen liittoutumattomuuden ja itsenäisen puolustuksen. Tämä on varmasti viisas peruslinja nykyisessä myllerryksessä. Se voi luonnollisesti tarkentua tai muuttua ympäröivän maailman muuttuessa, mutta nykyisessä tilanteessa, jossa maanosamme tulevan turvallisuusrakenteen osaset ovat levällään, se on turvallisoin tapa huolehtia maan elineduista ja toimintavapaudesta.²⁰⁵

EY-jäsenyyttä haettaessa sotilaallista yhteistyötä ei pidetty Suomessa jäsenyyden ehdottomana edellytyksenä, vaan ajateltiin, että EY on ennen kaikkea talouspoliittinen liittouma, jossa jokainen jäsenmaa ratkaisee oman puolustuskysymyksensä kuten parhaaksi näkee. Vasta Euroopan liiton (EL) jäsenyys tulisi avaamaan tien WEU:hun. WEU oli päättänyt kutsua kaikki EY:n jäsenmaat jäsenikseen, ja tällöin valittavana oli joko täysjäsenyys tai tarkkailijan status. WEU:sta oli tarkoitus kehittää EL:n sotilaallinen elin, joka toimeenpanisi liiton puolustuspoliittiset päätökset. EL:n jäsenenä Suomikin olisi oikeutettu osallistumaan päätöksiin, mutta maamme tulisi pysymään sivussa toimeenpanovallasta niin kauan kun se pysyttelisi WEU:n ulkopuolella. Tällainen järjestely loi paineita Suomen EY-jäsenyyshankkeelle. Sekä EY:n että WEU:n piirissä esitettiin näkökantoja, että “uusien jäsenten tulisi tavalla tai toisella liittyä myös WEU:hun”. Näin Suomikin olisi pakotettu allekirjoittamaan WEU:n turvallisuuspoliittisesti tärkeimmän sitoumuksen eli liittosopimuksen viidennen artiklan, jossa allekirjoittajat sitoutuvat “antamaan hyökkäyksen kohteeksi joutuvalla jäsenmaalle kaikkea mahdollista apua”, mm. osallistumalla humanitäärisiin

---

²⁰⁴ Keisalo 1992a, 16 – 17.

²⁰⁵ Hägglund 1992, 8 – 9.

interventioihin, rauhaan pakottamiseen ja muihin kriisinhallintatoimiin²⁰⁶, mikä puolestaan olisi ollut ristiriidassa Suomen puolueettomuuspolitiikan kanssa. WEU:n lähtökohtana oli aktiivinen toimijuus erilaisissa sotilaallisissa tehtävissä. Se erosi puhtaasti puolustuksellisesta NATO:sta, joka saattoi toimia “vasta kun sitä vastaan on hyökätty”.²⁰⁷ WEU:lla ei tällaisia rasituksia ollut.

Kansanedustaja, ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja Pertti Paasio kirjoitti vuoden 1992 *Ulkopolitiikka*-lehdessä, että “[i]tsenäisen puolustuksen doktriini ei voine tarkoittaa sitä, että emme uhan alaisina tai jo aggression kohteena missään oloissa hyväksyisi apua. Sitä sen sijaan pitänee tarkoittaa, ettei sitä voitaisi antaa vastoin Suomen tahtoa lähtien omamme kanssa ristiriidassa olevasta intressistä”. Paasio tuntui ajattelevan, että Suomen olisi mahdollista itse päättää, keneltä ja milloin se apua ottaa ja kenelle se sotilaallista tukeaan tarjoaa. Toisaalta, Paasio jatkaa ajatuskehittelyään, ei olisi todennäköistä, että EY:n keskeiset jäsenmaat tulisivat tuntemaan aktiivista kiinnostusta unionin periferioiden ja reuna-alueiden puolustusta kohtaan. Mikäli taas unionin jäsenmaiden tulisi lähettää sotilaitaan muunlaisiin operaatioihin kuin rauhanturvaamistehtäviin, olisi Suomi unionin jäsenenä nykyisen puolustusdoktriininsa kanssa selvässä ristiriidassa. Paasio kuitenkin arvelee, että EY:n päätöselimet eivät tule vaatimaan jäsenmailtaan ehdotonta osallistumista sellaisiin sotilasoperaatioihin, joita jäsenmaa pitää etujensa vastaisena. Yhteisön yhtenäisyyttä uhkaa tulevaisuudessaakin monet turvallisuuspoliittiset tekijät eikä “kuormaa kovin helposti lähdetä lisäämään tuottamalla ulkoisten konfliktien vuoksi sisäisiä konflikteja”.²⁰⁸ WEU:n pääsihteeri Willem van Eekelen puolestaan painotti *Suomen Kuvalehden* haastattelussa, että mikäli Suomi ja WEU pääsisivät yhteisymmärrykseen Suomen jäsenyydestä, Suomi saisi WEU:lta täydet turvallisuustakuut itärajojensa puolustamiseen.²⁰⁹

Monien EY:hyn ja WEU:hun kriittisesti suhtautuneiden tavoin emeritusprofessori Jan-Magnus Jansson perusteli EY-kielteistä kantaansa sillä, että “jäsenyys ei sovi yhteen Suomen viimeisen 45 vuoden aikana menestyksellisesti harjoittaman puolueettomuuspolitiikan kanssa”. Janssonin käsitystä on kuitenkin pidetty

²⁰⁶ Hägglund 1992, 10; Jakobson 1990, 78 – 79.

²⁰⁷ Keisalo 1992b, 43.

²⁰⁸ Paasio 1992, 21 – 22.

liioittelevana: historiallisessa katsannossa näyttää siltä, että Suomen ja Neuvostoliiton välinen YYA-sopimus supisti käsitystä Suomen ehdottomasta puolueettomuudesta. Toisaalta sodanjälkeinen aika on lyhyt, eikä se siten oikeuta pitkälle menevien johtopäätösten tekemiseen. Julkisoikeuden emeritusprofessori Jaakko Uotila painotti, ettei kenelläkään ollut takeita siitä, mitä entisen Neuvostoliiton raunioille syntyisi: arvelut vaihtelivat demokraattisesta, rauhaa rakastavasta naapurivaltiosta kansalliskiihkoiseen, laajentumishaluiseen diktatuuriin. Uotilan mukaan Suomi tarvitsi tässä tilanteessa yhtäältä hyvin koulutetut ja taloudellisiin voimavaroihimme nähden riittävästi varustetut omat puolustusvoimat. Toisaalta EY-jäsenyys toisi Suomelle lisää turvallisuutta ja sotilaallista uskottavuutta, sillä ei liene mahdollista, pohtii Uotila, että länsieurooppalaisten demokraattisten valtioiden yhteisö tulisi käyttämään yhtä jäsenvaltioistaan pelkkänä “vaihto-objektina, kuten Suomea on aikaisemmin käytetty tai yritetty käyttää”.²¹⁰

Edellä on kuvattu Suomen poliittisen eliitin, puolustusvoimien edustajan ja politiikan tutkijoiden suhtautumista Suomen WEU-jäsenyyteen. Käsitys poikkeaa jonkin verran valtaväestön keskuudessa vallinneesta mielipiteestä. Taloustutkimus Oy:n vuonna 1992 *Suomen Kuvalehdelle* tekemän mielipidetutkimuksen mukaan enemmistö suomalaisista oli valmis hyväksymään Suomen jäsenyyden EY:ssä. Huomionarvoista tutkimuksessa on se, että suurta osaa suomalaisista houkutteli ennen kaikkea EY:n yhteinen puolustusyhteistyö WEU. Peräti 38 % vastanneista kannatti Suomen EY-jäsenyyttä, vaikka EY kehittäisikin kaikkia jäsenmaitaan sitovan yhteisen puolustusjärjestelmän. Näyttää siltä, että suomalaiset halusivat taloudellisen yhteistyön lisäksi Brysselistä myös ja ennen kaikkea turvaa ulkoista uhkaa vastaan. Luopuminen itsenäisestä puolustuksesta ei kansalaisten keskuudessa ollut läheskään niin vastenmielinen ajatus kuin esimerkiksi luopuminen omasta rahasta ja sen korvaaminen “eculla”.²¹¹ Suomen poliittiselle johdolle kysymys Suomen WEU-jäsenyydestä sen sijaan tuotti samanlaisia ideologisia ristiriitoja kuin kysymys maamme NATO-jäsenyydestä. Näyttääkin siltä, että Suomen valtaväestö monessa suhteessa politikkoja helpommin hyväksyi Suomen välittömän integroitumisen Länsi-Euroopan yhteyteen.

---

²⁰⁹ Keisalo 1992c, 47.

²¹⁰ Uotila 1992, 107 – 108.

²¹¹ Lappalainen 1992a, 8 – 9.

3.3.3 Aseidenriisunnan ja rauhanliikkeen mahdollisuudet muuttuvassa maailmassa

Pahin kylmän sodan perintö ovat suunnattomat ydin- ja kemiallisten aseitten sekä ohjusten arsenaalit, ja tulevaisuutta ajatellen kenties vieläkin enemmän niitten valmistamisen taito, mikä tulee olemaan pysyvä ongelma ihmiskunnalle. Monesti halveksittu keskiaika jätti sentään jälkimaailmalle katedraalit. Valitettavasti meidän aikamme mahtavimmaksi muistomeriksi jäävät ohjussiilot.²¹²

Kylmän sodan päätyttyä nousi esiin ajatus ydinaseiden vähentämisestä Euroopan alueella. Aseidenriisuntaa alkoi aktiivisesti edistää Neuvostoliiton presidentti Mihail Gorbatshov. Erityisesti saksalaiset olivat “kerrassaan lumoutuneita” Gorbatshovista ja tämän rauhanaatteelle osoittamasta huomiosta: Tübingenin yliopiston tutkijan Theodor Eschenburgin mukaan saksalaiset pelkäsivät ennen kaikkea uutta sotaa ja ainoastaan Gorbatshov saattoi vapauttaa heidät tuosta pelosta.²¹³ Saksalaisten myötämieliseen asennoitumiseen Neuvostoliittoa kohtaan lienee osasyynä Gorbatshovin Saksan kansalle kirjoittama avoin avunpyyntö, jonka *Stern*-lehti julkaisi vuoden 1990 numerossaan.²¹⁴ Nyt Neuvostoliiton ulkopolitiikan syvällisin muutos oli nähtävissä siirtymisenä puolustukselliseen sotilasdoktriiniin ja todelliseen aseidenriisuntaan.²¹⁵ Gorbatshov tuntui matkustelevan ja puhuvan kaikkialla. Myös Yhdysvaltain presidentti George Bush ja hänen neuvonantajansa joutuivat myöntämään, että “Gorbatshov on saanut YK-puheellaan huomattavan kansainvälisen pr-voiton”. Kylmän sodan lopulla Gorbatshovin tärkein kannattajakunta sijaitsi lännessä, mistä syystä hän oli demokraattiselle oppositiolle varsin kansainvälinen valttikortti. Vain Bushin edeltäjä presidentti Ronald Reagan ei ollut täysin vakuuttunut, että Neuvostoliiton pyrkimykset maailmanrauhan edistämiseksi olivat täysin vilpittömät.²¹⁶

²¹² Eskola 1990b, 562 – 563.

²¹³ Gerasimov 1989a, 29.

²¹⁴ Gorbatshov 1990, 44.

²¹⁵ Voronov 1990, 68.

²¹⁶ Müller 1989, 6 – 7; Feldman 1989, 4 – 5; Malia 1990, 46.

Neuvostoliiton ulko- ja turvallisuuspoliittista muutosta leimasi uusi ajattelutapa, joka korosti sotilaallisessa puolustuksessa “kohtuullisen riittävyden” periaatetta eli asevoimien rakenteen muuttamista puhtaisiin puolustuksellisiin tavoitteisiin sopivaksi. Neuvostoliiton uuden linjan myötä aseidenriisunnan mahdollisuudet kasvoivat koko Euroopan alueella. Suomessa pidettiin mahdollisena ja luonnollisimpana ratkaisua, jossa pyrittäisiin rakentamaan jatkuvasti kehittyvä ja elävä yhteys aseidenriisuntaprosessin ja 35 maan ETYK-prosessin välille. Toisaalta Saksan kysymys oli yhä ajankohtainen. Vuonna 1989 Neuvostoliitto piti Itä-Saksassa 400 000 sotilastaan ja Yhdysvallat Länsi-Saksassa 300 000 sotilastaan. Näiden joukkojen poisvetäminen nosti uudelleen esiin keskustelun Saksojen jaosta ja kuulumisesta sotilasliittoihin. Lisäksi keskustelussa kiinnitettiin huomiota siihen, että sotilaallisen vastakkainasettelun lieveneminen Keski-Euroopassa saattaisi lisätä varustelu- ja varautumispaineita Euroopan reuna-alueilla. Näiden syiden vuoksi oli tärkeää päästä yhteisymmärrykseen nimenomaan aseidenriisunnasta, ei loitontamisesta. Suomen kannalta sotilasliittoihin kuuluvien maiden eteneminen aseidenriisunnan tiellä oli erityisen toivottavaa.²¹⁷

Rauhantilan syveneminen, konfliktien ideologisuuden väistyminen ja vauhdikkaasti etenevä aseidenriisunta synnyttivät paineita Suomen puolustuspolitiikalle vähentää omaa aseistustaan, mutta pankinjohtaja Jaakko Iloniemen johdolla työskennellyt Parlamentaarinen puolustuspoliittinen neuvottelukunta (PPN) ei asettanut Suomen tavoitteeksi oman puolustuskyvyn keventämistä. Suomi seurasi sivusta muualla Euroopassa tapahtuvaa yhteistyön syventymistä ja sodanvaaran pienenemistä. Maamme koki yhä velvollisuudekseen viestiä muuttumattomuutta, jossa ohjaavia sanoja olivat ‘vakaus’, ‘uskottavuus’ ja ‘ennustettavuus’. Suomen ja Ruotsin puolueettomuutta ja siihen liittyvää uskottavaa puolustuskykyä pidettiin yhä merkittävänä Pohjolan vakautta lisäävänä tekijänä. Neuvottelukunnan mukaan Euroopan muuttuvassa tilanteessa Suomen naapurit odottivat maamme jatkavan entistä politiikkaansa. Suomi lukeutui niihin harvoihin Euroopan maihin, jotka sulkivat varustelun vähentämisen vakavasti otettavien vaihtoehtojen ulkopuolelle ja joissa puolustuspolitiikan uudistaminen ei

---

²¹⁷ Sivonen 1989, 71 – 74; Jakobson 1989a, 67.

päässyt alkuun samanaikaisesti muun Euroopan kanssa. Maassamme ajateltiin, että ilman uskottavaa puolustuskykyä tilanne saattaisi muuttua epävakaaksi ja ennustamattomaksi, mikä voisi johtaa koko Pohjolan turvallisuuden vaarantumiseen.²¹⁸

Kylmän sodan päättyminen heijastui myös suomalaisen rauhanliikkeen järjestörakenteisiin ja kansainvälisiin suhteisiin. Koko kylmän sodan ajan suomalainen rauhanliike oli jakautunut kahtia, yhtäältä Suomen Rauhanpuolustajiin, joka pyrki tukemaan Suomen virallista ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa ja painotti YYA-sopimuksen ja neuvostosuhteiden keskeistä merkitystä, ja toisaalta Suomen Rauhanliittoon, joka arvosteli YYA-sopimuksen sotilaallista merkitystä ja vaati Suomelta selkeämmin yksipuolisia aseidenriisuntatoimia. Maailma ei kylmän sodan päättymisen myötä suinkaan siirtynyt pysyvään rauhantilaan. Kaksinapaisen suurvaltaristiriidan poistuminen ja kylmän sodan aikaisen blokkijaon murentuminen häivyttivät osaltaan rauhanliikkeen edellä mainittuja kansainvälis-poliittisia ristiriitoja. Kylmän sodan jälkeisissä oloissa painotettiin ennen kaikkea sitä, että suomalaiset rauhanjärjestöt “olennaisesti tiivistävät ja systematisoivat yhteistyönsä rauhanliikkeen kaikilla lähivuosien tärkeillä toimintalohkoilla”. Tämä toiminta tähtäsi suomalaisen turvallisuuspolitiikan muuttamiseen ja kansainvälisten toimintayhteyksien tiivistämiseen rauhan-, kehitysmaa- ja ympäristöliikkeiden kesken.²¹⁹ Pysyviä tuloksia ei kuitenkaan näyttänyt syntyvän. Kylmän sodan jälkeisessä tilanteessa YK:n rooli alettiin nähdä pikemminkin sodan kuin rauhan organisaationa. Yhdysvaltojen, Englannin ja Ranskan oli mahdotonta luopua kylmän sodan asenteistaan, mikä osaltaan heikensi rauhanliikkeen mahdollisuuksia. Lisäksi itäblokin romahdettua Irakin invaasio antoi amerikkalaisille oivan mahdollisuuden osoittaa, että voimapolitiikalla ja sotilaallisella voimankäytöllä oli edelleen roolinsa maailmassa.²²⁰ Läntisessä maailmassa oli yhä paljon kylmän sodan vuosina syntyneitä elementtejä, jotka saattoivat nousta esiin.

Vielä 1980-luvun alkupuoliskolla Suomen rauhanliike piti itseään aktiivisena toimijana, joka kykeni yhdistämään rauhanliikkeen kansallisesti hajanaiset aktivistiryhmät yhdeksi kentäksi. 1990-luvun alun Suomessa rauhantyön painopiste suuntautui kuitenkin

²¹⁸ Joenniemi 1990a, 18 – 19; Joenniemi 1992, 46; Aaltonen 1991, 40.

²¹⁹ Pakaslahti & Sundman 1990, 18 – 19.

²²⁰ Lausti 1991a, 4 – 5.

entistä selvemmin Suomen Rauhanpuolustajien sijaan uudelleen elpyneeseen Suomen Rauhanliittoon, jonka tunnetuimmat jäsenjärjestöt olivat Suomen Sadankomitea ja Suomen Aseistakieltäytyjäliitto. Siinä missä Rauhanliitto suuntasi toimintansa ehdottomaan pasifismiin, oli Rauhanpuolustajat tietystä mielessä valmis hyväksymään sodan. Näiden periaattellisten erojen lisäksi eroja oli myös toimintatavoissa: Rauhanliitto suosi tiedottamista ja lobbaamista, kun taas Rauhanpuolustajien toiminnalle oli tyypillistä suuret ja näyttävät mielenosoitukset. Rauhanliikkeen tärkeänä tehtävänä oli pitää esillä rauhan vaihtoehtoa. Ulkopoliittisen instituutin johtaja Paavo Lipponen painotti, että rauhanliikkeen ratkaisevaksi testiksi muodostuisi Persianlahden sota, jonka myötä liike “voi taas löytää oman roolinsa tai se voi kadottaa itsensä lopullisesti”.²²¹

Politiikan kommentaattorin Johannes Pihlajaniemen mukaan oli suorastaan “paradoksaalista, että rauhanliike on pahasti lamassa juuri silloin, kun Euroopassa taas pitkästä ajasta soditaan oikein tosissaan ja käytetään sotilaallisia voimakeinoja ja niiden uhkaa”. Kylmän sodan aikakausi oli näyttänyt rauhanliikkeen kannalta suorastaan idylliseltä: maailman kahtiajakautuneisuus ja kilpavarustelu olivat pitäneet huolen siitä, että kansainvälisen rauhanliikkeen ajatuksille oli jatkuvasti kysyntää. Nyt rauhanliike vaikutti kuitenkin lähinnä veturista irronneelta vaunulta, joka oli kansainvälisen muutoksen seurauksena ajautunut sivuraiteelle. Selitystä tälle Pihlajaniemi yritti hakea siitä, että rauhanliike oli liiaksi sitoutunut suurvaltapolitiikkaan ja kylmän sodan asetelmiin. Rauhanliikkeeltä puuttui selkeä vastavoima, uskottava pelote, jonka avulla sen olisi ollut mahdollista saada joukot tehokkaasti mobilisoitua. Pihlajaniemen mukaan kylmän sodan jälkitilanteessa sodanuhka oli “todennäköisesti kasvanut”, vaikka toisaalta laajamittaisen ydinsodan uhka olikin vähentynyt. Neuvostoliiton kommunistisen totalitarismin rappeuduttua Itä-Euroopan vapautuminen tapahtui suhteellisen rauhanomaisesti. Mutta pitkään kestäneen tukahduttamiskauden jälkeen Itä-Euroopan kansallisissa ja demokraattisissa voimissa tapahtuneet muutokset saattoivat merkitä myös militarismin voimistumista, mikä takasi rauhanliikkeelle hyvät mahdollisuudet uuteen nousuun.²²²

---

²²¹ Saarikoski S. 1991, 20 – 23.

Sopeutuminen kylmän sodan jälkeiseen aseidenriisuntaan oli vaikeaa sekä idässä että lännessä. Entisessä Neuvostoliitossa varustelutuotanto oli ollut keskeisessä asemassa: noin neljännes kansantulosta käytettiin asevarusteluun ja puolustusvoimien ylläpitoon, minkä lisäksi valtaosa parhaasta työvoimasta, teknologiasta ja materiaaleista suunnattiin sotilaallisiin tarkoituksiin. Neuvostojoukkojen siirtämistä Baltian ja Itämeren alueelta takaisin Venäjän alueelle eivät estäneet niinkään poliittiset tai sotilaalliset, vaan ennen kaikkea taloudelliset syyt. Lakkautettaville ja poisvedettävälle neuvostojoukoille ei ollut työtä eikä asuntoja. Tämän sosiaalisen ongelman purkaminen Itämeren alueelta edellytti taloudellisia, teknisiä ja poliittisia toimia myös länneltä ja erityisesti Suomelta ja muilta Pohjoismailta.²²³

Kylmän sodan päättymisen myötä perinteinen turvallisuus-käsite sai rinnalleen uudenlaisia, selvästi vetovoimaisempia, konkreettisempia ja puhuttelevampia tulkintoja, mikä vaikutti myös rauhanomaisemman yhteistyön korostamiseen koko Euroopan alueella. Uudet merkittävät turvallisuushuolet liittyivät Suomen lähialueilla tapahtuvien ydinkatastrofien mahdollisuuteen. Uusissa tavoissa käsittää turvallisuus ei pyritty luomaan vastakkainasettelua valtioiden välille tai korostamaan rajojen koskemattomuutta samalla tavalla kuin entisissä, sotilaallisesti painottuneissa näkemyksissä. Huoli ydinkatastrofista yhdisti kansakuntia ja johti pohtimaan tietoyhteyksien toimivuutta, mahdollisuuksia rahoittaa ydinlaitosten turvallisuuden kohentamista ja kansainvälisiä toimia riskien eliminoimiseksi. Sekä Suomessa että muualla länsvaltioissa keskeisiksi turvallisuusviranomaisiksi muodostuivat puolustusministeriön sijaan kauppa- ja teollisuusministeriö sekä ympäristöministeriö. Turvallisuuspoliittinen keskustelu laajeni käsittämään laajemman yhteiskunnallisen tason. Samalla tavalla keskustelussa pakolaisista, järjestäytyneestä rikollisuudesta, korruptiosta, huumeista, aidsista tai tietokoneviruksista ei enää voitu ajatella, että ongelman aiheuttajana olisi jokin yksittäinen ulkopuolinen valtio tai valtioryhmä.²²⁴ Rauhanliikkeen ja aseidenriisunnan mahdollisuudet Suomessa jäivät kuitenkin kokolailla vähäisiksi. Kylmän sodan päättymisen jälkeen maassamme puhuttiin varustelun vähentämisestä, mutta valtiovalta sekä pankinjohtaja Jaakko Iloniemen

---

²²² Pihlajaniemi 1991, 24 – 25.

²²³ Izyumov 1992, 14 – 15.

²²⁴ Joenniemi 1992, 44; Voronov 1990, 69.

johdolla työskennellyt Parlamentaarinen puolustuspoliittinen neuvottelukunta eivät asettaneet Suomen tavoitteeksi oman puolustuskyvyn keventämistä. Suomi seurasi sivusta muualla Euroopassa tapahtuvaa aseidenriisuntaa ja sodanvaaran vähenemistä.

4. Kulttuurinen kansallinen identiteetti

4.1 Suomalaisten suhtautuminen Venäjään kylmän sodan päättymisen jälkeen

Vuosien 1989 – 1991 murros vaikutti selvästi Euroopan kulttuurisiin suhteisiin. Eräs tapa selittää Venäjän vallankumousta ja sosialistisen järjestelmän elinvoimaisuutta on suhteuttaa se Venäjän erityislaatuisuuteen ja sen asukkaiden mentaliteettiin. Vaikka Venäjän historiallinen perinne ja kulttuurin omaperäisyys on huomioitava tarkasteltaessa Suomen ja Venäjän välisiä kulttuurisuhteita, on myös syytä huomata, ettei venäläinen kulttuuri kuitenkaan ole syntynyt täydellisessä umpiossa muun Euroopan ulkopuolella.²²⁵ Pikemminkin koko Euroopalla on

yhteinen Ateenasta ja Jerusalemissa lähtevä kulttuuriperintönsä. Demokratian, oikeusvaltion ja yrittämisen vapauden periaatteet on toteutettu siellä lähes kaikkialla. Mutta kautta vuosisatojen sen eri kielet ja kansalliset kulttuurit ovat säilyneet, usein tosin kovassa keskinäisessä taistelussa.²²⁶

On jopa esitetty, että “Venäjä sai uuden sivistyksensä, kirjallisuutensa ja tieteensä liian helposti, valmiina Länsi-Euroopalta, joka oli joutunut ponnistelemaan niiden eteen vuosisatoja”. Jossain määrin Länsi- ja Itä-Eurooppa kuuluivat samaan yhteyteen sekä maantieteellis-poliittisesti että – ja ennen kaikkea – kulttuurisesti. Niiden kulttuurisen perustan voidaan nähdä kumpuavan antiikin korkeakulttuurista ja samasta kristillisestä vakaumuksesta. Uskontotieteilijöiden piirissä on kiinnitetty huomiota siihen, että kirkon jakautuminen vuonna 1054 Ortodoksiseen ja Roomalaiskatoliseen kirkkoon

---

²²⁵ Peuranen 1992, 76 – 77.

²²⁶ Eskola 1992, 66.

johtui Kreikasta peräisin olevan spekulatiivis-filosofisen ihmiskuvan / valtionäkemyksen ja länsieurooppalaisen pragmaattis-juridisen näkemyksen yhteensovittamattomuudesta. Tästä tosin on vedetty se hätköity johtopäätös, että ihanteellisena tasa-arvo-oppina “sosialismi voisi paremmin toteutua Itä-Euroopassa kuin positivistisessä ja pragmaattisessa lännessä, jossa se on alunperin syntynyt”.²²⁷

Kylmän sodan päättymisen myötä suomalaisten suhtautumisessa itseensä ja naapureihinsa oli havaittavissa muutoksen merkkejä. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen ja Neuvostoliiton tiedeakatemiaan sosiologian instituutin yhteistyönä vuonna 1988 tekemä suomalais-neuvostoliittolainen vertailututkimus osoitti, että perestroika oli muuttanut suomalaisten käsityksiä Neuvostoliitosta entistä homogeenisemmiksi. Noin puolet vastaajista piti Neuvostoliittoa rauhantahtoisena maana eikä uskonut sen uhkaavan Suomen turvallisuutta. Toisaalta lähes yhtä paljon oli niitä, jotka eivät pitäneet Neuvostoliittoa sen enempää rauhantahtoisena kuin hyökkäyshenkisenäkään, ja se saattaisi uhata Suomen turvallisuutta vain jonkin kriisin yhteydessä. Vain yksi prosentti vastaajista piti Neuvostoliittoa Suomen kannalta uhkaavana maana. Neuvostoliiton vahvoina puolina tutkimuksessa nähtiin itänaapurimme urheilu- ja kulttuuriharrastusmahdollisuudet sekä koulutusmahdollisuudet. Erityisen huonoina suomalaiset puolestaan pitivät Neuvostoliiton kansalaisvapauksia, tiedonvälitystä ja yksityishenkilöiden vaurastumismahdollisuuksia sekä mahdollisuuksia ulkomaan matkailuun.²²⁸

Neuvostoliiton yhteiskunnallisista ongelmista haitallisimmiksi suomalaisten keskuudessa koettiin kulutustavaroiden heikko laatu, sananvapauden puute, luonnon saastuminen ja elintarvikepula. Suomalaisten suhtautuminen eestiläisiin oli tutkimuksen mukaan myönteisempää kuin suhtautuminen neuvostoliittolaisiin. Selvä enemmistö tutkimukseen vastanneista piti perestroikaa politiikkana, jonka ensisijainen tarkoitus oli sosialismin lujittaminen. Toisaalta nuoret vastaajat uskoivat perestroikan merkitsevän Neuvostoliiton kehittymistä kohti kapitalistista järjestelmää. Ajankohtaisten ongelmien paljastamiseen tähdännyt uusi avoimuuden henki glasnost vaikutti siihen, että nuorten Neuvostoliitto-kuva muuttui myönteisemmäksi. Yleisesti suomalaiset suhtautuivat

---

²²⁷ Peuranen 1992, 76 – 77.

venäläisiin ihmisiin samaan tapaan kuin muidenkin vieraiden kansojen edustajiin.²²⁹ Nuori polvi sekä Suomessa että Neuvostoliitossa oli ollut edeltäjänsä avoimempaa ja omaksunut uudenlaisen kulttuurikäsitteen jo 1980-luvulla. Venäjän varaulkoministeri Andrei Fjodorov kuvaili vuoden 1991 *Suomen Kuvalehdessä* nuoruuttaan ja suhdettaan Suomeen. Fjodorovin mukaan avoimuus näkyi esimerkiksi 1980-luvun nuorisoliikkeessä: Neuvostoliiton poliittisesti vaikeissa tilanteissa tuolloin ”juuri Suomesta tuli maaperä, jolla saatoimme ylläpitää suhteitamme myös kolmansiin maihin”.²³⁰

Vuoden 1992 elokuussa Suomen Gallup teki Ulkopoliittisen instituutin sekä Suomen ja Venäjän kansojen ystävyysseuran toimeksiannosta mielipidetiedustelun, jonka ensisijainen tarkoitus oli selvittää suomalaisten suhtautumista Venäjään sekä Suomen ja Venäjän suhteiden nykytilaa. Mielipidetiedustelun tavoitteena oli tutkia, miten suomalaiset suhtautuivat Venäjän kehitykseen, mitä uhkia he katsoivat tuohon kehitykseen Suomen kannalta sisältyvän, millaisia keinoja oli nähtävissä maiden välisten suhteiden kehittämiseksi ja millaisia linjaratkaisuja he Suomelta tässä tilanteessa odottivat. Lisäksi tutkimus pyrki selvittämään, miten tyytyväisiä suomalaiset olivat yleisesti ulkopoliittikan ja erityisesti idänsuhteiden hoitoon.²³¹

Tutkimuksessa Venäjän kehityksessä nähtiin suomalaisten taholta olevan erinäisiä uhkakuvia, mutta niitä pidettiin luonteeltaan muunlaisina kuin perinteisinä sotilaallisina uhkina. Venäjän Suomelle aiheuttamaa uhkaa ei pidetty kasvavana, ja enemmistö vastanneista uskoi presidentti Boris Jeltsinin kesällä 1992 antamaan vakuutukseen, että ”Venäjä ei tule jatkossa puuttumaan Suomen sisäisiin asioihin”. Skeptisimmin tähän lausuntoon suhtautuivat alle 25-vuotiaat sekä yli 65-vuotiaat suomalaiset. Noin 66 prosenttia vastanneista piti Neuvostoliiton aseellista kapasiteettia Itämeren alueella turvallisuutta vaarantavana tekijänä sekä Neuvostoliiton kansallisten ja poliittisten ristiriitojen kärjistymistä uhkana Suomelle. Toisaalta Suomen koskemattomuutta ja vakautta uhkaavina tekijöinä pidettiin sitä, että Neuvostoliiton sosiaalis-taloudellisten ongelmien ja ympäristöongelmien kärjistyminen voisivat vaikuttaa Suomen

---

²²⁸ Raittila 1989, 41 – 47.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Repo 1991, 11.

olosuhteisiin. Vakavin uhka liitettiin Suomen lähialueilla sijaitseviin venäläisiin ydinvoimaloihin. Toinen erityisen uhkaavana koettu ilmiö oli pelko Venäjän järjestäytyneen rikollisuuden leviämisestä Suomeen. Kyselytutkimuksen mukaan suomalaiset olivat valmiita hyväksymään sellaiset Neuvostoliittoon kohdistuvat avustusmuodot, joista olisi ollut konkreettista hyötyä myös Suomelle. Venäläisten maahanmuuton Suomeen oli valmis hyväksymään vain viidennes vastaajista. Vastaajien suhtautuminen “Suomen ja Venäjän kansojen ystävyysseuran toimintaan oli kokonaisuudessaan myönteinen”.²³²

Eräs mielenkiintoinen edellä mainitun tutkimuksen sivujuonne oli kysymys Karjalan palauttamisesta, joka sai lisäpontta Neuvostoliiton hajoamisesta, Baltian maiden itsenäistymisestä sekä Venäjän ja Japanin välisistä neuvotteluista, jotka koskivat Kuriilien saarten palauttamista Japanille. Samoihin aikoihin Max Jakobson oli *Helsingin Sanomissa* kirjoittanut, että “Karjalan valtaaminen Suomelta oli epäoikeudenmukainen teko”.²³³ Heinäkuussa 1992 Suomeen suunnatulla valtiovierailullaan Jeltsin kuitenkin teki tiettäväksi, että mitään Karjalan kysymystä ei ollut olemassakaan. Samoihin aikoihin Venäjän suurlähettiläs Juri Derjabin katsoi, että “Karjalan tulevasta asemasta oli kyllä syytä keskustella, mutta että rajojen muuttamisen sijasta tavoitteeksi tuli ottaa raja-aitojen madaltaminen”. Mielipidetutkimuksessa suomalaisten kanta Karjalan palauttamista koskevien neuvottelujen aloittamiseen osoittautui varsin kielteiseksi: neuvottelujen aloittamista kannatti vain neljännes vastaajista ja peräti 68 prosenttia vastusti niitä ehdottomasti tai osittain. Karjalaa koskevista konkreettisista toimista enemmistö kannatti vain taloudellisen avun suuntaamista Karjalan kehittämiseen. Valtaosa suomalaisista ei tukenut Karjalan palauttamista, koska poliittisten johtajien kanta hanketta kohtaan nähtiin olevan kielteinen ja Karjalan palauttamisen uskottiin aiheuttavan valtiolle ylimääräisiä menoja. Karjalan asemaa koskeviin ehdotuksiin suhtauduttiin tutkimuksessa myönteisesti, mikäli ne eivät muodostuneet taloudellisesti raskaiksi tai mikäli Suomella olisi mahdollisuudet valvoa kehitystä avustuskohteissa. Yhteenvetona voi todeta, että suomalaiset kokivat Venäjän 1990-luvun alun kehityksen ja tulevaisuudennäkymät

---

²³¹ Iivonen 1992b, 23 – 25.

²³² Ibid.

²³³ Holopainen 1990a, 11.

epävarmoiksi, mistä syystä niihin sisältyi Suomen ja suomalaisten kannalta monenlaisia uhkakuvia, jotka eivät olleet niinkään sotilaallisia vaan pikemminkin ekologis-sosiaalisia. Tutkimuksessa kävi myös ilmi, että suomalaisten myönteinen suhtautuminen Suomen ulkopoliittisen johdon toimintaan oli selvästi vähentynyt.²³⁴

Eräs historiallinen piirre Suomen ja Venäjän suhteissa on ollut ‘russofobia’ eli “ryssäviha”, jonka pohjalla on irvidialektinen käsitys “vihollisesta, joka on luotava, jotta olisi mitä vastaan taistella”. Kylmän sodan päättymisen jälkeen kansallisuuskysymyksestä käytävän keskustelun osana russofobia tuli ensimmäisen kerran esiin P. Karpin *Kniznoje obozrenije* -lehden huhtikuussa 1989 julkaisemassa artikkelissa Vastavuoroisuus (Vzaimnost), jossa tekijä sanoi “venäläisten olevan itse syypäitä siihen että he herättävät vastenmielisyyttä”. Venäjän kielen ja kirjallisuuden professorin Erkki Peurasen mukaan “[r]ussofobia ilmenee käsityksissä Venäjän historiasta ja venäläisen luonteen erityislaadusta”. Tästä ei kuitenkaan pidä tehdä yksioikoisia johtopäätöksiä. Peurasen lähde akateemikko Igor Safarevits nimittäin kritisoi venäläisten historioitsijoiden käsitystä “venäläisen ihmisen orjamaisestä sielusta” ja Venäjän historian näkemisestä eräänlaisena jatkumona, jonka huippukohdiksi muodostuvat analogiat Ivana Julma, Pietari I ja Josif Stalin. Pikemminkin russofobien pyrkimyksenä oli Venäjän miehittäminen, joka ihannetilanteessa voisi johtaa länsieurooppalaiseen demokratiaan.²³⁵

Suomessa russofobian alkuperästä on olemassa kaksi kilpailevaa käsitystä. Ensimmäinen tulkinta on ns. perivihollisuutta korostava käsitys, joka näkee vihollisuuden “ikuiseksi, aina olemassaolevaksi ja muuttumattomaksi tosiasiaksi”. Tämän teorian mukaan perivihollisuus edustaa ammoisista ajoista lähtien olemassaollutta, periytyvää ja luonnollista, “suomalaisen ja venäläisen täysin vastakkaiseen luonteeseen liittyvää, pysyvää, katoamatonta ja muuttumatonta vihamielisyyttä”. Tällaisena vihollisuus on suomalais-venäläisten suhteiden objektiivinen tosiasia, luonnonlaki, jota pidetään annettuna, luonnollisena ominaisuutena. Toinen tulkinta korostaa suomalaisten Venäjä-vastaisuuden syntyneen vasta itsenäistymisen jälkeen “osana oikeistolaista kansallista projektia”. Professori

²³⁴ Iivonen 1992b, 26 – 27; Repo 1992, 31 – 32.

Matti Klinge on korostanut, että suomalaisten vihamielisyys venäläisiä kohtaan vuosien 1918 ja 1944 välisenä aikana ei periytynyt jostain muinaisesta menneisyydestä vaan “perustui 1900-luvun alun ja maailmansotien välisen ajan biologisiin rotuteorioihin”.²³⁶

Suomen identiteettiprojektin perimmäinen kysymys kuului: kumpaan Suomi halusi kuulua, itään vai länteen? *Suomen Kuvalehden* kolumnistin professori Jukka Tarkan tapaan useimmat vastasivat itsestäänselvästi: länteen. Suomessa 1980-luvulla vaikuttaneen brittiläisen lehtimiehen Donald Fieldsin silmissä asia oli kaikkea muuta kuin itsestäänselvä. Fieldsin mielestä suomalaisten tulisi katsoa karttaa: Euroopan pääkaupungeista Helsingin itäpuolella sijaitsevat vain Bukarest ja Moskova. Toimittaja-kirjailija Eero Silvastin mukaan suomalaisia riivasi pakkomielle kuulua johonkin muuhun yhteyteen kuin mihin he tosiasiallisesti kuuluivat:

Historiallis-myyttisessä katsannossa Suomi on itäinen kansakunta, jonka identiteettiä lännen hegemonia – Rooman kirkko, Ruotsin valta, luterilaisuus, hegeliläisyys, pestalozzilainen koululaitos ja viimekädessä amerikkalainen tavarahömpötys – on määrätietoisesti mankeloinut. Sisintä olemustamme se ei liene vielä murskannut. Omalaatuinen ugrilaisuus elää ja etsii voimallisesti ilmenemismuotojaan.

Säveltäjä Toivo Kärki on määritellyt ainoalaatuisen suomalaisen tangon sisältävän viisikymmentä prosenttia venäläistä melodiaa ja viisikymmentä prosenttia preussilaista sotilasmarsssia.²³⁷

Tuohon säveltäjä Kärjen muotoiluun perustuu Silvastin mukaan sielumme, identiteettimme ja omaperäisyytemme. Venäläinen kulttuuri on vaikuttanut voimakkaasti suomalaiseen kansalliseen identiteettiin eikä Suomi tule selviämään entisenkaltaisena Venäjän murroksestakaan. Itänaapurimme historiallinen käänne tulee Silvastin mukaan olemaan myös Suomen historiallinen käänne, mistä syystä pitäisi vielä kerran kysyä, onko lännen tie Suomelle ainoa järjellinen ja todellinen vaihtoehto. Vahvistuessaan Venäjä tulee vaikuttamaan monin taloudellisin ja kulttuurisin tavoin lähiympäristöönsä. Pienelle Suomelle se tarjoaa sekä suuret uhkakuvat että suuret

---

²³⁵ Peuranen 1990, 382 – 385.

²³⁶ Harle & Moisio 2000, 65 – 67.

²³⁷ Silvasti 1991, 26.

mahdollisuudet.²³⁸ Eduskunnan puhemies Ilkka Suominen kuitenkin tyrmäsi tällaisen ajatuksen ja kommentoi suomalaisten länsimyönteisyyttä sanomalla, että “jos rohkenee tunnepuolelle mennä, [suomalaisten länsimyönteisyydessä: JH] kyse on jopa eräänlaisesta turvallisuuden hakemisesta”.²³⁹

Kylmän sodan päätyttyä herännyt kulttuurikeskustelu neuvostoyhteiskunnasta suuntautui lähinnä siihen, “millainen rakenne on, minkälaiset toimintamahdollisuudet ovat ns. yhteiskunnallisilla järjestöillä, ammatti- ja nuorisoliitoilla, kirjailija- ja taiteilijajärjestöillä”. Niillä ei näyttänyt olevan itsenäistä valtaa, vaikka toisaalta Venäjällä pyrittiinkin perustamaan uusia, elinvoimaisia kirjailijaliittoja ja muita kulttuuriyhdistyksiä. Venäläisen kulttuurin kohtalo oli kova, mutta se säilytti ainakin osin oman ominaislaatunsa läpi neuvostovuosien. *Kanava*-lehden artikkelissaan professori Erkki Peuranen asetti historiallisen kysymyksen: “[t]uhosiko neuvostososialismi kaiken sen arvokkaan joka venäläisessä kulttuurissa oli?” Peurasen mukaan neuvosto-aika oli ollut siinä mielessä “maho”, ettei se kyennyt synnyttämään kulttuurin alalla mitään pysyvää. Vanha perinteinen venäläinen kulttuuri pyrki täyttämään sitä aukkoa, jonka neuvosto-aika oli synnyttänyt. Sen voima kulttuurisia arvoja säilyttävänä ja muokkaavana tekijänä oli huomattavan suuri, mistä syystä itäinen ja läntinen kokemuksemme ovat Peurasen mukaan myös vertailukelpoisia.²⁴⁰

Edellä referoitujen mielipidemittausten mukaan suomalaiset eivät suhtautuneet Venäjään ja sen kulttuuriin kovinkaan nuivasti, joskin jonkinasteista russofobiaa oli havaittavissa. Millainen käsitys sitten neuvostokansalaisilla oli suomalaisista? Vielä Brezhnevin aikana Suomen lehdistössä luotiin tarunhohtoista kuvaa, jossa “neuvostokansalainen kunnioittaa ja rakastaa Suomen ystävällistä kansaa”. Kylmän sodan päättymisen myötä myös tämä idealisoitu käsitys sai väistyä:

Vahvasti juopuneet, prostituoitujen perässä hoipertelevat tsuhnat [suomalaiset: JH] ovat vuosikymmenten aikana luoneet tehokkaasti omaa Suomi-kuvaansa. Ruplatukkuja

---

²³⁸ Silvasti 1991, 26 – 27.

²³⁹ Lappalainen 1992b, 40.

²⁴⁰ Peuranen 1991, 79 – 80.

heiluttelevat pohjoisen naapurimaan asukkaat eivät, kumma kyllä, herätä elintarvikepulan vaivaamissa ihmisissä kaikkein lämpimimpiä tunteita.²⁴¹

Suomalaisten ja venäläisten suhtautuminen toisiinsa sisältää voimakkaan kulttuurisen kahtiajaon, joka juontaa juurensa Suomen ja Venäjän kulttuuris-uskonnollisesta erilaisuudesta. Räiskyvä, emotionaalisesti voimakas slaavilais-ortodoksinen kansanluonne ei voi kansantieteilijä Ilmari Susiluodon mukaan sietää luterilaista suomalaisuutta siitä yksinkertaisesta syystä, että “meille suomalaisille on nimittäin sinisilmäisyytemme lisäksi ominaista tyllyys ja työteliäisyys. Me olemme niin tylyjä ja työteliäitä, että sen täytyy herättää normaalissa venäläisessä kauhun tunteita”.²⁴² Tämä Suomen ja Venäjän välinen uskonnollis-kulttuurinen erilaisuus on myös suurin syy siihen, miksi Suomessa koetaan jonkinasteista russofobaa. Toisaalta se vaikuttaa maittemme välisiin muuttovirtoihin: Venäjältä ei kovin helposti saavu Suomeen suuria pakolaisvirtoja korkeamman elintason ja helpompien ansaitsemismahdollisuuksien toivossa.

4.2 Kylmän sodan päättymisen merkitys Suomen sivistykselliselle elämälle ja koulutuspolitiikalle

Neuvostoliiton kehitys näyttää osoittavan oikeaksi monien kulttuurifilosofien, mm. Spenglerin ja Toynbeen, käsitykset että uskonto on kulttuurin sydän. Maailmanhistorian ensimmäinen järjestelmällinen kokeilu ateismilla on johtanut katastrofiin ja yhteiskuntamoraalin luhistumiseen.²⁴³

Kylmän sodan aikana Suomen ja Neuvostoliiton kulttuuriset suhteet olivat perustuneet vuoden 1960 sopimukseen sivistyksellisestä yhteistyöstä, jonka pohjalle rakennettu sopimusjärjestelmä sisälsi ensinnäkin hallitusten välisen ohjelman kulttuurin, tieteen ja opetuksen alalla, toiseksi alakohtaiset sopimukset (elokuva, nuorisot, urheilu, matkailu), kolmanneksi ministeriöiden väliset määräaikaisten vaihtopöytäkirjat ja -ohjelmat ja

---

²⁴¹ Luukkanen 1991, 497.

²⁴² Susiluoto 1999, 251.

²⁴³ Eskola 1990a, 290.

neljänneksi järjestöjen ja laitosten solmimat yhteistyöasiakirjat. Vuoden 1960 sopimus sivistyksellisestä yhteistyöstä perustui YYA-sopimuksen viidennen artiklan periaatteelle, jonka mukaan “sopimuspuolet vakuuttavat päättäneensä toimia yhteistyön ja ystävyyden hengessä Suomen ja Neuvostoliiton taloudellisten ja kulttuurisuhteiden jatkuvasti kehittämiseksi ja lujittamiseksi”. Neuvostoliiton demokratisoitumisprosessi tarjosi mahdollisuuden tarkistaa vanhojen, määrääjäksi solmittujen asiakirjojen sisältöjä, mistä esimerkkinä allekirjoitettiin Mihail Gorbatshovin vierailun aikana Suomen opetusministeriön ja SNTL:n kulttuuriministeriön välinen vaihtopöytäkirja, jossa ensimmäistä kertaa Suomen ja Neuvostoliiton välisen yhteistyön historiassa ilmaistiin periaate suorista suhteista kulttuurialan eri virastojen, laitosten ja järjestöjen välillä. Tarkasteltaessa sivistyksellistä vaihtoa pelkästään taiteen kannalta voidaan todeta, että tuonti Neuvostoliitosta lisääntyi jonkin verran 1980-luvun lopulle tultaessa. Kulttuurituonnin vilkastuminen oli selitettävissä osin perestroikan synnyttämällä yleismaailmallisella kiinnostuksella Neuvostoliittoa ja sen kulttuuria kohtaan. Toisaalta Neuvostoliitossa saatettiin jälleen avata 60 vuotta kiellettyinä olleet avantgardistisen taiteen kokoelmat mm. Leningradin Venäläisessä museossa ja Tretjakovin galleriassa Moskovassa.²⁴⁴

Suomen sivistyksellinen sektori pyrki laajamittaiseen kulttuurivaihtoon sekä entisen Neuvostoliiton että Baltian maiden kanssa. Esimerkiksi Suomen kirjailijaliitto tutki mahdollisuuksia luoda yhteyksiä Latvian ja Liettuan paikallisiin kirjailijaliittoihin, minkä lisäksi kulttuurisuhteet Venäjän Karjalaan vilkastuivat heti, kun uusi raja-asema Sortavalan korkeudella avautui. Monet suomalaiset rajakunnat perustivat ystävyyskuntasuhteita venäläisten rajakuntien kanssa. Muurmanskin alueen edustajat aloittivat suomalaisten kanssa ns. kalottiyhteistyön, mikä antoi hyvät mahdollisuudet sivistyksellisten suhteiden kehittämiseksi Suomen ja Venäjän pohjoisilla alueilla.²⁴⁵ Pohjoiskalottiyhteistyö oli osa pohjoismaista yhteistyötä ja ministerineuvoston toimintaa. Alueelle muodostui nopeasti yhteinen identiteetti, jossa yhteisellä kielellä, kulttuurilla ja historialla oli oma merkityksensä. Yhteistyön ongelmiksi muodostuivat kuitenkin “resurssien niukkuus, alueen sisäisen kaupan ja muun integraation vähäisyys

---

²⁴⁴ Melanko 1989, 24 – 25.

²⁴⁵ Melanko 1989, 27 – 29.

ja alueen riittämätön päätävävalta kansallisella tasolla, minkä vuoksi yhteistyö jäi monilta osin pinnalliseksi”.²⁴⁶

Suomi ja Venäjä pyrkivät myös tieteen alueella lisäämään yhteistyötä ja avoimuutta, minkä toivottiin näkyvän Suomessa lisääntyvänä kiinnostuksena Neuvostoliiton tutkimusta kohtaan. Näistä panostuksista huolimatta Helsingin yliopiston Slavica-kirjastossa ja Neuvostoliittoinstituutin kirjastossa tapasi lähinnä Yhdysvalloista ja Länsi-Euroopasta tulleita tutkijoita. Neuvostoliiton tutkimusta ei valtiovallan taholta Suomessa juuri tuettu tai arvostettu, mikä näkyi mm. siinä, että Suomessa oli vain yksi Itä-Euroopan historian assistenttuuri (Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa), kun esimerkiksi Ruotsissa idän seuranta akateemisella tasolla institutionalisoitui kahdessa professorin johtamassa keskuksessa (Upsalassa ja Tukholmassa).²⁴⁷

Suomi pyrki edistämään kaikenlaista yhteistyötä Venäjän kanssa sekä yleisesti että erityisesti lähialueiden kanssa. Hallituksen tavoitteena oli taloudellisen ja poliittisen yhteistyön lisäksi lisätä kulttuurivaihtoa itänaapuriin.²⁴⁸ Toisaalta EY:n ja Länsi-Euroopan integraation myötä kansainväliset kulttuurivaikutuksen lisääntyivät Suomessa muutenkin. Muuttunut tilanne aiheutti sen, että Suomen kulttuurisektorilla haluttiin pitää kiinni siitä, mikä oli tiedostettu omaksi ja omaperäiseksi. *Kanavaan* kirjoittamassaan artikkelissa professori Juhani Paasivirta korosti monien 1970 – 1980 - luvuilla saavutettujen uudistusten, kuten esimerkiksi peruskoulujärjestelmän, joutuvan muutoksen tilaan uuden kansainvälistymissuuntauksen vuoksi. Näin ollen koulutuksen alalla alkaisivat korostua “erikoistumisen vaatimukset ja osaaminen myös kansainvälisiä tehtäviä silmällä pitäen”. Yliopistojen tulevaisuudennäkymiä Paasivirta arvioi seuraavasti:

Korkeakoulujen tasolla kansainvälistymistavoite puolestaan painottuu monin tavoin. Uuteen ohjelmaan tulee kuulumaan yliopisto-opiskelijoiden mahdollisuus sijoittua määräajaksi opiskelemaan myös ulkomaille. Esillä olleet Nordplus-ohjelma Skandinavian maita silmällä pitäen sekä Erasmus-ohjelma opiskeluun Manner-Euroopassa ovat uuden ajanjakson ilmiöitä. Mutta myös ulkomaisia opettajia pyritään saamaan Suomen yliopistoihin ja

---

²⁴⁶ Heininen 1999, 97.

²⁴⁷ Melanko 1989, 27 – 29.

korkeakouluihin. On itsestään selvää, että vieraiden kielten taito korostuu monin tavoin näissä yhteyksissä.²⁴⁹

Myös ammattikouluissa ja muissa keskiasteen oppilaitoksissa tapahtuvan ammatillisen koulutuksen piirissä tuli olla mahdollista suorittaa työharjoittelujaksoja ulkomailla, mikä merkitsisi “eräänlaista vanhojen kisällimatkojen palautumista käytäntöön”. Näin ollen tulevaisuudessa erityisen oman ryhmänsä tulisi muodostamaan “kansainväliset suomalaiset”, joilla on hyvä kielitaito ja joilla nuoren polven edustajina on ulkomaisten olojen perusteellista tuntemusta sekä sopeutumiskykyä hoitaa erilaisia vaativia työtehtäviä ulkomailla. Paasivirta kuitenkin huomauttaa, että yhteiskunnallinen eriarvoisuus lisääntyy tilanteessa, jossa koulutusta joudutaan porrastamaan, minkä lisäksi myös tuloerot tulevat kasvamaan suomalaisessa yhteiskunnassa. Tämä kaikki johtaa lopulta siihen, että täydellisen tasa-arvoisuuden tavoitteesta joudutaan tinkimään.²⁵⁰ Kylmän sodan päättymisellä näytti siis olleen monia seurauksia myös kulttuurielämän alueella. Kansantaloudellisessa mielessä Suomen asemaa heikensi juuri pelko pätevän, korkeasti koulutetun työvoiman liukumisesta muualle Eurooppaan parempien ansaitsemismahdollisuuksien ja kevyemmän tuloverotuksen houkuttelemana.

5. Pohjoinen rajamaa: vartiolinnakkeesta välitysasemaksi?

Kylmän sodan päättymisen vaikutti monin tavoin Suomen kansallisen identiteetin ja itseymmärryksen uudelleenmuotoutumiseen. Vuosien 1989 – 1991 Itä-Euroopan murroksella oli välitön vaikutus yhtäältä maamme ulko- ja turvallisuuspoliittiseen keskusteluun ja toisaalta Suomen kansalliseen kulttuurikäsitteeseen. Erityisenä poliittisena haasteena koettiin Euroopan maantieteellinen pirstoutuminen, mikä pahimmillaan olisi voinut johtaa rikkaiden ja köyhien maiden kuilun syvenemiseen ja nationalismiin nousuun koko Euroopan alueella. Suomessa tunnuttiin pelkäävän sitä, missä muodossa venäläinen kansallisuusaate herää: tyytyykö Venäjä oman historiansa

---

²⁴⁸ Blomberg 1992, 11 – 12.

²⁴⁹ Paasivirta 1990, 525.

²⁵⁰ Paasivirta 1990, 525 – 526.

uudelleenlöytämiseen vai uskooko se olevansa luotu hallitsemaan alamaiskansojaan. Toisaalta Suomessa koettiin uhkana se, että Venäjältä voisi Euroopan itärajan avautuessa vyöryä pakolaisvirta Suomeen. Suomalaiset tuntuivat olevan tämän asian suhteen varauksellisia eikä suvaitsevaisuus muutenkaan toimittaja Harri Päiväsaaren mukaan kuulunut suomalaisten perushyveisiin. Toisaalta suomalaisessa keskustelussa torjuttiin nationalismitutkija Aira Kemiläisen hahmottelema euronationalismi, jonka kansoja yhdistävä eetos olisi perustunut Euroopan yhteiseen lippuun ja kieleen sekä muihin yhteisiin kansallisiin tunnuksiin.

Ideologisella tasolla Venäjän poliittinen johto latasi suuria odotuksia kylmän sodan jälkeiseen aikaan. Vahvana uudistajana profiloitunut presidentti Gorbatshev pyrki ajamaan Venäjää kohti liberalistista markkinataloutta ja länsimaista yhteiskuntamallia. Perestroika pyrki taloudellisiin uudistuksiin, mutta huonolla menestyksellä. Se epäonnistui kunnianhimoisessa pyrkimyksessään purkaa neuvostoajoilta periytyneet maailmankuva, joka oli perustunut sosialistiseen suunnitelmatalouteen ja omalaatuisen slaavilaiseen kulttuurikäsitteeseen. Toimivan, länsimaisen kansalaisyhteiskunnan synnyttäminen olisi ollut olennainen parannus verrattuna maassa aikaisemmin vallinneeseen reaaliosialismiin. Epäonnistuneen vallankaappausyrityksen myötä Neuvostoliiton vanha järjestelmä pyrki kiristämään otettaan yhteiskunnasta. Suomessa tätä kehitystä seurattiin suurella mielenkiinnolla, kenties pelkoakin tuntien. Kapitalistista maailmanjärjestystä pidettiin Venäjän tulevaisuuden ainoana todellisena vaihtoehtona. Maanviljelijä Eino Juholan puheenvuoroa lukuunottamatta kukaan ei suomalaisessa keskustelussa tohtinut näkyvästi kritisoida liberalismia.

Suomen tulevaisuudessa hämmötti houkuttelevana EY-jäsenyys ja sen myötä avautuvat eurooppalaiset sisämarkkinat. Euroopan taloudellinen integraatio ja sen mukanaan tuoma verotuksen harmonisointi loivat kuitenkin paineita purkaa maassamme hyvin menestynyt pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli. Toisaalta suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa uhkasivat väestön ikärakenteeseen liittyvät ongelmat. Väestön ikääntyessä ja työttömyyden yhä kasvaessa kansantalouden huoltotaakka ja sitä kautta verorasitus uhkasivat kohota korkeiksi. Näitä ongelmia ei pystytty edes työvoiman vapaan kansainvälisen liikkuvuuden avulla täysin kompensoimaan. Pahimmassa tapauksessa tuloksena pelättiin olevan aleneva elintaso ja hyvinvointivaltiollisten

palvelujen lisääntyvä purkaminen. Suomalainen hyvinvointimalli ei istunut luontevasti eurooppalaiseen talousajatteluun. Heti kun maamme taloutta alettiin vakavasti avata ja heti kun todelliset markkinavoimat alkoivat vaikuttaa ensin korkoihin ja sitten hintoihin ja palkkoihin, joutui suomalainen hyvinvointimalli ahtaalle.

Itäblokin romahtamisen seurauksena myös Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikka muuttui: kylmän sodan aikana vallinneeseen tilanteeseen verrattuna nyt Suomella nähtiin olevan todellisia vaihtoehtoja. Suomi ei enää ollut syrjässä maailman tapahtumista. Maamme oli vihdoinkin pääsemässä periferia-asemastaan ja Euroopan reuna-alueen imagostaan. Mahdolliset kansainväliset kriisit tulivat ulottumaan myös pohjolaan varsin nopeasti. Näin ollen Suomen mahdollisuudet pysytellä kansainvälisten selkkausten ulkopuolella arvioitiin vähentyneen, mistä syystä maamme ulko- ja turvallisuuspolitiikassa alkoi korostua ehkäisevän diplomatian merkitys. Neuvostoliiton ulkopoliittinen asema oli muuttunut maailmantapahtumia ohjailevasta suvereenisuudesta kansainvälistä kehitystä reflektoivaksi toimijaksi, mikä puolestaan asetti Suomelle haasteita idän ja lännen rajamaana. Suomen tuli turvata etunsa lännessä ja mahdollisuutensa idässä. Kaksinapaisen bipolaarisen kansainvälisen järjestyksen murruttua Euroopasta kehittyi monien keskenään kilpailevien ja toistensa valtaa rajoittamaan pyrkivien voimakeskusten asetelma, jollainen oli tuttu useilta ennen kylmän sodan järjestelmän syntyä edeltäneiltä vuosisadoilta. Tämän asetelman nähtiin geopolittisesti suosivan Suomea, jonka monet liikeyritykset saattoivat nyt vapaasti etabloitua Euroopan markkinoille ja Yhdysvaltoihin.

Toisaalta bipolaarisen valtatasapainon murruttua Suomen politiikanteon perusrakenne menetti vahvimman argumenttinsa eli Paasikiven – Kekkonen realismiin perustuneen ajatuksen idänsuhteiden välttämättömyydestä ja aktiivisesta puolueettomuudesta. Suomalaisessa poliittisessa keskustelussa oli tapahtunut eräänlainen “paradigmanvaihdos”: ensimmäiset merkit poliittisen identiteetin muutoksesta näkyivät 1980-luvun puolivälissä, jolloin presidentti Mauno Koivisto ei enää virallisten puheiden sisällössä edellisten vuosien tapaan korostanut Paasikiven – Kekkonen -linjaa kansallisen politiikanteon perustana ja vaatinut sille kansalaisten ehdotonta tukea ja luottamusta. Pian ‘puolueettomuus’ vaihtui hokemaksi ‘uskottavasta puolustuksesta’, joka ainakin periaatetasolla mahdollisti Suomen liittymisen osaksi WEU:n tai NATO:n

sotilaallista organisaatiota. Tämä oli alkuasetelma prosessille, joka päättyi vuonna 1991, kun Suomen ulkopoliittikan virallinen johto muutti asteittain kantaansa maan EY-jäsenyyden täydellisestä kieltämisestä jäsenyyden hakemiseen.

Kylmän sodan päätyttyä ja vanhan kahtiajaon murruttua syntyi Euroopan alueella odotuksia siitä, että Euroopan uudet yhteistyö- ja turvallisuusrakennelmat perustuisivat tasavertaisuuteen ja kaikkien valtioiden osallistumismahdollisuuksiin. Sekä kansanedustaja Erkki Tuomiojan että Turun yliopiston dosentin Esko Antolan mielestä suvereenien kansallisvaltioiden aika alkoi olla ohitse. Taloudellisen integraation myötä kauppa kansainvälistyi ja siinä tulisivat menestymään ne, jotka saisivat sisäisen talousmekanisminsa optimaalisesti toimimaan. Suomen talouden saattamista eurokuntoon puolsivat kiivaimmin pääministeri Esko Aho ja Tullihallituksen pääjohtaja Jermu Laine. EY:n talouspoliittisten vaatimusten täyttäminen oli Suomelle erityisen tärkeää, koska maamme tuli 1990-luvun alussa menettämään erityisasemansa Neuvostoliiton kaupan suhteen. "Idänkauppaa" ei enää ollut mahdollista elvyttää kylmän sodan aikaiselle tasolle. Toisaalta Suomen ja Neuvostoliiton välinen clearing-sopimus lakkasi toimimasta uuden naapuruussopimuksen myötä. Näin ollen Euroopan sisämarkkinoille pääsy oli Suomelle välttämätön ehto. Maallemme olisi ollut kansantaloudellisesti epäedullista, jos se olisi jäänyt erilliseksi saarekkeeksi Euroopan periferiaan.

1990-luvun alussa Suomen taloudellisen integroitumisen suunta oli selvä, mutta ongelmia aiheutti edelleen sotilaallinen puolueettomuus, josta haluttiin ehdottomasti pitää kiinni. *Ydin*-lehden kirjoittamassaan artikkelissa professori Heikki Ylikangas painotti, että Suomi oli kohdannut Eurooppaan integroitumisen jo sydänkeskijällä, 1100-luvulla saksalaisen Hansa-kauppaliiton ulotettua kauppareittinsä Suomen Turkuun. Taloudellisesta integraatiosta oli siis historiallista näyttöä jo aikaisemmilta vuosisadoilta. Ylikangas ihmettelikin suomalaisten tämänkertaista haluttomuutta nopeuttaa integroitumistaan Euroopan yhteismarkkinoille. EY-jäsenyyden etujen ja haittojen arvioinneissa nousi esiin kaksi kysymystä ylitse muiden: yhtäältä Suomen poliittista johtoa näytti arvelluttavan jäsenyyden turvallisuuspoliittiset ja toisaalta taas sen taloudelliset vaikutukset. Vaikka EY-jäsenyys nähtiin osana kansallisen talouden tervehdyttämistä, epäiltiin samalla sitä, tulisiko Suomen julkinen talous kestämaan

integraation asettamat taloudelliset vaatimukset. Erityistä huolta aiheutti kansallisen valuutan kytkeminen Euroopan rahaliittoon EMU:un.

Suomen kansantalous ei ollut suhdanteiltaan parhaassa mahdollisessa kunnossa, mikä osaltaan vaikutti Suomen EY-kelpoisuuteen. 1990-luvun alussa – johtuen juuri maamme kohdanneesta taloudellisesta taantumasta – Suomi täytti EY-kelpoisuuden kriteerit vain inflaationsa osalta. Suomen inflaatiovauhti oli selvästi alhaisempi kuin EY:n jäsenmaissa keskimäärin. Toisaalta Euroopan sisämarkkinoiden suhteen pelättiin tilannetta, jossa Ruotsi olisi EY:n jäsen mutta Suomi ei, koska tällöin Suomen ja Ruotsin välille nousisi kaupparaja. Suomessa tunnuttiin ajattelevan varsin rationaalisesti, että luontevat, kitkattomat kauppasuhteet lähinaapureiden kanssa ovat edullisempi lähtökohta maamme taloudelliselle kehitykselle kuin hajanaiset kauppasuhteet kaukomaiden kanssa. Suhtautuminen Suomen unionijäsenyyteen oli kokolailla epäilevää, sekä sotilaallisen puolueettomuuden että kansantalouden ja hyvinvointivaltiomallin näkökulmasta käsin katsottuna. Kriittisimpiä näköaloja esittivät kansanedustajat Sulo Aittoniemi ja Esko Seppänen sekä ulkoasiainministeri Paavo Väyrynen.

EY-keskusteluun liittyi olennaisena osana kysymys Suomen puolueettomuudesta sekä toisaalta kysymys mahdollisesta NATO- tai WEU-jäsenyydestä. Voimakkaan emotionaalisesti latautuneena käsitteenä puolueettomuus oli ollut Suomen ulkopolitiittisen doktriinin kulmakivi ja kylmän sodan aikakauden vahva kansallisen edun väline. Ulko- ja turvallisuuspoliittisissa keskusteluissa se oli kytketty ajatukseen itsenäisyydestä ja riippumattomuudesta. Nyt puolueettomuutta ei enää nähty ulkopolitiikan keskeisenä sisältönä, vaan Suomessa tempauduttiin mukaan eurooppalaiseen keskusteluun, jossa yksin jääminen, syrjäytyminen ja marginalisoituminen koettiin sekä talous- että turvallisuuspoliittisesti epäedulliseksi. Keskeisintä sen sijaan oli osallistuminen, mukanaolo ja vaikuttaminen. Keskustelua ei enää hallinneet kysymykset supervaltojen vastakkainasettelusta, sotilasliitoista tai YYA-sopimuksesta, mikä lisäsi Suomen mahdollisuuksia integroitua Länsi-Euroopan yhteisöön. Uudelleenmuotoutuva Eurooppa nähtiin suurena haasteena Suomen kaltaisille pienille maille. Eurooppalaisen yhteistyön ulkopuolelle ei ollut syytä jäädä. Siitä huolimatta tässäkin kysymyksessä leimalliseksi piirteeksi näytti muodostuvan

suomalainen varovaisuus, joka oli ollut poliittisen identiteetin lähtökohtana kylmän sodan vuosina.

NATO oli ollut kylmän sodan puolustuspoliittinen väline, ja nyt sen olemassaolon syitä alettiin epäillä. Suomalaisten mielestä NATO:lle ei oikein istunut mikään uusi rooli esimerkiksi ympäristönsuojelun piirissä. NATO-jäsenyys kuitenkin houkutteli suomalaisia. Tilannetta hankaloitti Suomen suhtautuminen Venäjään: vaikka paluuta YYA-sopimuksen aikaiseen yhteistyöhön venäläisten kanssa ei ollut, itänaapurille ei haluttu kääntää selkää. Uuden naapuruussopimuksen solmiminen oli korrekti poliittinen teko, joka jätti kuitenkin auki monet maamme ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa määräävät tekijät kuten kysymyksen liittoutumattomuudesta. Virallisella tasolla Suomi olikin varovainen puheissaan mahdollisesta NATO- tai WEU-jäsenyydestään. EY-jäsenyyden hakuprosessin yhteydessä sotilaallista yhteistyötä ei pidetty jäsenyyden ehdottomana edellytyksenä vaan ajateltiin, että EY on ennen kaikkea talouspoliittinen liittouma, jossa jokainen jäsenmaa ratkaisee oman puolustuskysymyksensä kuten itse parhaaksi näkee. Varsin omaperäisen tulkinnan Suomen EY-jäsenyydestä ja siihen liittyvästä WEU-kytkennästä esitti ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja Pertti Paasio, joka tuntui ajattelevan, että Suomen olisi mahdollista itse päättää, keneltä ja milloin se apua ottaa ja kenelle se sotilaallista tukeaan tarjoaa.

Itäblokin murroksen myötä syntyi koko Euroopan alueella tarve vähentää sotilaallista varustelutasoa. Suomi toivoi sekä Itä- että Länsi-Euroopalta aseidenriisuntaa, mutta ei ollut kovinkaan halukas itse keventämään omaa puolustuskapasiteettiaan. Jälleen oli syytä vedota uskottavaan puolustukseen ja kansalliseen riippumattomuuteen. Pankinjohtaja Jaakko Iloniemen johdolla työskennellyt Parlamentaarinen puolustuspoliittinen neuvottelukunta ei asettanut Suomen tavoitteeksi oman puolustuskyvyn keventämistä. Suomi seurasi sivusta muualla Euroopassa tapahtuvaa yhteistyön syventymistä ja sodanvaaran pienenemistä. Maamme koki yhä velvollisuudekseen viestiä ulospäin muuttumattomuutta, jonka ohjaavia sanoja olivat 'vakaus', 'uskottavuus' ja 'ennustettavuus'.

Myös suomalaisen rauhanliikkeen toiminta sekä kulttuurisektorilla tapahtuneet mielipiteiden muutokset vaikuttivat kansallisen identiteetin uudelleenmuotoutumiseen

kylmän sodan päättymisen vuosina. Rauhanliikkeen piirissä sen perustavana ongelmana nähtiin liikkeen kahtiajakautuneisuus. Suomen Rauhanpuolustajien ja Suomen Rauhanliiton tuli tiivistää rivejään, lisätä yhteistyötään ja solmia enemmän kansainvälisiä suhteita, mikäli suomalainen rauhanliike mieli pysyä mukana kansainvälisessä rauhantyössä. Todelliseksi ongelmaksi nähtiin se, että rauhanliike oli liiaksi sitoutunut suurvaltapolitiikkaan ja kylmän sodan aikaisiin asetelmiin. Rauhanliikkeeltä puuttui selkeä vastavoima, uskottava pelote, jonka avulla sen olisi ollut mahdollista saada joukkonsa tehokkaasti mobilisoitua. Kylmän sodan päättymisen myötä perinteinen turvallisuus-käsite sai rinnalleen uudenlaisia, selvästi vetovoimaisempia, konkreettisempia ja puhuttelevampia teemoja, mikä vaikutti myös rauhanomaisemman yhteistyön korostamiseen koko Euroopan alueella. Uudet merkittävät turvallisuushuolet liittyivät Suomen lähialueilla tapahtuvien ydinkatastrofien mahdollisuuteen. Uusissa tavoissa käsittää turvallisuus ei pyritty luomaan vastakkainasettelua valtioiden välille tai korostamaan rajojen koskemattomuutta samalla tavalla kuin entisissä, sotilaallisesti painottuneissa näkemyksissä. Huoli ydinkatastrofista yhdisti kansakuntia ja johti pohtimaan tietoyhteyksien toimivuutta, mahdollisuuksia rahoittaa ydinlaitosten turvallisuuden kohentamista ja kansainvälisiä toimia riskien eliminoimiseksi.

Kulttuurisessa mielessä suomalainen identiteetti pyrki kylmän sodan päättymisen myötä artikuloitumaan vain ja ainoastaan länteen. Vaikka kulttuurisuhteita ja tieteellistä yhteistyötä Venäjän kanssa pyrittiin lisäämään heti kylmän sodan päätyttyä, eivät venäläinen taide, uskonto ja kirjallisuus kelvanneet suomalaisen identiteetin rakennusaineiksi. Pikemminkin vuosien 1989 – 1991 murros avasi mahdollisuuden sekä kauppasuhteissa että kulttuuris-ideologisesti suuntautua Länsi-Eurooppaan, mikä tuli lopulta vaikuttamaan myös suomalaisten käsitykseen kansallisen identiteettinsä perustasta. Suomettumisen historian nähtiin olevan lopussa. EY-jäsenyys tulisi avaamaan sekä Suomen teknologiselle osaamiselle että yliopistonuorisolle ovet Länsi-Euroop-paan.

Neuvostoliiton presidentin Mihail Gorbatshovin syksyllä 1989 tapahtuneen Suomen vierailun jälkeen maassamme alettiin vihdoinkin uskoa, ettei Neuvostoliitolla ollut mitään halua puuttua Suomen sisä-, ulko- tai turvallisuuspolitiikkaan. Venäjällä katsottiin, että

Suomi oli täysin riippumaton, suvereeni valtio. Kylmän sodan päätyttyä suomalaisten mielipiteet venäläisistä eivät olleet kovinkaan mairittelevia, vaikka varsinaista “ryssävihaa” ei laajemmin suomalaisten keskuudessa ilmennytkään. Identiteetiltään Suomi halusi olla länsivaltio, mutta idänsuhteistaan se ei halunnut täysin luopua, mikä tuotti huomattavaa ristiriitaa etenkin maamme poliittiselle johdolle, joka toimi monissa kysymyksissä arkaillen ja kylmän sodan aikaista konsensus-henkeä uusintaen. Sen toiminta oli paikoin jähmeää ja reagointi ulkoisiin muutoksiin hidasta. Suomen kansalaiset tuntuivat omaksuneen länsi-identiteetin maan hallitusvaltaa helpommin. Vaikka Euroopan geopoliittinen siirtymä tarjosi maallemme mahdollisuuden omaksua uudenlainen, läntinen identiteetti, ei tuohon tilaisuuteen tartuttu ehdoitta. Suomi oli koko historiansa ajan kokenut olevansa kahden kulttuurin, idän ja lännen, ortodoksisuuden ja luterilaisuuden, sosialismin ja demokratian rajamaa, eikä se tästä leimasta päässyt eroon kylmän sodan päätyttyäkään, vaikka sen rooli oli hitaasti muuttumassa idän vartiolinnakkeesta idän ja lännen kulttuureita yhdistäväksi välitys-
asemaksi.

Lähteet:

A. Lehdistö: *Kanava, Suomen Kuvalehti, Ulkopolitiikka, Ydin*

Kanavan julkaisijat: Suomalaisuuden liitto ry., Helsinki; Korkeakoulu- ja tiedepoliittinen tutkimussäätiö, Helsinki ja Väestöliitto, Helsinki.

Suomen Kuvalehden julkaisija: Yhtyneet Kuvalehdet Oy, Helsinki.

Ulkopolitiikan julkaisija: Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki.

Ydin-lehden julkaisija: Sadankomiteajulkaisujen tuki ry., Helsinki.

Aaltonen, Markus (1991), Aseidenriisunta ja turvallisuus. *Suomen Kuvalehti* 9 / 1991.

Aho, Esko (1991), Suomi Euroopassa. *Ulkopolitiikka* 3 / 1991.

Alestalo, Matti (1991), Vallankumous Euroopassa. *Kanava* 2 / 1991.

Amalric, Jacques & Tatu, Michel (1989), Toisinajattelijan testamentti: Vauhtia, toveri Gorbatsov. *Suomen Kuvalehti* 51 – 52 / 1989.

Anhava, Jaakko (1990), Imperiumi ja vallankumous. *Kanava* 3 / 1990.

Blomberg, Jaakko (1992), Suomi ja Venäjä. *Ulkopolitiikka* 1 / 1992.

Blåfield, Antti (1990a), Saksalaisen metsäteollisuusjohtajan neuvo: “Liitytkää Euroopan Yhteisöön”. *Suomen Kuvalehti* 5 / 1990.

Blåfield, Antti (1990b), Pelastakaa Venäjä. *Suomen Kuvalehti* 22 / 1990.

- Breindel, Eric (1990), Venäjä on valmis luopumaan Baltiasta. Suomen Kuvalehti 14 / 1990.
- Büchi, Rolf (1990), Belsa ja Valkoiset tiikerit. Ydin 7 – 8, 1990.
- Csaba, Laszlo (1991), Järjestelmämuutoksen ongelmia ja näköaloja Neuvostoliitossa. Ulkopolitiikka 2 / 1991.
- Dahrendorf, Ralf (1989), Sosialismin kummallinen loppu. Miten historiallinen joukkoliike marssi harhaan. Kanava 9 / 1989.
- Day, Anthony & Burby, Jack (1989), Henry Kissinger: Bush ehtii vielä muuttaa maailman. Suomen Kuvalehti 19 / 1989.
- Derjabin, Juri (1991), Euroopan haasteet ja Suomen ulkopolitiikka. Ulkopolitiikka 3 / 1991.
- Eskelinen, Heikki & Forsström, Bo (1990), Alueiden Eurooppa sisämarkkinoiden syntyessä. Ulkopolitiikka 4 / 1990.
- Eskola, Seikko (1989), Sosialismin kriisi. Kanava 5 / 1989.
- Eskola, Seikko (1990a), Harhateitä. Kanava 5 / 1990.
- Eskola, Seikko (1990b), Kylmä sota in memoriam. Kanava 9 / 1990.
- Eskola, Seikko (1990c), Moraali ja talouselämä. Kanava 2 / 1990.
- Eskola, Seikko (1991), Ulkopolitiikan uusi ympäristö. Kanava 7 / 1991.
- Eskola, Seikko (1992), Euroopan yhteisöön. Kanava 2 / 1992.
- Feldman, Trube B. (1989), Ronald Reagan viimeisenä työpäivänään Yhdysvaltain presidenttinä: "Minä voitin kylmän sodan". Suomen Kuvalehti 7 / 1989.
- Gerasimov, Gennadi (1989a), Gorbamanian vallassa. Suomen Kuvalehti 27 / 1989.
- Gerasimov, Gennadi (1989b), Mikä on tämä tuuli? Suomen Kuvalehti 38 / 1989.
- Gerasimov, Gennadi (1990), G – Kolumbus ja kompassi. Suomen Kuvalehti 6 / 1990.
- Gorbatshov, Mihail (1990), Gorbatshovin vetoamus Saksan kansalle: Auttakaa! Suomen Kuvalehti 49 / 1990.
- Guseinov, Gasan (1989), KATACTPONKA. Suomen Kuvalehti 28 / 1989.
- Heikka, Henrikki (1992), Eurooppa kylmän sodan jälkeen – katsaus keskusteluun. Ulkopolitiikka 2 / 1992.
- Holopainen, Kauko (1990a), Toinen itsenäisyysjulistus. Suomen Kuvalehti 39 / 1990.
- Holopainen, Kauko (1990b), Vasemmistoliitto luottaa Claes Anderssoniin. Viimeinen taisto. Suomen Kuvalehti 43 / 1990.

- Holopainen, Kauko & Lappalainen, Tuomo (1990), Ulkoministeri Pertti Paasio: Yhdistynyt Saksa ei ole uhka. Suomen Kuvalehti 7 / 1990.
- Horn, Marketta (1990), Määrittääkö YYA-sopimus Suomen aseman idän vain Pohjolan vahtikoirana? Ydin 2 / 1990.
- Horowitz, David (1991), Sosialismi – Syyllinen kaikkeen mistä syytetty on. Kanava 5 / 1991.
- Hägglund, Gustav (1992), Suomen puolustuksen uudet haasteet. Ulkopoliitikka 3 / 1992.
- Häikiö, Martti (1990a), Ajatuksen vapaus. Kanava 7 / 1990.
- Häikiö, Martti (1990b), Venäjä nousee. Kanava 5 / 1990.
- Häikiö, Martti (1992), Ulkopoliitikka ja inkeriläiset. Kanava 4 / 1992.
- Härkönen, Erkki (1990), Kansallisuuskysymykset yhentyvässä Euroopassa. Ulkopoliitikka 3 / 1990.
- Häyrinen, Leena (1992), EY ja Suomi. Miten käy sosiaaliturvan? Suomen Kuvalehti 6 / 1992.
- Iivonen, Jyrki (1989a), Perestroika. Suomen Kuvalehti 11 / 1989.
- Iivonen, Jyrki (1989b), Perestroika tuntuu myös ulkopoliitikassa. Ulkopoliitikka 1 / 1989.
- Iivonen, Jyrki (1990a), Kohti uutta Eurooppaa: Länsi-Eurooppa Neuvostoliiton Eurooppa-politiikassa. Ulkopoliitikka 2 / 1990.
- Iivonen, Jyrki (1990b), Suurvaltaliennytyks ei yksin takaa rauhaa. Ulkopoliitikka 4 / 1990.
- Iivonen, Jyrki (1992a), 75-vuotias Suomi uuden aikakauden kynnyksellä. Ulkopoliitikka 4 / 1992.
- Iivonen, Jyrki (1992b), Suomalaisten suhtautuminen Venäjän kehitykseen sekä Suomen ja Venäjän suhteisiin. Ulkopoliitikka 3 / 1992.
- Iivonen, Jyrki & Joenniemi, Pertti (1989), Gorbatsovin Finlandia-talon puhe: Uuden ajattelun sovellutus. Ulkopoliitikka 4 / 1989.
- Iivoniemi, Jaakko (1990), Sammutetuin lyhdyin Eurooppaan? Suomen Kuvalehti 46 / 1990.
- Iivoniemi, Jaakko (1991a), EY:n ja yya:n välillä ei nähdä ristiriitaa. Suomen Kuvalehti 2 / 1991.
- Iivoniemi, Jaakko (1991b), Pohjoismaisen mallin kriisi. Suomen Kuvalehti 46 / 1991.

- Iloniemi, Jaakko (1991c), Suomen paikka. Suomen Kuvalehti 41 / 1991.
- Iloniemi, Jaakko (1992a), Arvot ja aatteet EY-keskustelussa. Suomen Kuvalehti 7 / 1992.
- Iloniemi, Jaakko (1992b), Pohjola EY:ssa – EY Pohjolassa. Suomen Kuvalehti 15 / 1992.
- Iloniemi, Jaakko (1992c), Viimeinen supervalta. Suomen Kuvalehti 20 / 1992.
- Izyumov, Alexei (1992), Rahapula jarruttaa idän konversiota. Ydin 3 / 1992.
- Jakobson, Max (1989a), Neuvostoliiton uutta ulkopolitiikkaa: Lähesty Israelia, torju islam. Suomen Kuvalehti 9 / 1989.
- Jakobson, Max (1989b), Ulkopolitiikan uudet ulottuvuudet. Esitelmä eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan 70-vuotisjuhlassa 30.11.1988. Kanava 1 / 1989.
- Jakobson, Max (1989c), Uusi Saksa nousee muurin ja Jaltan varjosta. Suomen Kuvalehti 23 / 1989.
- Jakobson, Max (1990), 1990-luku. Suomen Kuvalehti 1 / 1990.
- Joenniemi, Pertti (1989), Puolustuspolitiikka vaatii perusarvion. Ulkopolitiikka 2 / 1989.
- Joenniemi, Pertti (1990a), Puolustuspolitiikkaa poteroista. Ydin 2 / 1990.
- Joenniemi, Pertti (1991a), Itämeri eurooppalaisena yhteistyöalueena. Ulkopolitiikka 1 / 1991.
- Joenniemi, Pertti (1991b), Suomi kulkee omia teitään. Ohi on! Ydin 6 / 1991.
- Joenniemi, Pertti (1992), Puolustuskeskustelu hajonnut, silti ajatukset ovat ruodussa. Ydin 7 – 8 / 1992.
- Jokinen, Urho (1989), “Sosialismin kriisistä”. Kanava 7 / 1989.
- Juhola, Eino (1992), Rakennemuutoksesta. Kanava 1 / 1992.
- Jussila, Osmo (1989), Vuorikotka ja pikkulinnut. Suur- ja pienvallat Euroopassa. Kanava 2 / 1989.
- Jussila, Osmo (1992), Punalipun laskiessa. Kanava 4 / 1992.
- Kagarlitski, Boris (1989), Perestroikasta markkinastalinismiin. Ydin 3 / 1989.
- Kaikkonen, Eino (1989), APN:n Helsingin toimiston johtaja Leonid Laakso: “Yritämme opetella pluralismia”. Ydin 7 / 1989.
- Kallio, Aulis (1992), Itä-Eurooppa kommunismista nationalismiin. Ydin 3 / 1992.
- Kanerva, Jukka (1992), EY-retoriikka uuden poliittisen jaon merkinä? Ydin 1 / 1992.
- Kaplinski, Jaan (1989), Pyhä valtakunta ja vallankumous. Suomen Kuvalehti 21 / 1989.

- Kaplinski, Jaan (1990), Venäjä ja Serbia. Suomen Kuvalehti 7 / 1990.
- Kasvio, Antti (1992), Suomi – kohti mukautumiskykyistä yhteiskuntaa? Kanava 2 / 1992.
- Keisalo, Paavo (1989), Itsevarma Wörner. Suomen Kuvalehti 47 / 1989.
- Keisalo, Paavo (1990), EY, Suomi ja puolueettomuus. Suomen Kuvalehti 51 – 52 / 1990.
- Keisalo, Paavo (1991a), Euroopan teatteri. Suomen Kuvalehti 38 / 1991.
- Keisalo, Paavo (1991b), Neuvostouhka ei ole väistynyt. Suomen Kuvalehti 18 / 1991.
- Keisalo, Paavo (1991c), Väyrynen raottaa EY-ovea. Suomen Kuvalehti 45 / 1991.
- Keisalo, Paavo (1992a), EY ja Suomi. Miten käy ulkopolitiikan? Suomen Kuvalehti 8 / 1992.
- Keisalo, Paavo (1992b), Maailmanpolitiikan uusin nyrkki. Suomen Kuvalehti 38 / 1992.
- Keisalo, Paavo (1992c), “Tähän pitää vastata heti”. Suomen Kuvalehti 38 / 1992.
- Kissinger, Henry (1990), Suomesta malli Itä-Euroopalle? Suomen Kuvalehti 7 / 1990.
- Kissinger, Henry (1991), Kaksipäinen vallankumous. Suomen Kuvalehti 38 / 1991.
- Kiviranta, Pekka (1990), Isätön Sartre, eksynyt älymystö. Kanava 8 / 1990.
- Klenberg, Jan (1992), Puolustuspolitiikka euroaikaan. Ulkopolitiikka 2 / 1992.
- Knuuttila, Jukka (1990), Itä-Euroopan muutokset vaativat avointa puolustuskeskustelua. Kanava 5 / 1990.
- Koivumaa, Katariina (1989), Gorbatshevilaisen talousalueen ongelma: Liian erilaiset yhteistyökumppanit. Ulkopolitiikka 4 / 1989.
- Kolanen, Risto (1990), Sosialidemokratia tietää mitä se ei ole. Ydin 6 / 1990.
- Kyheröinen, Kari (1989), Lokakuun manifesti. Suomen Kuvalehti 44 / 1989.
- Laine, Jermu (1991), Suomi ja EY. Jäsenenä yhteisössä vai muutoin vain kotona Euroopassa? Ulkopolitiikka 1 / 1991.
- Laine, Jermu (1992), Idänkaupan jälkeinen elämä. Kanava 2 / 1992.
- Lallukka, Seppo (1990), Ulottuuko perestroika kansallisuuspolitiikkaan? Kanava 2 / 1990.
- Lappalainen, Tuomo (1991), Arvaamaton erakko. Suomen Kuvalehti 10 / 1991.
- Lappalainen, Tuomo (1992a), Ei Maastrichtille. Suomen Kuvalehti 40 / 1992.
- Lappalainen, Tuomo (1992b), Suomalaiset hakevat turvaa. Suomen Kuvalehti 28 / 1992.

- Lausti, Tapani (1990a), Brittiläinen vasemmistoajattelija Itä-Euroopan vallankumouksesta: "Nyt on sosialistisen politiikan aika". Ydin 1 / 1990.
- Lausti, Tapani (1990b), Neuvostoliiton tie markkinatalouteen on tukossa. Ydin 6 / 1990.
- Lausti, Tapani (1991a), Kun sota on rauhaa. Ydin 1 / 1991.
- Lausti, Tapani (1991b), Markkinakolonialismi vahvistaa otettaan Itä-Euroopassa ja kolmannessa maailmassa. Ydin 6 / 1991.
- Lausti, Tapani (1991c), "Vasemmiston on kohdattava marginaalit". Stuart Hallin haastattelu. Ydin 3 / 1991.
- Lausti, Tapani (1992), Nationalismi, muukalaisviha ja rasismi tunkevat Eurooppaan. Ydin 2 / 1992.
- Lindstedt, Risto (1991), Gorbatshev toinen tuleminen. Suomen Kuvalehti 5 / 1991.
- Linsiö, Liisa (1990), Boris Jeltsin: "Tämä vuosi on ratkaiseva". Suomen Kuvalehti 2 / 1990.
- Linsiö, Liisa (1992), Eduard Shevarnadze: "Tasavallat EY:n piiriin" Suomen Kuvalehti 5 / 1992.
- Luukkanen, Arto (1991), Venäjän entiset ja uudet arvot. Kanava 8 / 1991.
- Malia, Martin (1990), Neuvostoliitto on kuollut. Näin puhui Z. Suomen Kuvalehti 38 / 1990.
- Matsulevitš, Tiit (1989), Neljän polven vainoharha. Kuvitelmat ja tosiasiat neuvostososialismissa. Kanava 3 / 1989.
- Melanko, Valdemar (1989), Vanhalla aluksella uusin purjein. Eli mitä uusi ajattelu Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa merkitsee sivistyksellisellä sektorilla. Ulkopolitiikka 4 / 1989.
- Miettinen, Jorma K. (1992), Venäjä murroksen kourissa. Kanava 7 / 1992.
- Müller, Richard (1989), George Bushin ensimmäisiä tehtäviä on selvittää mihin Gorbatsov todella pyrkii. Suomen Kuvalehti 2 / 1989.
- Määttänen, Sakari (1991), Euroopan Yhteisöön, pian. Suomen Kuvalehti 20 / 1991.
- Paasio, Pertti (1992), Onko puolustusta puolustettava? Ulkopolitiikka 3 / 1992.
- Paasivirta, Juhani (1990), Euroopan yhdentymiskehitys, kansainväliset kulttuurisuhteet ja Suomi. Kanava 8 / 1990.
- Pakaslahti, Johannes (1992), EY-jäsenyys on hyvää idänpolitiikkaa. Ydin 3 / 1992.

- Pakaslahti, Johannes & Sundman, Folke (1990), Rauhanliikkeen kahtiajako on aikansa elänyt. Ydin 5 / 1990.
- Pakkasvirta, Jussi (1992), Euronationalismi ei ole kotiseurakkautta. Suomen Kuvalehti 24 / 1992.
- Parkkinen, Kauko (1989), Mitä Paavo Lipponen haastoi? Kanava 1 / 1989.
- Patomäki, Heikki (1992), Kansalaisten Eurooppa ei tarvitse Natoa. Ydin 5 / 1992.
- Penttilä, Risto E. J. (1990), Uuden ulkopoliitikan alku. Kanava 9 / 1990.
- Perheentupa, Tuomas (1992), Talouspolitiikasta maksetaan kohtuutonta hintaa. Suomen Kuvalehti 24 / 1992.
- Peuranen, Erkki (1990), Russofobia. Kanava 6 / 1990.
- Peuranen, Erkki (1991), Venäjän ja Neuvostoliiton opetuksia lännelle. Kanava 2 / 1991.
- Peuranen, Erkki (1992), Venäjä, Neuvostoliitto ja Eurooppa. Kanava 2 / 1992.
- Pihlajaniemi, Johannes (1991), Euroopan vapauttamisesta rauhanliikkeen pysähdys? Ydin 6 / 1991.
- Piispa, Arja (1989), "Kansalaisjärjestöjen kautta voimme vaikuttaa". Suomen Kuvalehti 4 / 1989.
- Porevuo, Mervi (1990), Euroopan talousalue ja eduskunta: Valtioneuvoston tiedonanto Suomen suhtautumisesta Länsi-Euroopan yhdentymiskehitykseen eduskunnassa. Ulkopoliitikka 1 / 1990.
- Puhakka, Sirpa (1990a), Ex sos maat yhdensuuntaisella matkalla markkinatalouteen. Ydin 4 / 1990.
- Puhakka, Sirpa (1990b), Vasemmistoliitto julkisuudessa: vanha jatkis uudella nimellä. Ydin 3 / 1990.
- Puhakka, Sirpa (1992), Meidän herramme pulmallinen julkisuus. Ydin 2 / 1992.
- Päiväsaari, Harri (1991), Kansallisen itsekkyyden linnakkeesta ei heru sympatiaa balteille eikä somaleille. Ydin 2 / 1991.
- Raittila, Pentti (1989), Suomalaisten Neuvostoliitto-kuva yhtenäistyy. Ulkopoliitikka 4 / 1989.
- Rehn, Olli (1990), Kekkonen tuskin uskoisi silmiään murroksen jälkeisessä Euroopassa. Ydin 5 / 1990.
- Relander, Timo (1991), Suomi uppoaa. Suomen Kuvalehti 30 / 1991.
- Repo, Risto (1990a), Epätavallinen matka normaaliin. Suomen Kuvalehti 37 / 1990.

- Repo, Risto (1990b), Luopumisen tuska. Suomen Kuvalehti 27 / 1990.
- Repo, Risto (1990c), Puolue hajoaa Gorbatshovin ympäriltä. Kerran vielä toverit!
Suomen Kuvalehti 28 / 1990.
- Repo, Risto (1990d), Venäjän valtias. Suomen Kuvalehti 23 / 1990.
- Repo, Risto (1991), Isä ja poika. Suomen Kuvalehti 29 / 1991.
- Repo, Risto (1992), Kohtalona Venäjä. Suomen Kuvalehti 49 / 1992.
- Revel, Jean-Francois (1989), Onko kommunismista tietä takaisin? Kanava 7 / 1989.
- Rogatshi, Inna (1990), Juutalaisviha Neuvostoliiton kulttuuripiireissä. Suomen Kuvalehti 19 / 1990.
- Rutanen, Reijo (1991), Suomi jää reunavaltioksi. Suomen Kuvalehti 6 / 1991.
- Saarikoski, Saska (1990), Ennen toista tulemista. Ydin 6 / 1990.
- Saarikoski, Saska (1991), Prosenttiliike. Suomen Kuvalehti 7 / 1991.
- Saarikoski, Saska (1992a), Kevään ensimmäinen päivä. Ydin 7 – 8 / 1992.
- Saarikoski, Saska (1992b), Miten olisi euronationalismi? Suomen Kuvalehti 18 / 1992.
- Salokoski, Juuso (1989), Kylmästä sodasta talousblokkien taisteluun. Kanava 5 / 1989.
- Saralehto, Sampsu J. (1991), Muuttuva kauppapolitiikka. Ulkopoliitikka 3 / 1991.
- Seppänen, Esko (1991), EY on vallankaappaus. Ulkopoliitikka 3 / 1991.
- Silvasti, Eero (1991), Itään vai länteen? Suomen Kuvalehti 15 / 1991.
- Silvasti, Eero (1992), Kun taivas putoaa. Mitä kommunismin jälkeen? Kanava 1 / 1992.
- Sivonen, Pekka (1989), Neuvostoliitto ja eurooppalainen aseidenriisunta. Kanava 2 / 1989.
- Sivonen, Pekka (1991a), Suomen turvallisuuspolitiikka uusissa oloissa. Kanava 9 / 1991.
- Sivonen, Pekka (1991b), Suomi ja turvallisuus Euroopassa. Kanava 1 / 1991.
- Sutela, Pekka (1989), Onko NEP uuden sosialistisen talouden malli? Kanava 3 / 1989.
- Tarkka, Jukka (1989), Uusi Eurooppa. Suomen Kuvalehti 29 / 1989.
- Tarvainen, Sinikka (1989a), "EY:n on saatava kansan kannatus". Suomen Kuvalehti 13 / 1989.
- Tarvainen, Sinikka (1989b), Sotilasliitot yhteistyöhön. Suomen Kuvalehti 47 / 1989.
- Tarvainen, Sinikka (1990), Liitykää, älkää liittykö. Suomen Kuvalehti 44 / 1990.
- Tervo, Jouni (1991), Kurin koneistot heräävät taas toimintaan: KGB. Suomen Kuvalehti 6 / 1991.

- Tiilikainen, Teija (1992), Suomen doktriini murtuu. Suomalaisen politiikan kulku Paasikiven – Kekkonen realismista kohti yhteisöllisyyden Eurooppaa. *Ulkopolitiikka* 4 / 1992.
- Tiusanen, Tauno (1989a), Perestroika ja Suomen idänkauppa. *Kanava* 2 / 1989.
- Tiusanen, Tauno (1989b), Perestroika neljän vuoden iässä. *Kanava* 4 / 1989.
- Tiusanen, Tauno (1990a), Post-kommunismi Itä-Euroopassa. *Kanava* 8 / 1990.
- Tiusanen, Tauno (1990b), Sosialistinen talous ja 1980-luku. *Kanava* 1 / 1990.
- Toivanen, Erkki (1990a), Matkalla Marxista markkinoille. *Suomen Kuvalehti* 16 / 1990.
- Toivanen, Erkki (1990b), Stalinin perintö räjähtää. *Suomen Kuvalehti* 4 / 1990.
- Tolonen, Kosti (1989), Sosialismin kriisistä – Ilman lainausmerkkejä. *Kanava* 9 / 1989.
- Torvi, Kai (1992), Kestääkö Suomen julkinen talous Euroopan integraation? *Kanava* 8 / 1992.
- Tuomioja, Erkki (1990a), Eurooppalaistuva Neuvostoliitto. *Ydin* 2 / 1990.
- Tuomioja, Erkki (1990b), Miten liittyä Eurooppaan. *Suomen Kuvalehti* 41 / 1990.
- Tuomioja, Erkki (1991), Suomen ulkopolitiikka. *Ulkopolitiikka* 3 / 1991.
- Turja, Timo (1990), Miksi poliittiset utopiat rappeutuvat? *Kanava* 3 / 1990.
- Ukkola, Jukka (1990a), Idänkaupan orpopojat. *Suomen Kuvalehti* 43 / 1990.
- Ukkola, Jukka (1990b), Konkurssihiutokaupassa: Marxin romu & rakenne. *Suomen Kuvalehti* 25 – 26 / 1990.
- Ukkola, Jukka (1992a), Eurokrapula. *Suomen Kuvalehti* 25 – 26 / 1992.
- Ukkola, Jukka (1992b), Suomi on köyhä maa. *Suomen Kuvalehti* 11 / 1992.
- Uotila, Jaakko (1992), EY ja Suomen turvallisuus. *Kanava* 2 / 1992.
- Vaahtoranta, Tapani & Liukkonen, Esko (1989), Globaaliagendan muutos. *Ulkopolitiikka* 3 / 1989.
- Valtonen, Timo (1992), Suomen ja Venäjän taloussuhteet: liiketoimintaa, sosiaaliapua vai ulosottoa? *Ulkopolitiikka* 1 / 1992.
- Vesa, Unto (1990), Pohjolan turvallisuus kylmän sodan jälkeisessä maailmassa. *Ulkopolitiikka* 3 / 1990.
- Vihavainen, Timo (1989), Historian uudelleenarvioinnit Neuvostoliitossa ja Suomessa. *Kanava* 5 / 1989.
- Viitasalo, Mikko & Österlund, Bo (1992), Itämeren meristrateginen tilanne muuttuu. *Ulkopolitiikka* 4 / 1992.

- Virmavirta, Jarmo (1991), Toimintaympäristön muutos on dramaattinen: Suomen ulkopoliittikka siirtyy doktriinuskosta todellisuuteen. *Ulkopoliittikka* 3 / 1991.
- Voipio, Timo (1992), 1989 – Liberalismin romahdus. *Ydin* 7 / 1992.
- Voronov, Konstantin (1990), Pohjoiset alueet ja perestroika. *Suomen Kuvalehti* 25 – 26 / 1990.
- Väyrynen, Paavo (1991), Puolueettomuus uudessa Euroopassa. *Ulkopoliittikka* 4 / 1991.
- Väyrynen, Raimo (1989), Kansalaisyhteiskunta Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa. *Kanava* 8 / 1989.
- Väyrynen, Raimo (1992a), Euroopan muutos ja Suomen asema. *Kanava* 6 / 1992.
- Väyrynen, Raimo (1992b), Eurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän muutos. *Ulkopoliittikka* 2 / 1992.
- Ylikangas, Heikki (1991), Rekka ajaa Suomea yhdentyvään Eurooppaan. *Ydin* 7 – 8, 1991.

B. Aihetta koskevat seminaariraportit ja -esitelmät ym.

- Jalonen, Olli-Pekka (1990), Neuvostoliiton uusi sotilasdoktriini. Teoksessa *Neuvostoliiton ulkopoliittikka murroksessa. Tutkijaseminaari Ulkopoliittisessa instituutissa 22.5.1990*. Tutkimusraportteja 4 / 1990. Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki 1990.
- Korhonen, Matti (1989), Katsaus Euroopan rahoitusmarkkinaintegraatioon. Teoksessa *Aktiiviseen integraatiopoliittikkaan. Ulkopoliittisen instituutin integraatioryhmän raportti*. Tutkimusraportteja 2 / 1989. Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki 1989.
- Lipponen, Paavo (1990), Euroopan integraatio ja Suomen politiikka. Teoksessa *Aktiiviseen integraatiopoliittikkaan. Ulkopoliittisen instituutin integraatioryhmän raportti*. Tutkimusraportteja 2 / 1989. Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki 1990.
- Möttölä, Kari (1989), Puolueettomuuden asema muutoksessa. Teoksessa *Puolueettomuus ja muutoksen haaste – Tutkijaseminaari Ulkopoliittisessa instituutissa 19.12.1989*. Tutkimusraportteja 1 / 1990. Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki 1989.

Pekkarinen, Jukka (1990a), Kriittiset tekijät kansainvälisessä taloudessa. Teoksessa *Gloaalimuutos ja kansainvälisten suhteiden teoria. Tutkijaseminaari Ulkopoliittisessa instituutissa 8.1.1990. Tutkimusraportteja 3 / 1990.* Ulkopoliittinen instituutti, Helsinki 1990.

Turvallisuus muuttuvassa maailmassa. Suomen turvallisuuspolitiikan suuntalinjat. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 6.6.1995. Ulkoasiainministeriön julkaisuja 6 / 1995. Ulkoasiainministeriö, Helsinki 1995.

C. Tutkimuskirjallisuus sekä muu taustoittava kirjallisuus

Apunen, Osmo (2004), *Murrosaikojen maailmanpolitiikka. Ulkopoliitiikan, kansainvälisen politiikan ja kansainvälisten suhteiden kehityslinjat ja rakenteet.* Tampereen yliopisto, Poliitiikan tutkimuksen laitos, Tampere 2004.

Ash, Timothy Garton (1989), *Euroopan kumous. Käännekohtia 1989.* Suomentanut Yrjö Lautela. Kirjayhtymä, Helsinki 1989.

Hall, Stuart (1992), *Kulttuurin ja politiikan murroksia.* Suomentaneet ja toimittaneet Juha Koivisto, Mikko Lehtonen & Timo Uusitupa. Vastapaino, Tampere 1992.

Hall, Stuart (1999), *Identiteetti.* Suomentaneet ja toimittaneet Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Vastapaino, Tampere 1999.

Harle, Vilho (1991), *Hyvä, paha, ystävä, vihollinen.* Gummerus, Jyväskylä 1991.

Harle, Vilho & Moisio, Sami (2000), *Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka.* Vastapaino, Tampere 2000.

Heininen, Lassi (1999), *Euroopan pohjoinen 1990-luvulla. Moniulotteisten ja ristiriitaisten intressien alue.* Lapin yliopisto, Rovaniemi 1999.

Hentilä, Seppo (1992), *DDR. Valtio ilman kansaa.* Kleio ja Nykypäivä. VAPK-Kustannus, Helsinki 1992.

Hentilä, Seppo (1993), *Saksa. Voima Euroopan keskellä.* Kleio ja Nykypäivä. VAPK-Kustannus, Helsinki 1993.

- Hentilä, Seppo (1994), *Jaettu Saksa, jaettu historia. Kylmä historiasota 1945 – 1990*. SHS, Helsinki 1994.
- Hobsbawm, Eric (2001), *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914 – 1991)*. Suomentanut Pasi Junila. Vastapaino, Tampere 2001.
- Huru, Jouko (1993), Suomen ulkopolitiikka ja yhteisöllisyyden haasteet. Teoksessa Huru, Jouko (toim.), *Uuden ulkopolitiikan haasteet. Kekkosen ajasta Koiviston kautta 2000-luvulle*. Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos, Tutkimuksia No 53, Tampere 1993.
- Hyrkkänen, Markku (1995), Merkityksien kontekstit ja kontekstien merkitys. Teoksessa Ihonen, Markku & Varpio, Yrjö (toim.), *Helmi simpukka joki. Kirjallisuushistoria tänään*. SKS, Helsinki 1995.
- Hyrkkänen, Markku (2002), *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.
- Jakobson, Max (2001), *20. vuosisadan tilinpäätös. Osa II: Pelon ja toivon aika*. Otava, Helsinki 2001.
- Joenniemi, Pertti (toim.) (1990b), *Ulkopolitiikka murroksessa. Suomi kylmän sodan jälkeen*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva 1990.
- Jokipii, Mauno (1994), *Finnland und Deutschland im 20. Jahrhundert*. A-sarja 16 / 1994. Snellman-instituutti, Kuopio 1994.
- Kalela, Jorma (2000), *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki 2000.
- Keohane, Robert O. (toim.) (1993), *After the Cold War. International institutions and state strategies in Europe 1989 – 1991*. Harvard University Press, Cambridge – London 1993.
- Kolanen, Risto & Suomela, Kalevi (1990), Vasemmisto ilman Venäjää – vasemmisto euromarkkinoiden edessä. Teoksessa Kolanen, Risto & Suomela, Kalevi (toim.), *Uusi Eurooppa. Haaste vasemmistolle*. Tammi, Helsinki 1990.
- Lebow, Richard Ned (toim.) (1995), *International Relations Theory and the End of the Cold War*. Columbia University Press, New York 1995.
- Nevakivi, Jukka (2004), Jatkosodasta nykypäivään 1944 – 2003. Teoksessa Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809 – 2003*. WSOY, Helsinki 2004.
- Pekkarinen, Jukka (1990b), Pohjoismainen malli koetuksella. Teoksessa Kolanen, Risto & Suomela, Kalevi (toim.), *Uusi Eurooppa. Haaste vasemmistolle*. Tammi, Helsinki 1990.

- Rusi, Alpo & Salovaara, Jukka (1993), *Kylmän sodan jälkeinen epävarma rauha. Suomi Euroopan kehittyvän turvallisuusalueen osapuolena*. Teoksessa Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani (toim.), *Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen*. Gaudeamus, Helsinki 1993.
- Rusi, Alpo (2003), *Kylmän sodan päättyminen*. Teoksessa Rusi, Alpo (toim.), *Ei enää erityistapaus. Suomen kansainvälinen asema kylmän sodan jälkeen*. WSOY, Helsinki 2003.
- Saarikoski, Vesa (1991), *Murros. Väli-Eurooppa 1989 – 1991*. Turun yliopisto, Poliittinen historia, julkaisuja C: 32, Turku 1991.
- Susiluoto, Ilmari (1999), *Pieni Karjalakirja*. Ajatus, Helsinki 1999.
- Tarkka, Jukka (1992), *Suomen kylmä sota. Miten viattomuudesta tuli voima*. Otava, Helsinki 1992.
- Tuomi, Osmo (1996), *Uusi geopolitiikka. Geopoliittisen perspektiivin soveltuvuus kansainvälisen politiikan tulkintaan maailman ja ajattelutapojen muuttuessa*. Gaudeamus, Helsinki 1996.
- Vesa, Unto (1995), *Maailma myllerryksessä. Analyyssejä kylmän sodan jälkeisestä maailmasta*. Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus, Tutkimuksia No. 62, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Tampereen yliopisto, Tampere 1995.
- Visuri, Pekka & Forsberg, Tuomas (1992), *Saksa ja Suomi. Pohjoismainen näkökulma Saksan kysymykseen*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva 1992.
- Young, John W. (1991), *Cold War Europe 1945 – 1989. A political history*. Edward Arnold A division of Hodder & Stoughton, London – New York – Melbourne – Auckland 1991.